

česko-slovenská
historická
ročenka | 23/2

2021

Redakční kruh/Editorial Board

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D.,
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.,
doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.,

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity
v Liberci, Liberec – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha – předseda
Prof. Dr. Jozette Baer Hill, Univerzita v Curychu, Curych
Dr. Christiane Brenner, Collegium Carolinum, Mnichov
Dr. Francesco Caccamo, Univerzita G. D'Annunzia, Chieti-Pescara
Mgr. Miloslav Čaplovíč, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava
PhDr. Vojtech Čelko, Společnost M. R. Štefánika, Praha
PhDr. Viliam Čičaj, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Dr. Ryszard Gladkiewicz, Vratislavská univerzita, Vratislav
Doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc., Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. Maciej Górný, Polská akademie věd, Varšava
Dr. Teodorička Gotovska-Henze, Bulharská akademie věd, Sofie
Prof. Dr. Frank Hadler, Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Lipsko
Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Daniela Hrnčiarová, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Dušan Kováč, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. James Krapfl, McGillova univerzita, Montreal
Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Doc. PhDr. Igor Lichtej, CSc., Užhorodská národní univerzita, Užhorod
Prof. Andrzej Małkiewicz, Zelenohorská univerzita, Zelená Hora
Doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D., Filosofický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D., Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., Štátny archív v Košiciach, Košice
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické
univerzity v Liberci, Liberec
PhDr. Miroslav Pekník, CSc., Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Doc. PhDr. Marek Syrný, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Dr. habil. Laszlo Szarka, CSc., Maďarská akademie věd, Budapešť
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Redakce/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka | 23/2

FIRMA BAŤA
V KONTEXTU
ČESKO-SLOVENSKÝCH
VZTAHŮ

2021

HISTORICKÝ ÚSTAV
MASARYKOVÁ UNIVERZITA
UNIVERZITA MATEJA BELA

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 23, 2021, č. 2
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Vol. 23, 2021, nr. 2
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

OBSAH

STUDIE

Firma Baťa v kontextu česko-slovenských vzťahů

Roman Holec

Ján Pálka a Tomáš Baťa – dve podnikatelské filozofie, ich zdroje a výsledky	11
--	----

Ludovít Hallon

Vzťah koncernu Baťa k režimu Slovenskej republiky 1939–1945 na stránkach časopisu Budovateľ	27
--	----

Jan Herman – Milan Balaban

Tomáš Baťa a národochospodárske otázky nového Československa 1918–1923 ve vzájemné korespondenci s Františkem X. Hodáčem	57
---	----

Igor Lichtej

Český lekár Bohuslav Albert a jeho priekopnícka činnosť na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919–1927	83
---	----

MATERIÁLY

Zdeněk Pokluda

Bibliografické ohľadnutí na téma Baťa	99
---	----

MEMORABILIE

Jan Rychlík

Vzpomínka na založení Česko-slovenské/Slovensko-české komise historiků	149
---	-----

RECENZE, ZPRÁVY

Michal Mako

Lud očami historikov a sociológov 155

Milan Ducháček

Ve znamení stížností a kritiky socialistického systému zdola.

Třicátý liberecký seminář o česko-slovenských vztazích 165

Seznam autorů 169

Pokyny pro autory 171

CONTENTS

PAPERS

The Bata Corporation in the context of Czech-Slovak relations

Roman Holec

Ján Pálka and Tomáš Baťa: two business philosophies, their origins and outcomes	11
--	----

Eduvít Hallon

Bata Corporation's relationship to the Slovak Republic from 1939 to 1945 as seen through the Budovatel' magazine	27
---	----

Jan Herman – Milan Balaban

Tomáš Baťa and questions pertaining to the national economy of the new Czechoslovak state between 1918 and 1923 in his correspondence with František X. Hodáč	57
---	----

Igor Lichetj

Czech doctor Bohuslav Albert and his pioneering work in Subcarpathian Ruthenia in 1919–1927	83
--	----

RESOURCES

Zdeněk Pokluda

A bibliographic retrospective on Baťa	99
---	----

MEMORABILIA

Jan Rychlík

- Remembering the foundation of the Czech-Slovak/Slovak-Czech
Commission of Historians 149

REVIEWS, NEWS

Michal Mako

- The people as seen by historians and sociologists 155

Milan Ducháček

- Complaints and criticism of the socialist system from below.
Thirtieth Liberec Seminar on Czech-Slovak Relations 165

- List of authors** 169

- Guidelines for authors** 171

STUDIE

Firma Baťa

v kontextu česko-slovenských vztahů

STUDIE

Ján Pálka a Tomáš Baťa – dve podnikateľské filozofie, ich zdroje a výsledky

ROMAN HOLEC

Ján Pálka and Tomáš Baťa – two business philosophies, their origins and outcomes

The study explores the original business philosophies of two prominent individuals who are often associated. Although they were both involved in leather processing, their environments were characterized by different cultures, traditions and opportunities. However, the major differences in the outcomes of their activities were driven, above all, by the business methods they applied. Jan Pálka, based in Liptovský Svätý Mikuláš, was drawing on various socio-philosophical and utopian sources and relied on idealistic principles. He strove to incentivize his workers to increase production efficiency by sharing the ownership of his factory and its profits. By contrast, Jan Baťa was inspired by the American experience and the ideological impulses of Italian fascism. He gradually introduced the principle of profit participation at his factory in Zlín. His affordable products, made possible by lower production costs, won him a wide range of new customers. He had a direct link to his customers thanks to having his own outlets and was forced to continuously improve due to competition, which was much fiercer in Zlín than in Liptovský Svätý Mikuláš. Baťa became a world-class manufacturer thanks to pragmatically implementing a system of planned production and lifelong employee education, running self-managed workshops as independent economic units, finding a balance between individualism and collectivism, introducing special worker incentives and a wage scheme, and pursuing extensive social policy. On the other hand, Pálka, with his entrepreneurial religion, failed to overcome the mental limitations of small-scale production. He went bankrupt and was, along with his theoretical model, relegated to the role of an admired visionary.

Keywords: Tomáš Baťa and his corporation, Ján Pálka, business philosophy, types of mass production, employment policy, utopias and entrepreneurship

„Doba je veľká,
budeme veľkí aj my.“
(Ján Pálka)

„Chcem pracovať pre všetkých.
Bojovať proti biede.“
(Tomáš Baťa)

Tento text bude úvahou o dvoch mužoch-podnikateľoch, ktorí si boli v mnohom podobní a mali veľa spoločného. Predovšetkým mali svoju víziu a za ňou kráčali, každý však úplne odlišným spôsobom. Aj preto dospeli k celkom iným výsledkom.¹

Dvaja protagonisti a ich východiská

Prvým bol Tomáš Baťa, úspešný podnikateľ, zakladateľ rodinnej firmy a obuvníckeho impéria s celosvetovo známou značkou, údajne štvrtý najbohatší človek v medzivojnovej Československu a mohol by som pridávať ďalšie kvalitívne ukazovatele. Ide teda o všeobecne známe meno, o ktorom už bolo snáď všetko napísané. Čiastočne sa budem venovať i jeho nástupcovi Janovi Antonínovi, ktorý v súvislosti so Slovenskom pokračoval v diele svojho nevlastného brata.

Druhým mužom bol Slovák, Ján Pálka, Baťov rovesník, možno známy ako tak na Slovensku, ale v Čechách a na Morave už jeho meno nerezonuje. Pochádzal zo známej mikulášskej garbiarskej rodinnej dynastie. Vekom, charakterom rodinného podniku, širokými kultúrnymi záujmami a osobitou podnikateľskou filozofiou nemali od seba s Baťom až tak ďaleko. Spájala ich svojská argumentácia i východiská, ktorými sa odlišovali od svojho okolia, vrátane podnikateľského, vyčnievali medzi ostatnými svojskou stratégiou a postupmi, ako aj ich zdôvodnením. Zatiaľ čo u Baťu to fungovalo a vydobyl si celosvetový úspech, Pálka so svojou filozofiou neuspel. Práve Pálkov neúspech bude ľažiskom môjho príspevku. Zostáva v nám viacero otvorených otázok, na druhej strane ponúka možnosť na isté česko-slovenské zovšeobecnenie.

Ján Pálka mal silné rodinné podnikateľské zázemie a dosiahol kvalitné stredoškolské vzdelanie v Banskej Bystrici a Levoči, kde maturoval. Rád čítal

1 Tento text vznikol aku publikáčny výstup v rámci projektu APVV-20-0526 Political socialization in the territory of Slovakia during the years 1848–1993 / Politická socializácia na území Slovenska v rokoch 1848–1993 riešeného na Historickom ústavе SAV a projektu VEGA 1/0139/21 Slovenský intelektuál na križovatke tradície a moderny riešeného na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Súčasne sa chcem poďakovať za nezíštnú pomoc Z. Pokludovi a J. Hermanovi z Univerzity Tomáše Bati v Zlíně a Z. Ďuriškovi z Národného biografického ústavu SNK v Martine.

a vzdelával sa, rád rozmýšľal a hľadal riešenia. Nemožno ho však považovať len za teoretika, lebo po skončení štúdií sa stal praktikantom v kožiarskych závodoch vo Viedni, v Rijeke a v mnohých mestách v Nemecku, ktoré prešiel krížom-krážom. Takto pripravený sa vrátil do rodinného podniku v Liptovskom Sv. Mikuláši a v roku 1904 prevzal jeho vedenie. To už uskutočnil elektrifikáciu podniku a zaviedol parný stroj s výkonom 100 konských síl. Východiskový stav mal teda Pálka lepší ako Baťa, ktorý sa musel presadiť doslova od začiatku a prekonávať viaceré komplikácie.

Obe mestá – Zlín a Liptovský Mikuláš – mali pred prvou svetovou vojnou takmer rovnaký počet obyvateľov – vyše troch tisícok. Obaja naši podnikatelia sa museli vyrovnávať so značnou konkurenciou v blížkom i vzdialenejšom okolí svojho pôsobiska. Dokonca poloha Mikuláša na Košicko-bohumínskej železnici dávala Pálkovi v porovnaní so Zlínom lepšie východiskové pozície.

Týmto však všetky mikulášske výhody končia. Zatiaľ čo Tomáš Baťa bol praktik a nepochybne ho posúvala vpred skutočnosť, že viackrát začínať doslova od nuly a musel prekonávať najrôznejšie komplikácie, Ján Pálka vstúpil už do zavedeného a fungujúceho rodinného podniku, ktorý však v meste a regióne z rôznych dôvodov (politických, konkurenčných, ale i mentálnych) nemohol mať veľký rozvojový a výrobný potenciál. Fabrika akoby Pálku svojím spôsobom zakonzervovala.

Zatiaľ čo Pálka vo veľkom študuje rôzne sociálfilosofické a utopické texty, ktoré ho spolu so silným náboženským presvedčením posúvali skôr ku svetónázorovému idealizmu, Baťa nikdy nestratil svoj praktický a pragmatický prístup. Po rozbehnutí vlastnej výroby veľmi rýchlo predbehol pálkovský podnik – dynamikou svojho podnikania, výrobnými priestormi, moderným strojovým vybavením, technickou racionalizáciou, podnikovou infraštruktúrou i počtom robotníkov. Princíp účasti na zisku zavádzal Baťa postupne a stále v širšom meradle, cenovo prístupné výrobky ako dôsledok znižovania výrobných nákladov mu získavalí široké vrstvy nových zákazníkov, vlastné predajne mu zabezpečovali priame spojenie so zákazníkmi, konkurenčné prostredie ho na rozdiel od mikulášskych pomerov posúvalo vpred – to boli len niektoré charakteristické črty baťovského podnikania.

Po postavení železničnej trate Otrokovice – Vizovice mal už aj Zlín lepšie dopravné možnosti. Keď Baťa zastabilizoval svoje podniky, odchádza na pol roka do USA a práve tu našiel zdroje svojej predvojbovej podnikateľskej filozofie. Americké praktické poznatky pretavil do nových výrobných hál, modernejších amerických strojov i zvyšovania nárokov na výkon robotníkov. Zrážky zo mzdy za zle vykonanú prácu, podstatne tvrdšie nastavené pracovné zmluvy, prepúšťanie štrajkujúcich – to všetko patrilo k repertoáru v baťovských pred-

vojnových podnikoch. Tieto skutočnosti neskôr prekryla zmena podnikateľskej politiky v smere plánovanej výroby, systému celoživotného vzdelávania za mestnancov, samosprávnych dielní ako samostatných hospodárskych jednotiek, ale i vďaka mnohým motivačným faktorom pre robotníkov, systému miezd, ako aj i rozsiahlej sociálnej politiky. Nepochybne medzi týmito dvoma odlišnými podnikateľskými filozofiami stála ako predel prvá svetová vojna, z ktorej Baťa vďaka armádnym objednávkam významne profitoval.

V pálkovskej rodine sa tradovalo, že kontakty s Baťom začali ešte počas vojnovej prosperity, ktorá Pálkovi umožnila poskytnúť Tomášovi Baťovi finančnú pôžičku.² Bolo to veľmi nepravdepodobné a nemáme na to žiadny dôkaz, ak si tým nechceme vysvetliť nadštandardné vzťahy medzi oboma rodinami.

Pálka patril už pred vojnou k popredným predstaviteľom slovenských národnopolitických a kultúrnych elít. Venoval sa turistike, hrával ochotnícke diadlo, bol členom mikulášskeho šermiarskeho spolku, ako aj ďalších kultúrnych i politických organizácií. Nebolo vôbec typické, že sa ako podnikateľ neodňahoval od politických aktivít. Napríklad v roku 1910 sa zúčastnil deputácie k uhorskému ministerskému predsedovi Károlyovi Khuen-Hedervárymu spolu s národochopodárom Emilom Stodolom, politikom Milanom Hodžom a ďalšími. Pálka sa rozptyľoval, politický kontext mu nedovoľoval venovať sa len podnikaniu, bol všeestranne rozhľadený a verejne činný. V prvý novembrový deň roku 1918 práve z pálkovského domu zaviala prvá slovenská zástava v meste.

Verejnej angažovanosti zostal Pálka verný aj v Československu, keď sa postavil na čelo rôznych profesijných, podnikateľských, cirkevných i kultúrnych organizácií.

Ján Pálka vedie svoju firmu skôr v duchu podnikateľského paternalizmu. Študuje intenzívne mnohé filozoficko-teoretické práce prírodovedcov a darwinistov Ernsta Haeckela a Ludwiga Büchnera. V prvom prípade ide o bojovníka proti cirkevným dogmám, v druhom o predstaviteľa prírodovedného materializmu, propagátora nových prírodovedných poznatkov a evolučnej teórie. Büchnerovo dielo *Kraft und Stoff* patrilo v 19. storočí doslova k bestsellerom a objavilo sa v dielach aj mnohých slovenských spisovateľov. Samotného Pálku priviedol k štúdiu Büchnera Turgenev a jeho román *Otcovia a deti*. Podľa Büchnera je mysenie a bytie rovnako neoddeliteľné ako sila a látka alebo ako duch a hmota. Podľa týchto postulátov sa Pálka celoživotne riadil. Evanjelium, Nový zákon a Biblia čítať rovnako dôsledne ako najnovšie filozofické spisy.

² ĎURIŠKA, Zdenko: *Pálkovci. Príbeh rodu garbiarskych podnikateľov z Liptova*. Martin 2013, s. 244.

Predovšetkým sa však zaoberal sociálnou otázkou, pričom medzi teoretickými prácam na jeho stole nájdeme Marxa, ale i socialistov Kautského a Blanca, anarchistu Kropotkina, utopistu Proudhona a reformátorové vízie spisovateľa Tolstého.³ Spolu s jeho silným náboženským presvedčením tu treba hľadať bühnerovskú syntézu jeho podnikateľskej filozofie, ako si ju sformuloval a ako ju v praxi uplatnil. Syntézu, v ktorej spojil podnikateľa a majiteľa s robotníkom a výrobcom. „*Pán továrnik musí zísť o jeden schodík dolu a stať sa správcom, a robotník musí o jeden schodík vystúpiť hore a stať sa pánom spolumajiteľom, a potom si už môžu – ako spoločníci a súdruhovia – podať ruky; takto prestane triedenie na proletárov a na buržujov; potom nech len rozumne a usilovne pracujú, a všetko ostatné bude im pridané.*“⁴ Tu kdesi treba hľadať korene jeho socializačného, do značnej miery utopického pokusu.

Rozsiahle a všeestranné aktivity odlišovali Pálku od Baťu, ktorý sa pred vojnou sústredil na svoje podnikateľské ambície a hoci bol aj kultúrne činný, podnikanie mu zostało jednoznačnou prioritou. Napriek tomu i jeho nájdeme medzi ochotníckymi divadelníkmi (hral hlavnú postavu v hre Františka Xavera Svobodu *Lapený Samsonek* z roku 1903), zakladal zlínskeho Sokola a i on veľa čítał. Medzi Baťovými obľúbenými autormi nájdeme tiež Tolstého, Dostojevského a Gogola, pričom najmä Tolstoj si ho získal svojimi ideami o prostom živote. Mal rád Jacka Londona a Uptona Sinclaira, poznal Zolov román *Práca* i s jeho sociálno-utopickými východiskami spoločného podniku. Básne Svatopluka Čecha *Lešetínský kovář* a *Písne otroka* poznal naspmäť, oslovoili ho i verše Jiřího Wolkra. To všetko rozširovalo Baťov obzor, umožňovalo mu v budúcnosti baviť sa s kýmkoľvek a o čomkoľvek.⁵

Vráťme sa ešte do obdobia prvej svetovej vojny, ktorá mohla nepochybne výrobcov kože, ale ešte viac výrobcov finálneho produktu z nej – obuvi, naštartovať do dovtedy nepredstaviteľných rozmerov. Ako konštatoval Martin Marek „*teprve s válečnými zakázkami vídeňského dvora získal management zkušenosť s technologiami hromadnej výroby standardizovaných produktov, s integrací nových průmyslových odvetví do profilového obuvnického sektoru a s organizací práce tisíců zaměstnanců – garantováním jejich základních potřeb v tísni válečné ekonomiky a pod [...] Dosud nevelká tovární produkce, soustředěná do několika málo stabilních budov, se v krátkém časovém období rozprostřela na plochu několika hektarů.*“⁶

3 PÁLKA, Ján: *Zápisky*. Praha 1932, s. 19–20.

4 Tamže, s. 37.

5 POKLUDA, Zdeněk: *Baťovi muži*. Zlín 2012, s. 12–13.

6 MAREK, Martin: *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé svetové války*. Brno 2017, s. 12.

Kým Baťa modernizoval, rástol a expandoval, Pálkove prevádzky prosperovali počas vojny v podstatne skromnejšom meradle, najmä vzhľadom na obmedzené rastové možnosti, ale i väčšiu konkurenciu v oblasti výroby koží.

Odlišný vývoj zaznamenávali obe fabriky i po vzniku Československa. Pre Baťu znamenala povojnová hospodárska i odbytová kríza začiatok orientácie na zahraničnú výrobu, ktorá mala kompenzovať hospodárske problémy v novom štáte. Súčasne sa Baťa rýchlo stotožnil s novým československým prostredím, jeho podnikateľská filozofia nadobudla široké sociálne, kultúrne i vzdelávacie parametre. Vzniká obrovský koncern so základným kapitálom 135 miliónov korún a s expanziou i do iných zložiek priemyselnej výroby.

O stave Pálkovej povojnovej výroby máme len jeden údaj. V roku 1920 vyrobilo jeho 80 robotníkov 80 ton polotovaru a 5 ton hotových výrobkov.⁷ Problemy s odbytom, mocenské vákuum a celoslovenské hospodárske problémy v čase povojnovej krízy však museli nepochybne nastoliť otázku, ako ďalej. Povojnová sociálna radikalizácia sa korila heslám volajúcim po socializácii, vylastnení a poštátnení bez toho, aby existovali jednotné predstavy o uvedených pojmoch. Pod tlakom zdola prijal parlament celý rad sociálnych reforiem. Požiadavka socializácie a účasti zamestnancov na správe a zisku podnikov získala takú podporu, že sa stali súčasťou programov prvých československých povojnových vlád, ba i takých politických subjektov, ako bola pravicová národná demokracia.⁸

Pálkova socializácia

Po ziskoch v priebehu prvej svetovej vojny sa pálkovská fabrika ocitla v zložitej povojnovej kríze, v podmienkach nového štátu a rozbitých starých trhov. Práve vtedy, v čase všeobecnej sociálnej radikalizácie, dospel Pálka k presvedčeniu, že je najvyšší čas pokúsiť sa v novom štáte o vyriešenie sociálnej otázky, o odstránenie všetkých krív a nespravodlivostí, a síce v duchu Kristovho učenia. Urobil naivný a idealistický pokus spraviť zo svojich robotníkov spolumajiteľov závodu a podeliť sa s nimi o zisky. Obavy z reakcií ostatných garbiarov a rovnačo obavy manželky mu pomohol zažechnať Milan Hodža, a tak v septembri 1919 uzrel svetlo sveta Pálkov prvý oznam robotníkom.⁹

7 ĎURIŠKA, Zdenko: *Pálkovci*, s. 235.

8 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 1. díl, období 1918 – 1945. Brno 2004, s. 65 a nasl.

9 PÁLKA, Ján: *Zápisky*, s. 25–30.

Informoval ich o transformácii svojho podniku na spoločnosť s ručením obmedzeným, kde robotníci mali participovať na každoročnom zisku, a síce do výšky svojho vkladu. Ten určil (bez toho aby mali robotníci povinnosť reálne túto sumu zaplatiť) najprv na 400 000 korún. V roku 1920 mal byť robotnícky podiel 20 % z celkového zisku, v každom budúcom roku o 1 % viac, až do 25 %. Podiel robotníkov na celkovom kapitáli 2 milióny korún sa tak mal postupne zvýšiť na pol milióna. Takto chcel Pálka administratívnym spôsobom dosiahnuť zainteresovanosť robotníctva na výsledkoch firmy, a teda vyššiu produktivitu práce. Spravodlivé rozdelenie zisku malo zvýšiť záujem robotníkov na hospodárskych výsledkoch podniku, navyše robotníci mali právo dozerať na vedenie podniku prostredníctvom výboru, v ktorom budú okrem správcov a úradníka zasadať i traja robotníci: „*Takto bude robotník spoločníkom, práca prestane byť trestom [...] politická rovnopráenosť doplní sa aj rovnopráenosťou sociálnou, triedne vedomie prestane byť triednou nenávisťou a po dosavádom sociálnom boji mal by nastáť mier.*¹⁰

Vyšší podiel na zisku si mohol robotník zabezpečiť vložením vlastných, teraz už reálnych, finančných prostriedkov. Pálka ďalej zaviedol 8-hodinový pracovný čas, platenú dovolenku a založil dve základiny: na podporu chudobným zamestnancom a na štipendiá pre ich študujúce deti. Štipendiá mal rozdeľovať už spomínaný výbor. Cieľom všetkých týchto benefitov bolo zvýšiť lojalitu k podniku, hoci nemožno pochybovať, že nimi chcel Pálka skutočne zlepšiť sociálne pomery svojich zamestnancov.

Všetky kroky Pálka zdôvodňoval záujmami republiky, tvorbou nových hodnôt a nevyhnutnosťou prispieť k riešeniu sociálnej otázky. Marxizmus tu nepovažoval za dobrú cestu, lebo napriek cenným teoretickým poznatkom mu na ňom vadila triedna a stranícka nenávisť, ústiaca do ruskej a maďarskej bolševickej diktatúry proletariátu. Rovnako Pálka kritizoval praktickú politiku bolševikov (Bucharin), ktorí napríklad nechceli dať pôdu roľníkom, ako sa všeobecne tradovalo, ale mala sa stať spoločným vlastníctvom všetkých pracujúcich, rovnako ako priemyselné podniky. Namiesto súkromného kapitalistu tak dostanú robotníci nového zamestnávateľa – štát. A ten nemá, ako Pálka uviedol na základe sovietskych skúseností, problém zakazovať štrajky a ani použiť proti pracujúcim zbrane. Navyše, veľký štátny byrokratický aparát robí výrobu drahšou a ani úradníci nikdy nevykonajú v záujme podniku to, čo súkromný podnikateľ. Aj preto nepovažoval zoštátnenie podnikov, tak žiadane v Československu, za dostatočnú sociálnu reformu. Pálka sa odvolával na sociálneho demokrata Františka Modráčka a voľnomyšlienková Ladislava Kunteho, podľa ktorých

10 Tamže, s. 28.

hodnoty vznikajú len na základe súčinnosti práce s kapitálom a keď sa spravodivo rozdelia, posunie sa i riešenie sociálnej otázky.

Už sme spomínaли, že v máji 1919 Pálka založil základinu na podporovanie nemajetných žiakov vo výške 50 000 korún. Súviselo to s plánovaným založením garbiarskej („koželužskej“) priemyselnej školy v meste a peniaze mali slúžiť predovšetkým synom garbiarskych robotníkov, pričom uprednostnení mali byť tí, čo sa podieľali na socializačnom projekte.¹¹ Ten, ako bol prezentovaný v liste zo septembra 1919, vzbudil v dobovom diskurze veľký záujem, rad kritických poznámok i otázok (sformuloval ich napr. podnikateľ Peter Makovický a inžinier Bohuslav Križko) a Pálka na viacerých fórách potom vysvetloval svoje zámery. Treba povedať, že nie vždy presvedčivo. Odmiel napríklad, aby sa robotníci, tak ako na ziskoch, podieľali aj na stratách podniku, relativizoval význam podnikového manažmentu.

Zaujímavé sú pre nás inšpiračné zdroje, ktoré okrem už spomínaných teoretických prác siahali aj po praktických príkladoch, či už išlo o skúsenosti londýnskych plynární, zeissovskej firmy v Jene, alebo parížskeho obchodného domu Bon Marché. Rozsiahle sociálne opatrenia jeho majiteľa Aristide Boucicata v prospech zamestnancov obchodu sa stali inšpiráciou nielen pre Pálku, ale i pre román Émila Zolu prekladaný ako *Raj pre dámy, Dámske štäťie* (1883) a pod.¹² V dobovej československej tlači, v pražskom parlamente i vo verejnom diskurze išlo v tom čase o veľmi populárne témy, ktorých riešenie požadovala rôznymi spôsobmi zradikalizovaná verejná mienka.

Pálkov idealizmus a presvedčenie, že robotníkom nemôže dať plnú hodnotu ich práce, však veľmi rýchlo narazili na prvé prekážky. On sám nevedel racionalne zdôvodniť hodnotu vykonanej práce, ktorú skôr inštinktívne nastavil podielom na 20–25 % zo zisku. V prípade banských podnikov určil pražský parlament legislatívne podiel baníkov na zisku vo výške 10 %, v zahraničí nebolo výnimkou ani 50 %. Pálka na výpočtoch dokazuje, že treba postupovať diferencovane podľa kontextu, podmienok a odvetvia. A hoci Marx označil za „ostrovtipného, ženiálneho judaeogermána“, kriticky sa stal k jeho radikálnej politizácii robotníctva a k myšlienke diktatúry proletariátu, rovnako však kritizoval i jeho nadradený postoj k Slovanom.

Podľa Pálku v Československu chýbala legislatívna forma, ktorá by dala legitimitu jeho zámerom. Vyslovil sa podrobne k trom návrhom o spoločnos-

11 Chýrnik, in: *Slovenský denník*, roč. 2, č. 97, 11. mája 1919.

12 Podľa Le Bon Marché, online in: https://de.wikipedia.org/wiki/Le_Bon_March%C3%A9, Aristide Boucicaut, online in: https://de.wikipedia.org/wiki/Aristide_Boucicaut, a Au Bonheur des Dames, online in: https://fr.wikipedia.org/wiki/Au_Bonheur_des_Dames, (23. 11. 2021).

tiach s robotníckym podielom, ten z pera „pokrovových socialistov“ (Modráček, Hudec, Stejskal) privítal, k zvyšným dvom od národných socialistov (Tučný, Laube, Hřizbyl) a sociálnych demokratov (Tayerle) mal viacero kritických poznámok, ktoré rozviedol v rozsiahlych úvahách a výpočtoch. Ukazuje sa, že pod socializáciou si každý predstavuje čosi úplne iné, lebo o nej hovoril aj prezident, aj premiér Vlastimil Tusar, diskusie sa viedli o charaktere a veľkosti k socializácii určeného podniku. Pálka rozumel pod vtedy možnou socializáciou „okrem rozličných sociálnych reforiem a ustanovizní v prvom rade riešenie pomeru práce ku kapitálu, aby robotník nebol vykorisťovaný, aby mal záujem na výsledku svojej práce, a preto, aby pracoval s chutou [...] Kapitál nech pritom – nevykorisťujúc prácu – dostane, čo mu patrí, aby netratil chut' ku podnikaniu.“¹³ Iní však pod socializáciou vnímajú vyvlastnenie, zoštátnenie, reguláciu výroby a pod. Skúsenosti z Maďarska a Ruska však podľa Pálku nehovorili o pozitívnych výsledkoch, práve naopak, štát ako vlastník zlyhával. Kým ľudia nie sú zrelí, netreba myslieť na inú socializáciu a slubovať ľuďom raj na zemi...

Pálkov socializačný projekt rámcovali jeho oznamy robotníkom. V druhom z nich z decembra 1920 sa už riešili konkrétné problémy: chýbal legislatívny rámec a ani prijaté zákony nevyhovovali mikulášskemu modelu. Pálka sa preto rozhodol výdať robotníkom namiesto akcií a podielu na zisku „dočasného podielového poistenku“. Len zisk pripadajúci na kapitál sa mal vyplatiť v hotovosti. Robotníci však chceli hotovosť aj za zisk pripadajúci na prácu, pričom propaganda ľavicových politických subjektov len zvyšovala ich nedôveru voči údajným kapitalistickým „intrigám“ Jána Pálku. Navyše, z čistého zisku sa stiahli náklady na amortizáciu a na rezervný fond. Aj to sa zo strany robotníkov vnímalо ako okliešťovanie slúbených výhod.¹⁴ V ozname sa ďalej spresňoval výklad jednotlivých nariadení, dodaľovali sa veci, na ktoré sa predtým nemyslelo.

Prešiel rok a tretí oznam robotníkom z decembra 1921 bol už vlastne len bilanciou všetkých problémov, ktoré vyústili do stroskotania socializačného pokusu.¹⁵ Zlyhal projekt závodnej rady i pokus o zvyšovanie kvalifikácie robotníkov. Zhoršila sa celková hospodárska situácia a namiesto zisku, o ktorý sa chcel Pálka deliť s robotníkmi, zaznamenal podnik veľké straty. Neuvedomenosť a nevedomosť robotníctva, ako aj útoky ľavicovej tlače a politiky spôsobili podľa Pálku, že nikto nepochopil rozmer jeho plánu: „[...] je [...] ku socializácii alebo aspoň ku sociálnemu pokroku nevyhnuteľnou podmienkou istá zrelosť ľudu“.

13 PÁLKA, Ján: *Zápisky*, s. 49.

14 Tamže, s. 60–65.

15 Tamže, s. 65–71.

skej spoločnosti [...], ktorá sa dostaví vzdelenosťou a menovite úspešnou výchovou k mravnejšiemu životu robotníctva a ľudstva“.¹⁶

Nevďak svetom vládne. Stranická agitácia proti Pálkovi vyvolala nespokojnosť robotníctva, ktoré by radšej privítalo 200–300 Kč v hotovosti a na ruku ako vyše 2000 Kč vo forme podielových knižiek. Istý jednotlivec, odsúdený za krádež do väzenia, mal dokonca drzost žiadať od Pálku výplatu podielovej knižky.

Sám Pálka prišiel o veľké peniaze a bojoval o vlastné prežitie, pričom nemal čas ani pre politické, ani pre sociálne otázky. Rok 1919 začal s 2 miliónmi korún, stratil ich, rovnako i robotnícke podiely vo výške 118 000 Kč. Vtedy Pálka do podniku napumpoval ďalšie dva milióny z vlastného majetku, aj o tie prišiel. V roku 1921 prudko klesli ceny kožených výrobcov a ich predaj do Maďarska sa tiež ukázal byť chybný, keďže maďarská mena sa znehodnotila. Naopak, československá koruna posilnila, čo všetkých vývozcov dostávalo do komplikovanej situácie. Pálka stál pred nevyhnutnosťou investovať do podniku ďalšie peniaze.

Stretával sa so škodoradosťou a tam, kde potreboval pomocnú ruku, necítil ani sympatie, ani podporu. Banky sa k nemu správali stáby bezcitný úžerník. Kompenzáciou za straty určite nebola ani popularita, ktorú získal v republike a ktorú pretavil do početných prednášok. Za jednu z nich v Liptovskom Hrádku mu v mene prítomných československých študentov oficiálne podakoval ich predseda Václav Havel. Akoby sa, paradoxne, neúspech tohto socializačného utopického projektu stal Pálkovým osobným úspechom. Pravda, ak za „úspech“ možno považovať zničenie vlastnej podnikateľskej existencie. Preto je presnejšie, ak sa povie, že úspech myšlienky nevykompenzoval následok v podobe Pálkovo osobného neúspechu.

Všetky tieto okolnosti zhrnul Pálka v januári 1922 v liste pražskému Ministerstvu spravodlivosti. Napísal ho na priamu žiadosť z Prahy a vyslovil v ňom presvedčenie, že ak sa vývoj nezvrne smerom k reakcii, budú dve možné cesty: buď ku komunizmu, čo zostáva nedosižným ideálom (najmä cestou prevratu či revolúcie), alebo tou cestou, ktorú si zvolil on.¹⁷

Naivné názory Jána Pálku a jeho nezmerateľný idealizmus mohli len ľahko dovesteť jeho nepripravený socializačný pokus k úspechu. On sám považoval nezrelost robotníctva a hospodársku krízu za príčiny nezdaru. Závodnú radu robotníci podozrievali, že sa necháva Pálkom podplácať a podľa denníka *Národní listy* celý projekt vyznel tak, ako keby žiakovi 1. triedy ktosi vykladal o logarit-

¹⁶ Tamže, s. 65. K tomu aj Nezdar socialisace (Otištěno z *Národních listů*), in: *Sdělení*, roč. 5, č. 8, 25. februára 1922.

¹⁷ Tamže, s. 71–73.

moch. Ekonóm Cyril Čechrák sa zase zaoberal pojмami „copartnership“ a „profitsharing“ (podiel na zisku) a demonštroval ich na viacerých podnikateľských „projektoch“, pričom Pálka zašiel v tomto smere najďalej a jeho pokus pochovala odbytová kríza. O čosi podobné sa pokúsil podľa Čechráka i Baťa, ale „zde vlastně nejde o přímou účast dělnictva na konečném čistém zisku podniku, nýbrž spíše o jisté mzdrově prémie na vyšších výkonech jednotlivých oddeleních“.¹⁸

Aj viacerí mikulášski garbiari v dôsledku povojnej krízy zastavili výrobu. Pálka sa zadlžil a nakoniec to bol práve Baťa, kto zachránil pred katastrofou mikulášskych garbiarov, odrezaných od predvojnových trhov. Ponúkol im spoluprácu so svojou firmou, dal im objednávky a prácu ľuďom. Postupne sa Pálka pozviechal, stabilizoval a keď v roku 1928 navštívil v rámci exkurzie Masarykovej akadémie práce Baťove závody v Zlíne, prezrel si dielne a nemocnicu, bol svedkom, ako sa za 30 minút dobre najedlo 3000 ľudí, potom sa po obede v konzumnom pavilóne pri hudbe fabrickej kapely a pri čiernej káve verejne podákoval Tomášovi Baťovi za to, ako „zasiahol a zasahuje do česko-slovenského pomeru“. Na druhý deň vyšla v baťovských novinách rozsiahla správa, v ktorej sa na margo Pálkovho prejavu uvádzalo, že „jenom činorodá práce, která nás těsně svazuje se Slovenskem, odstraní všechny ty stěny nedorozumění, které dosud stávají mezi oběma větvemi našeho národa. Více továren, více železnic a silnic, více vynikajících vůdců průmyslových vykoná na ozdravění rozpolitisovaných poměrů více, nežli všechna hesla a sliby, které neznamenají pro sbližení lidí nic [...] Slovensko by bylo na tom lépe, kdyby mělo více takových prozírávých mužů, jakým byl náš host Palko [tak!].“¹⁹

Osobnosť Tomáša Baťu nepochybne Pálkovi imponovala, vedľ v podstatne väčšom meradle dosiahol to, o čo sa on v malom regionálnom rámci usilioval. Podľa Pálku „Baťa bol nadčlovek, ktorý keby neboli šeacom, ale vojakom, bol by pravdepodobne druhým Napoleonom. Obdivoval som ho vždy [...]“²⁰

Po krátkom vzopäti v druhej polovici 20. rokov zamestnával Pálka v roku 1929 137 robotníkov, mal stroje s výkonom 200 konských síl a stálych obchodných zástupcov v Londýne a v štyroch stredoeurópskych metropolách. Porovnania s Batom v tom čase už boli nekorektné, ambície oboch ležali už kdesi úplne inde. Na rozdiel od Baťu Jána Pálku zmietla veľká hospodárska kríza definitívnym spôsobom. Pálka nedokázal plniť svoje záväzky voči dlžníkom a na rad prišla exekúcia, v ktorej prišiel o všetky podnikové prevádzky i o rodinnú vilu.

18 Tamže, s. 95.

19 Význační hosté navštívili naše závody, in: *Sdělení*, roč. 11, č. 38, 22. septembra 1928.

20 PÁLKA, Ján: *Zápisky*, s. 195.

Baťovci

Paralelne v tomto období Tomáš Baťa ako tvorca originálnej sústavy riadenia smeroval k stále väčšej prosperite. Intenzívne rozvíjal svoje rastové výrobné i spoločenské zámery, ktoré v plnej miere napĺňali utopickú víziu ľudského spoločenstva, postavenú na pozoruhodných ideových základoch. Stanislav Holubec ich vo veľmi zaujímavej a podnetnej analýze sformuloval do viacerých princípov.²¹

V prvom prípade išlo o protestantskú etiku a jej kľúčové hodnoty, ktoré Baťa vyžadoval predovšetkým od mladých mužov v súkromnom i verejnom živote, v práci i v ich životných víziach. Inšpiračný zdroj tohto javu možno hľadať v Baťovom americkom pobytte. Na rozdiel od Pálku nekládol Baťa dôraz na formálne a teoretické vzdelanie, remeselnou zručnosťou mali disponovať i najvyšší manažéri firmy a dosiahnutie akéhokoľvek zodpovedného či riadiaceho postu malo byť podmienené prirodzeným postupom od najnižších sfér výroby.

Druhým zásadným princípom bola biomoc a biopolitika ako moderná tendencia ovládať svojich podriadených prostredníctvom sofistikovaných techník slúžiacich k podriadeniu ľudských tiel. Ide o reguláciu ľudských aktivít s cieľom dospieť k vyššej životnej kvalite, k statočnosti a sebadôvere. Ide o – do značnej miery – utopický princíp narábajúci s telesným ideálom, ku ktorému má smerovať výchova každého nedokonalého človeka. Išlo to až do detailov, ako by malo správne fungovať ľudské telo. Život a stály boj boli oblúbenými pojмami v baťovskom každodennom diskurze, rovnako ako prirovnávanie ľudského tela k strojom či motorom, či všeobecne akceptovaný kult mladosti. V tomto zmysle sa kultivovali požiadavky voči mladým mužom stelesnené v racionálnej spartanskej výchove, v dokonalom časovom plánovaní a v celom rade rôznych zákonov a pravidiel. Bokom nezostala ani dôsledná sexuálna výchova ústiaci do racionálneho, ba až zautomatizovaného a strojového privádzania detí na svet.

Tretím princípom baťovskej filozofie bol úzky vzťah k talianskemu fašizmu. V rámci baťovských utopických predstáv poskytoval taliansky fašizmus predobraz spoločnosti, po akej v Zlíne túžili. Či už svojím autoritárskym charakterom, elimináciou neproduktívnych parlamentných bojov, ako aj rôznofarebých straníckych a odborárskych subjektov, predovšetkým ľavicového zameraenia. To všetko bolo v Zlíne zakázané.

Zvonka sa však napriek (či vdľaka) tomu valila kritika rozmanitého charakteru na Baťu a jeho podniky, najmä z ľavej strany politického spektra. Pre ko-

²¹ HOLUBEC, Stanislav: Silní milují život. Utopie, ideologie a biopolitika baťovského Zlína. In: *Kuděj*, 2009, č. 2, s. 30–55.

unistov a sociálnych demokratov bol Baťa stelesnením najhorších stránok kapitalizmu, čo sa týkalo na Slovensku aj Jána Pálku, ktorý stál taktiež v epicentre tamojších ľavicových útokov.

Vzťah Baťa k nemeckému národnému socializmu neboli ani zdaleka taký jednoznačný. Na jednej strane Hitler odpudzoval svoju na negatívnych emóciách postavenou rétorikou a v nemeckých podmienkach si Ján Antonín Baťa nedokázal predstaviť ani svoje podnikanie. Zato obdiv k zdravej a v boji s prírodou zocelenej nordickej rase mali baťovci s nemeckým nacizmom spoločný. Rovnako kult Baťovej osobnosti, ako sa rozvíjal v Zlíně, mal spoločné rysy s Nemeckom i Talianskom. V prípade Jana Antonína Baťu vyústil do ďalekosiahlych politických ambícií, na konci ktorých stál až Pražský hrad. Druhá republika sa mala stať odrazovým mostíkom k tomuto cieľu. Knižná vízia Jana Antonína *Budujeme stát pro 40 miliónů obyvatel* sa stala utópiou štátu s vyspeľou infraštruktúrou a rozsiahlym hospodárskym a sociálnym programom.

Ďalší dôležitý baťovský princíp bol individualizmus a kolektivizmus súčasne. Prvý platil pre „veľkých mužov“ a absolventov elitných baťovských škôl, druhý pre zamestnancov s vystavanou silnou lojalitou k podniku. Kolektivizmus hľadal inšpiráciu v talianskom stavovskom štáte, v jeho korporatívnom usporiadaní. Pre všetkých však platil veľký baťovský sen, že sa vďaka svojim schopnostiam mohli vyšplhať v hierarchickom rebríčku poriadne vysoko. A tu zase nemožno nevidieť americký vzor.

A napokon posledným princípom baťovskej filozofie sa stala všemocná modernizácia. Ako píše Holubec, obaja Baťovia boli doslova „apoštoli modernizácie“, ich predstavy boli súčasťou jedného prúdu dobovej rétoriky, v ktorej sa zrodil román Bernda Kellermannova *Tunel*, film *Metropolis*, konštruktivizmus ako umelecký smer alebo funkcionalizmus ako súčasť modernej architektúry. Fascinácia technikou a strojmi, viera v ľudskú invenciu, kult vynálezcov, Zlín ako laboratórium modernizácie, diaľnice, prieplavy a hlavne letectvo ako signifikantné znaky doby a predpoklady pokroku – to boli pojmy, ktorým sa koril Baťov Zlín a ľudia z jeho čela. Jan Antonín Baťa dospel vo svojom vizionárstve (a nepochybne i pri svojich politických ambíciách) k projektu vysoko industrializovaného Československa, ako ho predstavil v knihe *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí* (1937). Išlo o najznámejší projekt baťovskej utópie, o program, ktorý už nedostal šancu na svoju (hoci i čiastočnú) realizáciu. Predstavy miest budúcnosti sa zrealizovali v Zlíně len čiastočne, možno aj vďaka tomu (či napriek tomu?), že Zlín bol pôvodne malým provinčným mestečkom a mnohé rozsiahle predstavy sa tu zrealizovali na malom priestore.

Rovnako ďalšie utopické predstavy z baťovskej tlače o spojených štátoch svetových s jednotnou menou zostali len v rovine nenaplneného ideálu, keďže

dnešné európske integračné zoskupenia mali úplne iné inšpiračné zdroje a vzišli z dlhodobého vývoja. Nešlo teda o „autoritársku utópiu radikalizovanej moderny“ ako v prípade baťovských vízií.²²

Ideovým zdrojom mnohých baťovských modernizačných plánov bol fordizmus (produkcia štandardizovaných tovarov pomocou racionálnej výrobnej technológie) a taylorizmus (organizácia práce založená na racionalizácii pohybov pracovníkov). Rovnako fascinácia časom a jeho maximálnym využitím bola inšpiráciou nielen pre mnohé baťovské slogany, ale pre presadzovaný spôsob života ako taký.

Porovnanie

Všetky uvedené princípy odlišovali Baťu od Pálku, ktorý bol viac tradičný, viac slovenský, ak už nie regionálny, menej ideologický, zato viac idealistický. Nie však menej utopický, lebo utópií bolo dosť aj v Zlíne, tam sa však aspoň snažili o ich praktickú realizáciu. Jednoducho, zlínske utópie mali potenciál nebyť utópiami, čo sa v liptovskomikulášskom prípade povedať nedá.

Baťa i Pálka sa bránili, aby v nich niekto videl klasických vykorisťovateľských kapitalistov. Obaja argumentovali spoločnými záujmami podnikateľa i zamestnanca, podnikom ako predmetom spoločného záujmu, neobmedzenými možnosťami jednotlivca a elimináciou tretej strany (odbory a politické organizácie), ktorá by kritikou a podkopávaním vzájomného vzťahu spoločné záujmy len narušovala. Sociálnu politiku a celoživotné vzdelávanie nájdeme prítomnú pri oboch „vizonároch“, pravda, miera ich rozsahu a praktickej realizácie zostávali neporovnatelné.

V čase, keď už bol Pálka na dôchodku a nemusel sa každé ráno zaoberať cenou surových koží v Číne alebo v Indii, keď ho už nezaujímalо, ako stoja britské funty alebo argentínske pesos, vtedy už videl aj Baťove tienisté stránky. Ešte pred pár rokmi nevnímal vážnosť Marxovho výroku, že spochybňoval ho, a sice, že spoločnosť sa stane zrelou na socializáciu, ak koncentrácia kapitálu a výroby dosiahne vysoký stupeň. Teraz videl u Baťu, že koncentrácia kapitálu a výroby nadobudla veľmi rýchlo priam vzorový charakter, že závody s dennou produkciou 200 000 párov kvalitnej a lacnej obuvi ničia všetkých obuvníkov, obchodníkov s remeňom, ale zanikajú aj príslušní učni ako budúcnosť týchto remesiel. Ak takáto koncentrácia nastane aj v krajčírstve, stolárstve, zámočníctve atď., kam to povedie a čo bude s malovýrobou? Nemal by tu zasiahnuť štát

22 Tamže, s. 54.

a postaviť socializáciou hrádze súkromnému podnikaniu v tých odvetviach, kde sa uplatňuje aj remeselná výroba?

Pálka stále rozmýšľal ako malovýrobca a toho industrializácia a vznikajúce monopoly systematicky likvidovali. Drobna remeselná výroba sa mohla uplatniť len v nerentabilnej servisnej a výrobnej činnosti. Štát napokon zriadil v Martine od polovice 20. rokov Štátny ústav pre zveľaďovanie živnosti, čím sa naplnili Pálkove vízie a do istej miery zohľadnili špecifika Slovenska.

Prejdime od teoretických úvah k praktickému podnikaniu. Pálkov prvorozený syn, Ján Božidar, sa opäťovne ujal podnikania na troskách rodinného podniku, časť ktorého odkúpil v dražbe. Nadviazal na otcovu spoluprácu s Tomášom Batom a rozvíjal ju s Janom Antonínom a ďalšími predstaviteľmi koncernu. Pôsobil pri založení firmy Svit v Batizovciach, dcérskej spoločnosti Baťovho koncernu. Písal sa rok 1935 a Baťova ďalšia úspešná podnikateľská expanzia na Slovensku nemohla obísť ani Liptov a Mikuláš s ich garbiarskymi tradíciami. Rokovania neboli jednoduché a zlom v nich priniesol práve Ján Pálka ml., vtedy prokurista baťovského Svitu a zač ministerského predsedu Milana Hodžu. Spolupráca Pálka – Baťa tak mala ďalšie rodinné pokračovanie. V roku 1937 vycestoval mladý Pálka do Zlína a dohodol predaj pálkovskej fabriky do Baťových rúk. Zrejme to zodpovedá správe z dobovej tlače o tom, že Baťa zakúpil „veľký továrenský objekt“, nechal zrušať celú budovu a na jej mieste v Mikuláši plánuje postaviť továreň na gumový tovar.²³ Netrvalo dlho a nová fabrická budova už stála a v lete 1938 začala v plnom rozsahu s výrobou. Názov podniku bol Darina, akciová spoločnosť s hlavnými akcionármi Batom, Pálkom a ďalším mikulášskym garbiarom Lackom. Továreň mala vyrábať gumové opätky pre baťovské topánky.²⁴

Ján Pálka ml. spoluzačadal spomínanú akciovú spoločnosť Darina so sídlom v Mikuláši a s pobočným závodom v Zlíne. Išlo o dcérsku spoločnosť Baťovho koncernu. Tých prepojení s Baťom bolo ešte viacero. Aj starorodičovský pálkovský dom, vtedy založený v Tatra banke, mladý Pálka kúpil na dražbe pre firmu Baťa. Tá potom dala na veľkom dome pristavať ešte druhé poschodie.

Napríklad vykonávacie výkresy projektu novej pálkovskej vily v Liptovskom Mikuláši vypracovali v zlínskej projektovej kancelárii pod vedením Vladimíra Karfíka. Všetky plány rozmetali udalosti roku 1938 a následný rozpad štátu, ktorý zahnal Pálkovicov do emigrácie. Manželka Irena vycestovala v júli 1939 vo vysokom štádiu tehotenstva cez Viedeň do Švajčiarska a potom do Francúzska, Ján Pálka opustil Slovensko cez Belehrad vo februári 1940. Podľa M. Mareka

23 Denné zvesti, in: *Ludová politika*, roč. 14, č. 74, 30. marca 1938; Z verejnej správy, in: *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 73, 29. marca 1938.

24 Z verejnej správy, in: *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 160, 17. júla 1938.

z predstavenstva baťovských prevádzok na Slovensku sa Pálkovo meno vytratilo až v júni 1941. Zo štatutárnych orgánov firmy Darina bol Pálka odvolaný až v roku 1942 spolu s Janom Antonínom Baťom, s Dominikom Čiperom a ďalšími.²⁵

Záver

Možno rozmýšlať, či sa dá na tomto príklade zovšeobecniť český a slovenský podnikateľský typ – prvý podstatne racionálnejší a dravší, druhý skôr emocionálny, idealistický a menej ambiciozny. Prvý na základe mnohých svetových podnetov a inšpirácií, druhý viac intuitívny a v podstatne horších podmienkach. Prvý koncentrovanejší a pragmatický, druhý skôr proklamatívny, bez akýchkoľvek základov, postavený „na zelenej lúke“ a možno trochu fanfarónsky. V každom prípade sympatheticší. Aj preto, ak Baťa žal obdiv (a primerane tomu i ohováranie a nevôľu), tak Pálkovi patrili skôr sympatie. A oči pre pláč, ako sa hovorí na Slovensku, lebo ľudia neboli na Pálkove zámery pripravení. Tomáš Baťa si ľudí najprv vychoval, resp. vychovával ich paralelne a primerane svojim záujmom. Pálka chcel svojich zamestnancov vychovať dodatočne, a to očividne nefungovalo.

Na oboch našich protagonistov možno použiť Holubcovo konštatovanie, že svet okolo nich bol príliš rozhádaný, mentálne zaostalý, nedokonalý a málo racionalný, aby s ním mohli byť spokojní. Pálkovi ako idealistovi tá racionalita určite nechýbala. Na druhej strane Baťa chcel riadiť svoj svet ako priemyselný podnik, teda maximálne racionálne, hoci zbožštenie techniky a modernizácie a na nich postavené projekty išli neraz za hranice protestantskej racionality.²⁶ Určite tu však nefungoval taký idealizmus (a v takej miere) ako v prípade Jána Pálku.

Aby však skúmané historické javy nestáli v čierno-bielom svetle, mnoho z pálkovského idealizmu niesol aj projekt utopickej ideálnej spoločnosti, ako ho realizoval Jan Antonín Baťa po druhej svetovej vojne v odľahlom regióne Brazílie. A keby Pálkovi bol dožičený druhý pokus, určite by sa mnohých chýb vyvároval. Dejiny však nepoznajú „keby“ a utópie sa ešte nikomu zrealizovať nepodarili. To by napokon už neboli utópie. Zatiaľ čo Baťov projekt vzbudil uznanie a pozornosť na celom svete, Pálkov projekt sa dostał nezaslúžene do zabudnutia. Úlohou tohto príspevku bolo upozorniť nielen na jeho miesto v socializačnej atmosfére nového štátu, ale súčasne aj na jeho jedinečnosť a odvahu.

25 MAREK, Martin: *Středoevropské aktivity*, s. 157–158.

26 HOLUBEC, Stanislav: *Silní milují život*, s. 53–54.

STUDIE

Vzťah koncernu Baťa k režimu Slovenskej republiky 1939–1945 na stránkach časopisu Budovatel’*

ĽUDOVÍT HALLON

Bata Corporation’s relationship to the Slovak Republic from 1939 to 1945 as seen through the Budovatel’ magazine

The Slovak branch of the international Bata Corporation gradually came into existence in the 1930s, with the process culminating during the existence of the Slovak Republic between 1939 and 1945. In January 1939, the branch also started a magazine, named *Budovatel’* and targeted at the Slovak factories of the corporation. The magazine, whose content would be created by its editors, provided information about life in the factories, but also presented the official attitude of the Slovak branch’s top management towards the government and the political system of Slovakia at that time. The study maps and evaluates the attitudes (or certain aspects thereof) expressed in *Budovatel’* in the period 1939 to 1941, when the government of the independent Slovak Republic was on the rise and could boast some economic and social achievements and when the idea of national unity resonated in the broader populace. The study analyses these attitudes up to June 1941, specifically until the attack on the Soviet Union by Nazi Germany. In the months and years that followed, the views of the management and rank-and-file employees at Bata’s plants in Slovakia gradually began to change under the influence of domestic and international developments in the context of the world war.

Keywords: Slovakia, corporation, Bata, magazine, attitudes, regime

* Táto štúdia bola vypracovaná v rámci riešenia projektu agentúry Vega č. 1/0184/20 Hospodárske vzťahy Slovenskej republiky 1939–1945 a Protektorátu Čechy a Morava.

Úvod

Vývoj podnikov firmy Baťa na dnešnom území Slovenska je v slovenskej historiografii pomerne frekventovanou témou. Hlbší pramenný výskum uvedenej problematiky však na Slovensku chýba. Sledovanou témou sa zaobera česká historiografia a v podmienkach Slovenska je spracovaná najmä amatérskymi historikmi v pamätniciach jednotlivých závodov alebo miest, kde sa Baťove podniky nachádzali. Výnimku v slovenskej profesionálnej historiografii tvorí viackrát spracovaný obraz odboja proti fašizmu na pôde slovenských závodov koncernu Baťa, predovšetkým v Šimonovanoch-Baťovanoch, ktorého odrazom bolo premenovanie tohto mesta na Partizánske. Medzi otázky, ktoré dodnes stojia na pokraji záujmu historiografie, patrí vzťah vedenia slovenskej vetvy firmy Baťa k vládnemu režimu Slovenskej republiky 1939–1945 v prvom období jej existencie v rokoch 1939–1941. Zámerom nasledujúcej štúdie je zmapovanie vybraných aspektov tohto vzťahu na základe analýzy profilujúcich článkov podnikového časopisu slovenskej časti koncernu s názvom *Budovatel'* od januára 1939, keď začal časopis vychádzať, do júna 1941, teda do napadnutia Sovietskeho zväzu nacistickým Nemeckom. Ide len o jeden uhol pohľadu prechádzajúci po povrchu bez hlbšieho archívneho výskumu a zachytávajúci iba oficiálny postoj špičiek manažmentu podnikov, ale na vytvorenie určitej predstavy o uvedených otázkach a na vstup do problematiky by mohol byť zvolený prístup užitočný.

Úvodná časť štúdie prináša celkový prehľad vývoja slovenskej odnože firmy Baťa, ktorá vznikala od konca 20. rokov minulého storočia preberaním starších alebo zakladaním úplne nových závodov, ako aj všeestrannou prestavbou starších alebo novozakladaných mestských sídiel týchto závodov. Celkový prehľad je potrebný na pochopenie súvislostí v analyzovaných článkoch na stránkach časopisu *Budovatel'*. Zo širokého spektra tém, s ktorými prichádzala redakcia sledovaného časopisu v mene vedenia Baťových závodov v období 1939–1941, keď bol vládny režim na vzostupe a mal podporu širších vrstiev obyvateľstva, sa štúdia orientuje na články o aktivitách vtedajšieho „šéfa“ koncernu Jana Antonína Baťu vo vzťahu k Slovensku na prelome rokov 1938–1939, ďalej na príspevky odrážajúce postoj k vývoju vládneho režimu od pokusov s budovaním stavovského štátu k slovenskému národnému socializmu ako slovenskej podobě nemeckého nacionálneho socializmu a tiež na články mapujúce aktivity vládnych politických organizácií a paramilitantných oddielov na pôde jednotlivých podnikov, čo odrážalo aktívny vzťah k režimu, či už formálny a predstieraný alebo reálny.

Prehľad vývoja slovenskej vetvy koncernu Baťa

Firma Baťa začala na Slovensko prenikať v období svojho najväčšieho rozmania počas konjunktúry v 20. rokoch minulého storočia. Postupne otvárala pobočky v mnohých krajinách a prenikala do rôznych oblastí hospodárstva. Vtedy sa zakladateľ podniku Tomáš Baťa začal hlbšie zaujímať aj o Slovensko, kde videl veľké podnikateľské možnosti. Firma Baťa prichádzala na Slovensko už skôr v podobe obchodnej siete s obuvou, ktorá sa formovala od konca roka 1918. Prvú predajňu otvorili v Trnave, ďalšie v Trenčíne, Žiline, Košiciach, Bratislave, Ružomberku a v iných mestách. V roku 1932 bol dokončený obchodný dom Baťa v Bratislave. V 30. rokoch po prekonaní veľkej hospodárskej krízy sa rozširovanie siete predajní ešte urýchliло a vznikali aj v menších sídlach, takže do roka 1938 počet predajní vzrástol približne na 300 s 900 zamestnancami. Súčasťou tohto rozmachu bolo aj otváranie opravovní obuví, pedikúr a iných služieb. Od konca 20. rokov prenikala do východnej časti medzivojnovej ČSR aj výrobná základňa sledovanej firmy. T. Baťa plánoval na Slovensku umiestniť vedľajšie subdodávateľské odvetvia. Najskôr sa zameral na kožiarsky priemysel. Dobre poznal dlhoročné tradície a vysokú kvalitu slovenského garbiarstva. Celé odvetvie však potrebovalo modernizáciu a zapojenie do širšieho výrobného reťazca až po finálny výrobok. Pôvodne zamýšľal iba kooperáciu s kožiarskymi podnikateľmi v Liptovskom sv. Mikuláši. Nakoniec sa však rozhodol priamo vstúpiť na pôdu Slovenska. V roku 1931 firma Baťa, ktorá sa zmenila na akciovú spoločnosť Baťa, a. s., zakúpila dva významné kožiarske podniky v Nových Zámkoch a Bošanoch.¹

Práve v období nástupu firmy Baťa do podnikovej sféry Slovenska nastal v jej dejinách známy osudový zlom, keď Tomáša Baťu po tragickej nehode v roku 1932 vystriedal na čele podniku jeho nevlastný brat Jan Antonín Baťa. V nasledujúcich rokoch napriek osudovým udalostiam a vplyvom veľkej hospodárskej krízy expanzia firmy na Slovensko ešte vzrástla a začala sa formovať samostatná slovenská vetva medzinárodného koncernu Baťa. Rozmach firmy Baťa na Slovensku v sledovanom období bol súčasťou vlny expanzie kapitálu českých krajín do východnej časti štátu, ktorú podnietili vládne hospodárske kruhy s cieľom urýchliť budovanie infraštruktúry a priemyslu na území Slovenska,

1 K vývoju závodov firmy Bata v Nových Zámkoch a v Bošanoch pozri napríklad: Závody Baťa a. s. Bošany, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 1, 5. januára 1939, s. 4; Spolupráca buduje, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 17, 29. apríla 1939, s. 5; KVASNÍCOVÁ, Olga – MALOVCOVÁ, Božena a kol: *Baťa a Slovensko*. Partizánske 2012, s. 16–18; KRASNOVSKÝ, Branislav: *Chemický priemysel v zrkadle dejín Slovenska*, 8. zväzok. *História spracovania kože a garbiarsky priemysel na Slovensku*. Bratislava 2014, s. 32–37, 47–55, 62–63.

kde sa malo formovať zázemie v prípade vojenského útoku nacistického Nemecka na ČSR. Záujem kapitálu českých krajín podnietila aj lacná pracovná sila. V 30. rokoch koncern Baťa vybudoval moderný chemický závod v Batizovciach pri Poprade s novou osadou Svit v majetku dcérskej spoločnosti Svit, ú. s. Batizovce a začal realizovať plán výstavby strojárskeho závodu v Šimonovnoch v regióne Hornej Nitry. Pozícia koncernu Baťa na Slovensku sa podstatne zmenila na prelome rokov 1938–1939 po vyhlásení autonómie Slovenska a najmä po vzniku samostatného Slovenského štátu v marci 1939 (od júla 1939 Slovenská republika). Spoločnosť Baťa, a. s. sa na území nového štátu stala zahraničným podnikateľským subjektom a nastali aj komplikácie s dovozom obuvi z českých krajín na Slovensko, ktoré v sledovanom segmente trhu pokrývalo vlastnou výrobou len asi tretinu spotreby. J. A. Baťa riešil zložitú situáciu jemu vlastným pragmatickým prístupom. Vládu autonómneho a následne aj samostatného Slovenska si získal lukratívnu pôžičkou a tiež pozitívnym postojom k štátoprávnemu a politickému vývoju na Slovensku od októbra 1938. Slovenské vládne miesta na oplátku poskytli firme Baťa voľný priestor na kapitálové aktivity. Ďalším krokom J. A. Baťu bolo podstatné rozšírenie výroby obuvi prieamo na území Slovenska zmenou výrobného programu v novobudovanom závode v Šimonovnoch zo strojárstva na obuvníctvo s plánovanou kapacitou 4 mil. párov obuvi ročne. Nové plány potvrdil na svojej poslednej návštive Slovenska v dňoch 17. až 19. mája 1939 podpísaním programu výstavby obuvníckeho závodu a nového mesta s názvom Baťovany.²

V prvom období existencie samostatnej Slovenskej republiky sa pre novú vetvu koncernu Baťa vytvorili na pozadí vojnovej konjunktúry a obchodu s Nemeckou ríšou priaznivé podmienky na hospodársky rozvoj. Slovensko uzavrelo s nacistickým Nemeckom súbor hospodárskych zmlúv a dohôd, ktoré mali dvojstranný charakter. Kodifikovali vazalský vzťah slovenského hospodárstva k Nemecku, stanovili metódy jeho využívania, ale zároveň poskytovali odbornú, technickú a čiastočne aj finančnú pomoc na urýchlenie ekonomickeho a technologického rozvoja Slovenska v zmysle hospodárskych a vojnových pot-

2 K vývoju závodov firmy Baťa vo Svite-Batizovciach a v Šimonovnoch-Baťovanoch pozri napríklad: Div spod Tatier, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 18, 5. mája 1939, s. 4; RÍŠA, Viliam: Vznik a význam Svitu, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 28, 14. júla 1939, s. 5; Z tvrdých začiatkov vzorné výsledky, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 22, 30. mája 1941, s. 5; DIAČIKOVÁ, Anna – POTOČNÁ, Eva – KURUC, Ján: *Chemosvit – 80 rokov úspešnej cesty 1934–2014*. Martin 2015, s. 11–44; JAMBRICH, Martin – MILATA, Viktor – REVÚS, Miloš – UHER, Michal: *Chemický priemysel v zrkadle dejín Slovenska, 7. zväzok – História chemických výlakien na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 64–66; KAPUSTA, Pavel: *Kronika závodov 29. augusta, Partizánske 1939–1959*. Partizánske 1960, s. 7–24; *Partizánske Staré a nové epochy*. Eds. Vladár, Jozef – Wiedermann, Egon. Partizánske 2000, s. 95–105.

rieb Nemecka. K oživeniu ekonomiky prispela aj hospodárska stratégia čelnej skupiny slovenských národochospodárov. Konjunktúra sa prejavila v infraštrukture rozvojom železničnej a cestnej dopravy, urýchlením elektrifikácie a budovaním telekomunikácií. Počet činných osôb v priemysle vzrástol v rokoch 1938–1943 asi o 50 % a na prácach v Nemeckej ríši sa dobrovoľne vystriedalo asi 200 tisíc slovenských robotníkov, čím bola odstránená nezamestnanosť. Štát prijal viacero sociálnych opatrení. Poľnohospodárstvo stagnovalo, ale potreby frontu aj zázemia zvyšovali dopyt po poľnohospodárskych produktoch. Vojnové potreby, rast zamestnanosti a čiastočné zvýšenie životnej úrovne vyvíjali tlak na rast produkcie obuvi a ďalších výrobkov koncernu Baťa na Slovensku. Tie istou stránkou hospodárskeho života Slovenského štátu bolo vyvlastnenie židovského majetku na podklade arizačnej legislatívy a následné deportácie sociálne pauperizovaného židovského obyvateľstva do vyhľadzovacích táborov. S prehlbovaním vojnového konfliktu sa v ekonomike prejavovali negatívne javy, ktorých súčasťou bol stále väčší nedostatok surovín, osobitne koží a kožiar-ských polotovarov. Tieto javy limitovali ďalší rozmach výroby obuvi. Do roka 1942 štát zaviedol systém vojnového hospodárstva a vo vzťahoch s Nemeckom začala prevažovať ekonomická explootácia nad technologickou pomocou. Explotácia kulminovala po vypuknutí Slovenského národného povstania a obsadení Slovenska nemeckou armádou na jeseň 1944. Väčšinu benefitov hospodárskeho rastu zničili bojové operácie a kolaps štátnych financií v dôsledku finančovania nemeckých okupačných jednotiek na prelome rokov 1944–1945.³

3 Z viacerých prác k hospodárskemu vývoju Slovenskej republiky 1939–1945 pozri napríklad: LIPTÁK, Lubomír: *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939–1945)*. Bratislava 1960; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava 1969; FABRICIUS, Miroslav: *Hospodárstvo vojnovej Slovenskej republiky a SNP*. In: *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 92–98; HALLON, Ludovít: *Zápas slovenského a nemeckého finančného kapitálu o pozície v peňažníctve Slovenska 1939–1945*. In: *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 1, s. 37–60; HALLON, Ludovít: *Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939–1945*. In: MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: *Slovensko v 20. storočí. 4. zväzok. Slovenská republika 1939–1945*. 1. vydanie. Bratislava 2015, s. 239–304; HALLON, Ludovít: *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka 1939–1945 : (rokovania, prehľady, sondy, prípadové štúdie)*. Bratislava 2015; MIČKO, Peter: *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939–1945*. Banská Bystrica 2006; MIČKO, Peter: *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938–1945*. Krakov : Banská Bystrica, 2010; SABOL, Miroslav: *Až na dno blahobytu. (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín v Slovenskej republike 1939–1945)*. In: *Život v Slovenskej republike, Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IX*. Ed. Sokolovič, Peter. Bratislava 2010, s. 376–389; SABOL, Miroslav: *Slovenský priemysel v nemeckom veľkopriestorovom hospodárstve v roku 1942*. In: UHRÍN, Miroslav: *Slovensko v roku 1942 : politika – armáda – spoločnosť*. Banská Bystrica 2013, s. 157–169.

Pozícia medzinárodného koncernu Baťa v samostatnej Slovenskej republike sa upevnila založením dcérskej spoločnosti Baťa slovenská účastinná spoločnosť, a. s. v októbri 1939, ktorá zastrešila všetky závody koncernu na území nového štátu. Jej pôvodným sídlom boli Batizovce a od augusta 1940 nové hlavné centrum firmy Baťa na Slovensku Šimonovany-Baťovany. Mimo slovenskej dcérskej spoločnosti však ostal kožiarsky závod v Nových Zámkoch, ktorý bol už od prijatia Viedenskej arbitráže v novembri 1938 na území Maďarska. Tento závod, ako aj predajne firmy Baťa na arbitrážnom území, zaradili do dcérskej spoločnosti Baťovoho koncernu v Maďarsku so sídlom v Komárne a s názvom Spoločnosť na výrobu a predaj obuvi s. r. o. Cikta (Cipögyártási és kereskedelmi Tarsaság kor. fel. Cikta). Spoločnosť vznikla už v októbri 1938 z iniciatívy J. A. Baťu. Všetky hlavné centrálne Baťovo koncernu na Slovensku zaznamenali v rokoch 1939–1945 napriek stále hlbším problémom vojnového hospodárstva priaznivý rozvoj. Ku kľúčovým centrám v Šimonovanoch-Baťovanoch, Svite Batizovciach a v Bošnoch pribudli viaceré menšie závody firmy Baťa, napríklad prevádzky v Liptovskom Mikuláši na výrobu krémov a spracovanie kože, v Prenenci na spracovanie dreva, výrobu kopyt a napinákov, v Tuhári pri Lučenci a v Batizovciach na spracovanie mramoru, v Bobote na papier a lepenku, v Revúcej na výrobu pančúc a v Obyciach na ťažbu hnedého uhlia. Vznikla aj dcérská obchodná spoločnosť koncernu na Slovensku Kotva, úč. s.⁴

Úloha týždenníka *Budovateľ* – podnikového časopisu koncernu Baťa na Slovensku

Jedným z atribútov formovania osobitnej odnože baťovského impéria bolo aj založenie vlastného tlačového orgánu slovenských závodov týždenníka pod názvom *Budovatel*. Týždenník začal vychádzať v januári 1939 ako podnikový časopis, respektívne „časopis podnikavej práce“, vtedy najrozvinutejšieho kožiariskeho a obuvníckeho závodu slovenskej vety koncernu v mestečku Bošany, vystupujúceho v pozícii dcérskeho podniku Baťa Bošany a. s.⁵ Po vzniku samostatného Slovenského štátu sa akčný rádius podnikového časopisu od mája

-
- 4 Organizačné sústredenie Baťových závodov na Slovensku, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 42, 20. októbra 1939, s. 1; LETKOVÁ, Alexandra: Jan Antonín Baťa – The Fate of a Businessman in postwar Czechoslovakia. In: *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 471–492; K vývoj závodov firmy Baťa pozri bližšie práce českých autorov: MARKO, Martin: Šimonovany-Baťovany (1938–1949). Partzánske 2015; MARKO, Martin: *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*. Brno 2017; JEMELKA, Martin – ŠEVEČEK, Ondřej: *Tovární města Baťova koncernu: evropská kapitola globální expanze*. Praha 2016.
- 5 Budovatel – časopis podnikavej práce, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 1, 5. januára 1939, s. 1.

1939 rozšíril aj na chemické závody vo Sviate-Batizovciach a na obuvnícky závod v novozaloženej osade Šimonovany-Baťovany. Z ďalších koncernových závodov firmy Baťa na Slovensku venoval časopis väčšiu pozornosť hnedouhoľným baniam v Obuciach. V prvom období pôsobenia časopisu 1939–1941 bol zodpovedným redaktorom Dr. Vladimír Houdek, ale ideový profil periodika formoval hlavný výkonný redaktor Michal Dado, zástupca podniku v Bošanoch. Skupinu vedúcich redaktorov tvoril aj hlavný dopisovateľ závodu vo Sviate-Batizovciach Mikuláš Viest. Sídлом redakcie boli spočiatku Bošany, ale v roku 1940 sa redakcia oficiálne presunula do nového centra Baťovany. Časopis plnil úlohu tlačového orgánu slovenskej časti koncernu Baťa do konca roka 1941. V nasledujúcom období sa transformoval na celoslovenský časopis pre hospodárske otázky a jeho redakciu prevzal predstaviteľ ilegálneho komunistického odbaja, básnik Ladislav Novomeský.⁶

Na stránkach *Budovateľa* bolo možné v rokoch 1939–1941 okrem jednotlivých stránok vnútropodnikového života sledovať genézu oficiálneho postoja slovenskej vetvy koncernu Baťa, respektívne jej vrcholového manažmentu, k vládnemu režimu, k jeho ideológii a k sociálno-ekonomickej politike. Zároveň sa tu odvíjal náhľad na medzinárodný politický, hospodársko-politický, vojensko-politický a sociálno-ekonomický vývoj po roku 1938 v Európe aj vo svete. Vzhľadom na celkový charakter dobových pomerov a medzinárodné posstavenie Slovenského štátu (od júla 1939 Slovenskej republiky) redakcia venovala osobitnú pozornosť hospodárskym a politickým vzťahom s Nemeckom, sledovala formovanie hospodárskeho priestoru Nemeckej riši v strednej a juhovýchodnej Európe,⁷ pokusy o budovanie stavovského štátu na Slovensku a najmä ideológiu slovenského národného socializmu ako slovenskej podoby nemeckého nacionálneho socializmu, kde redakcia nachádzala paralely so sociálnymi koncepciami Baťovho koncernu, čiže s batizmom. V danej súvislosti redakcia analyzovala tiež vývoj v Sovietskom zväze a nemecko-sovietske vzťahy po uzavretí paktu Ribbentrop-Molotov v auguste 1939. V hospodárskej spolupráci dvoch systémov, ktoré presadzovali dve formy sociálneho experimentu, redakcia videla veľkú budúcnosť, pravda len do napadnutia Sovietskeho zväzu

6 Budovateľ a jeho vyhotovenie, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 35, 30. augusta 1940, s. 19.

7 K formovaniu hospodárskeho priestoru Nemeckej riši v strednej a juhovýchodnej Európe, kam malo patriť aj Slovensko, pozri napríklad články časopisu *Budovateľ*: Juhovýchodná Európa hospodársky a politicky, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 5, 2. februára 1939, s. 3; Dnes sa rozhoduje tiež o lepšej budúcnosti dunajských štátov, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 38, 22. septembra 1939, s. 2; O budúcnost Slovenska. Zemepisná poloha určuje smernicu hospodárskeho budovania. Na hranici medzi stredom a východom Európy, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 51, 22. decembra 1939, s. 3.

v júni 1941.⁸ Časopis oboznamoval čitateľov aj s aktivitami vládnych politických a polovojenských organizácií na pôde Baťových podnikov. Osobitne informoval o činnosti Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže a paramilitantných oddielov nemeckej menšiny Freiwillige Schutzstaffel. Nevyhol sa ani procesu vládnych antisemitských opatrení. Ako hospodársky časopis prinášal najmä správy o vývoji arizácie. Spočiatku len uverejňoval bez komentára informácie o antisemitskej legislatíve, ale v období kulminácie protižidovských opatrení od polovice roka 1940 sa postupne stotožňoval s vládnou politikou v danom smere a vyzýval slovenské obyvateľstvo, aby neprepáslo historickú šancu a zapojilo sa do arizácie.⁹

Jan Antonín Baťa k vývoju na Slovensku po októbri 1938 na stránkach *Budovateľa*

V prvých mesiacoch po svojom vzniku sa časopis *Budovatel* stal nakrátko aj tribúnou názorov „šeфа“ koncernu Baťa, čiže hlavného predstaviteľa a najväčšieho akcionára koncernu Jana Antonína Baťu. Tento v niekolkých článkoch a rozhovoroch pre *Budovateľa* v čase od januára do mája 1939 vyjadril svoj vzťah k Slovensku a k budovaniu slovenskej vetvy koncernu, vyslovil názory na budúci hospodársky vývoj Slovenska a formovanie tunajšieho podnikateľského prostredia, poskytol rady mladej slovenskej inteligencii a otvorene zaujal postoj k politickým a štátoprávnym pomerom na Slovensku po vyhlásení autonómie. Predmetné články a rozhovory patria k málopočetným pôvodným historickým prameňom ohľadne názorov J. A. Baťu na dobovú politickú a hospodársku situáciu v podmienkach Slovenska. Vznikli v období, keď začala kontroverzná

8 Názory redakcie časopisu *Budovatel* na pakt Ribbentrop-Molotov a spoluprácu nacistického Nemecka so Sovietskym zväzom pozri v článkoch: Nemecko-ruská dohoda, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 35, 1. septembra 1939, s. 2; Hospodárske veci sa nespravujú politikou, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 35, 1. septembra 1939, s. 3; Hospodárska dohoda nemecko-ruská. Hospodárstvo do služieb národov, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 36, 8. septembra 1939, s. 2; Bezpečný základ hospodárskych vzťahov, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 40, 6. októbra 1939, s. 1; Tvorí sa nový hospodársky svet, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 44, 3. novembra 1939, s. 1.

9 Postoje redakcie časopisu *Budovatel* k procesu arizácie pozri napríklad v článkoch: Slováci v podnikaní, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 9, 1. marca 1940, s. 2; Priemyselníci z celého Slovenska, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 26, 28. júna 1940, s. 3; Bez kvapnosti, ale tempom, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 41, 11. októbra 1940, s. 1; Aký majetok majú Židia, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 51–52, Via-noce 1940, s. 2; Židia v slovenskom hospodárstve, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 3, 17. januára 1941, s. 2; Myslíme to s nacionalizáciou hospodárstva vážne?, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 7, 14. februára 1941, s. 3; Príležitosť, ktorá sa už nevráti, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 11, 14. marca 1941, s. 3.

etapa životnej cesty J. A. Baťu a v niektorých smeroch danú etapu života ilustrujú a charakterizujú.

J. A. Baťa už v prvom čísle Budovateľa z 5. januára 1939 na žiadosť redakcie pozdravil nový podnikový časopis a v článku s nazvom *20 000 slovenských podnikateľov* vyzval Slovákov v duchu svojho celoživotného kréda najmä k činorodej práci, vzdelaniu a výchove mladých podnikateľov. Jedinou touto cestou malo Slovensko dospiť k sociálno-ekonomickejmu rozmachu. Zacitoval druhú slohu slovenskej hymny: „*To Slovensko naše dosiaľ tvrdo spalo [...]*“ a zdôraznil, že sa ešte stále neprebral. Konkrétnie sa vyjadril: „*Ved' ono spí ešte aj dnes. Ne-prebudilo sa. Ešte aj teraz, ležiac na jednom boku, obracia sa ešte len na druhý bok. Ale je mu treba sa prebudíť. A to sa stane, až dôjde tak ďaleko, aby mohlo za pomoci vzdelávania a výchovy začať budovať [...]* Slovensko je krajina bohatá. Nesmierne bohatá [...] Je to bohatstvo, ktoré sa v bohatstvo premení, až keď naň čarodejník z pohádky švihne svojím kúzelným prútikom. A tento prútik sa menuje jasne a neodvratne: **Práca**. A ten čarodejník sa menuje v obyčajnej reči: **Podnikatel** [...]“ Podľa J. A. Baťu Slovensko potrebovalo školy, nemocnice, letoviská a kostoly, ale v prvom rade muselo budovať hospodársku základňu. Prostredníctvom tisícov podnikateľov malo využiť nerastné bohatstvo a množstvo dreva, ktoré sa predávalo v surovom stave „*ako smeti*“. Veľký dôraz kládol aj na rozvoj turizmu. Na adresu nového časopisu konkrétnie uviedol: „*A tak Ty, môj milý Budovateľu: Pracuj a maj pred očima, aby toto tu pochopil ten mladý, školený i neškolený slovenský človek. Chlapec ako dievča. Ved' jeho myslenie k tomu, aby chcel byť takým podnikateľom [...]* Tvoje úloha je veľká. Máš pomáhať budovať svoju krajinu. Svoju Slovenskú krajinu, z ktorej rastieš. A s ňou budovať aj tento štát česko-slovenskej slobody [...]“ Z uvedeného jasne vyplýva, že na záver článku nepriamo poukázal na nové štátoprávne postavenie Slovenska v pomníchovskom Česko-Slovensku. Viaceré z jeho podnetov boli a sú aktuálne aj pre Slovensko z obdobia po roku 1989, respektívne 1993.¹⁰

V podobnom duchu sa niesol aj obsah úvodníka, ktorý J. A. Baťa uverejnil v *Budovateľovi* z 24. februára 1939 pod názvom *Súcit a pomoc*. J. A. Baťa tu reagoval na stretnutie s predstaviteľom mladej slovenskej inteligencie, ktorý ho sprevádzal počas návštavy Slovenska v januári 1939. Mladík využil príležitosť a požiadal veľkopodnikateľa, aby pomohol spropagovať a nájsť v zahraničí odbyt pre výrobky slovenskej ľudovoumeleckej tvorby, konkrétnie pre výšivky. J. A. Baťa sa mladého Slováka spýtal, kde pracuje a čo vyštudoval. Sprievodca odpovedal, že ukončil obchodnú akadémiu, pracuje v poistovni a má už skúse-

¹⁰ BAŤA, Jan Antonín: 20 tisíc slovenských podnikateľov, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 1, 5. januára 1939, s. 1–2.

nosti zo sveta, lebo strávil tri týždne na dovolenke v Paríži. Na to Baťa mladíka upozornil, že s jeho vzdelaním by nemal sedieť v kancelárii, ale začať podnikať a nemíňať úspory na drahé dovolenky, ale ich investovať, napríklad aj do obchodu s výšivkami. Zároveň sa kriticky vyjadril, že pomoc, súcit a dobročinnosť sa často zneužívajú a vedú k nečinnosti a záhalke. Niekde údajne počul, že Slovensko by potrebovalo aspoň desať Baťov. V danej súvislosti sa vyjadril: „[...] nie desať Baťov. 10 000 Baťov si musí nás národ vychovať, aby sa mohol stať náromom váženým, na ktorý sa vždy a rozhodne musia brať ohľady – všade na svete [...]“¹¹

J. A. Baťa vyzýval Slovákov k činorodej podnikateľskej činnosti a k aktívne-mu životu aj v rozhovore so známym slovenským národochospodárom a tajomníkom Zväzu slovenského priemyslu Dr. Ing. Petrom Zaťkom. Rozhovor bol vysielaný v Slovenskom rozhlase 9. marca 1939 pre stredoškolskú mládež a následne uverejnený pod názvom *Je nás na Slovensku veľa?* v *Budovateľovi* 17. marca 1939, čo bolo prvý číslo časopisu po oficiálnom vzniku Slovenského štátu. P. Zaťko sa pýtal, či podľa J. A. Baťu má Slovensko podmienky na formovanie silnej podnikateľskej vrstvy a na ďalší rozvoj priemyslu na úrovni najvyspelejších krajín. Zároveň poukázal na skutočnosť, že Slovensko má nedostatok mladých adeptov podnikania s náležitým vzdelaním a skúsenosťami a má tiež akútne nedostatok kapitálu. J. A. Baťa so sťažnosťami na nedostatok ľudí a kapitálu zásadne nesúhlasil. Podľa neho sa už na Slovensku vytvorila početná vrstva mladej inteligencie, ktorá sa však oddávala zábave, kaviarenským debatám a radšej pracovala na úradoch než v podnikateľskej praxi. Spomenul, že počas pobytu v Bratislave nazrel do jednej z kaviarní, kde uprostred bieleho dňa sedeli desiatky mladých ľudí a namiesto práce popíjali kávu a debatovali. Videl v tom dedičstvo „grófskeho“ spôsobu života zo starého Uhorska spred roka 1918. Grófi však mali na tento spôsob života peniaze. Nedvižné boli aj široké vrstvy slovenského obyvateľstva, ktoré ďalej žilo v duchu pasívnej pokory ako v minulosti. J. A. Baťa spochybňoval tiež výhovorku na nedostatok kapitálu. Uviedol príklad Tomáša Baťu, ktorý začínał so svojím bratom s kapitálom tristo rýnskych, čiže v prepočte asi 6 000 Kč. V danej súvislosti opäť spomenul prípad mladíka z predchádzajúceho článku *Pomoc a súcit*, pracujúceho v teple pojistovne a míňajúceho úspory na dovolenky v Paríži, namiesto podnikateľských aktívít. Na rozvoj podnikateľskej činnosti bolo bezpochyby potrebné odborné vzdelanie, ale na začiatok podľa J. A. Baťu stačili aj náležité znalosti a skúsenosti. Na ceste po Slovensku sa napríklad pokúšal od miestnych ľudí dozvedieť, kde sa v okolí nachádzajú zdroje nerastov a iných surovín. Jediný, kto mu vedel od-

11 BAŤA, Jan Antonín: Súcit a pomoc, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 8, 24. februára 1939, s. 1.

povedať bol istý „Cigáň“. Tento poznal miestne náleziská uhlia, kam potajme chodil ťažiť na vlastné potreby. Dostatok poznatkov by mohol vytvoriť základ vedeckej aj podnikateľskej činnosti.¹²

J. A. Baťa v článkoch pre časopis *Budovatel* nezabúdal ani na praktické témy z oblasti hospodárskeho a technického rozvoja. V úvodníku pod názvom *Železnice ČSR pre Budovateľ* z 26. januára 1939 sa v súvislosti s plánmi budúceho vývoja železničnej dopravy v oklieštenej druhej ČSR zároveň vrátil ku svojej obľúbenej téme výstavby diaľnice naprieč celým štátom, ktorou sa zaoberal v predchádzajúcich rokoch. Vládne hospodárske kruhy druhej ČSR začali s prípravou konkrétnych plánov výstavby diaľnice na oklieštenom území republiky. Tieto plány vyvolali veľké obavy predstaviteľov železníc, lebo podľa ich predstáv rovná a priama diaľnica cez Česko-Slovensko, na ktorej budú jazdiť autá rýchlosťou 150 km/h, ohrozí svojou konkurenciou kľukaté železničné trate s vlakmi s priemernou rýchlosťou 70 km/h. J. A. Baťa vystúpil proti týmto skresleným predstavám a vyšiel s plánom vybudovať pendant budúcej transverzálnnej celoštátnnej diaľnice v podobe novej železničnej magistrály stredom štátu z Prahy až do Chustu na Karpatskej Ukrajine, ktorá by preťala jednotlivé pohoria tunelmi v dĺžke asi 20 km. Ideový plán takejto magistrály sa údajne vypracoval na pôde firmy Baťa už v polovici 30. rokov. Po modernej železničnej magistrále by mohli premávať najvýkonnejšie lokomotívy, ako bola napríklad lokomotíva americkej firmy General Electric s rýchlosťou 206 km/h. Vízie plánov na výstavbu diaľnice a železničnej magistrály naprieč bývalým Československom, s ktorými vyšiel J. A. Baťa, sa však nikdy nepodarilo realizovať.¹³

Štvrté číslo *Budovatela* z januára 1939, kde vyšiel článok J. A. Baťu o budúnosti železníc, prinieslo aj významnú správu o účasti „šéfa“ koncernu Baťa na slávostnom otvorení Snemu Slovenskej krajiny, ktorý vzišiel z volieb 18. 12. 1938. Účasť J. A. Baťu na tejto historickej udalosti zdáleka nebola len zdvorilostnou návštevou. Baťa svoju účasťou bezpochyby sledoval záujmy koncernu na území Slovenska, kde videl veľký potenciál do budúcnosti, ale zároveň tým aj vyjadril postoj k štátoprávnemu a politickému vývoju v ČSR a konkrétnie na Slovensku od októbra 1938, keď bola postupne obmedzovaná pluralitná demokracia medzivojnového obdobia a formoval sa autoritársky systém jednej štátostrany národnej jednoty.¹⁴

J. A. Baťa sa úplne otvorené vyslovil k politickej situácii na Slovensku na prelome rokov 1938–1939 v nasledujúcom číslе časopisu *Budovatel* z 3. februára

12 BAŤA, Jan Antonín: Je nás na Slovensku veľa?, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 11, 17. marca 1939, s. 2.

13 BAŤA, Jan Antonín: Železnice ČSR, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 4, 26. januára 1939, s. 1.

14 Správa o účasti J. A. Baťu na otvorení Slovenského snemu, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 4, 26. januára 1939, s. 1.

ra 1939, kde vylíčil svoje pocity z prvého zasadnutia slovenského zákonodarného zboru v úvodníku pod názvom *Prvý Slovenský snem*. Z obsahu článku vyplýva, že J. A. Baťa bol slávnostnou atmosférou prvého zasadnutia Snemu skutočne nadšený. Vyzdvihol najmä veľký podiel mladých ľudí medzi poslancami Snemu, ktorého priemerný vek sa pohyboval okolo 40 rokov. Dával českým politikom za vzor, ako rýchlo a bez sentimentu dokázala politická scéna Nového Slovenska s prevahou mladej generácie demontovať starý nedvižný systém viačerých politických strán a vybudovať stranu národnej jednoty. Konkrétnie uviedol: „*Bolo to tak veľmi vidieť, ten rozdiel medzi Prahou a Bratislavou. V Prahe napriek zmenám stále ešte jednaké pojmanie verejných otázok. Stále tu ešte myslíme na staré politické strany a stále ešte nie sú ľudia, ktorí z týchto starých strán utvorili stranu Národnej Jednoty, ničím viac než umiernení stranici svojich starých strán [...] Jaká škoda, jaká škoda, že sa prejavilo tak málo nových ľudí. A kamkoľvek noví ľudia neprídu, nebude lepšie. Človek závidí tomu Slovenskému snemu, jak vedeli vziať k vedeniu nových ľudí [...] Možno že zo začiatku siahli Slováci tu i tam pomimo. Ale Slovenský snem mohol by byť českým zemiam príkladom, ako treba ovládnuť dobu. Mladí vpred ! Nie sú o nič hľupejší ako starí [...] Daj bože, aby Slovenský snem bol dobrým konkurenčným zhromaždením vo vlastnom jednom a tomže štáte. A aby ukázal, ako nová, mladá krv dokáže riešiť rozhodne a rázne potreby svojho života [...]*“¹⁵ J. A. Baťa dospel k názoru, že keď Slovensko prekoná hospodárske problémy a aktivizuje vlastné podnikateľské vrstvy, môže sa vďaka svojmu parlamentu stať určujúcim prvkom hospodárskeho rozvoja ešte stále spoločného štátu. Uvedený názor vyjadril nasledovne: „*Ked si Slovensko upraví s pochopením a rozmyslom svoje hospodárske záležnosti, môže sa ukázať, že sa hospodárske postavenie Slovenska behom niekolkých rokov silno zmení. Nič by som sa nedivil, keby mladý zákonodarný zbor slovenský dokázal na Slovensku usporiadať pomery tak, že by sa Slovensko behom niekolkých rokov stalo hospodársky najsilnejším článkom republiky [...]*“¹⁵

J. A. Baťa vždy staval do popredia mladú generáciu. Je známe, že celý baťovský hospodársky systém bol založený predovšetkým na mladých pracovníkoch, čiže ako ich dobovo označovali, na mladých mužoch (MM) a mladých ženach (MŽ). V prípade Snemu Slovenskej krajiny však bol pohľad J. A. Baťu skreslený. Jeho nadšenie z veľkého podielu nastupujúcej generácie v bratislavskom Sneme zastieralo skutočnosť, že mladí poslanci v mnohých prípadoch patrili k radikálneemu krídlu formujúcemu sa štátostrany Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany národnej jednoty (HSĽS), ktorí boli nositeľmi ideológie slovenského národného socializmu, čiže slovenskej verzie nemeckého nacionálneho socia-

15 BAŤA, Jan Antonín: Prvý Slovenský snem, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 5, 3. februára 1939, s. 1.

lizmu. Ďalší vývoj zákonodarného zboru sa tiež značne odlišoval od predstáv J. A. Baťu. Snem postupne strácal pôvodnú pozíciu a stal sa pasívou zložkou politického systému, vhodnou len na automatické schvaľovanie vládnych návrhov zákonov. Radikálne krídlo režimu dokonca plánovalo jeho likvidáciu ako určitého atavizmu bývalého demokratického systému. Pozitívny postoj J. A. Baťu k politickému vývoju na Slovensku na začiatku roka 1939, ktorý prezentoval v článku o Slovenskom sneme, zásadne odporoval jeho názorom z prelomu septembra a októbra 1938, keď po uzavretí Mnichovskej dohody bola v Žiline 6. októbra 1938 vyhlásená autonómia Slovenska. Išlo o názory obsiahnuté v knihe spomienok J. A. Baťu, prevzatých od jeho dcéry Ludmily, ktoré spracoval autor Miroslav Ivanov. Podľa spomienok sa J. A. Baťa v období vyhlásenia autonómie nachádzal na Slovensku, dokonca priamo v Žiline a bol štátoprávnym vývojom zhrozený: „*Projížděl jsem Žilinou a tam jsem se dozvěděl, že je svolán do Žiliny valný sjezd (snem) z celého Slovenska, kde se má rokovat o odtržení Slovenska od republiky a o slovenské autonomii [...] Nevím, co potom bylo, ale když jsem se následujícího dne celý znepokojen vracel přes Žilinu, ukázalo se, že před sněmovním domem [...] a nad balkónem vlaje nový prapor slovenského dvojitého kříže v modrému poli [...] Bylo mi zle [...] Zle. Viděl jsem v tom zrovna předzvěst zkázy [...]*“ V prelomových dňoch pred vyhlásením autonómie sa J. A. Baťa údajne v osobných kontaktoch s čelným predstaviteľom HSĽS Jozefom Tisom a s ďalšími politikmi pokúšal urovnáť slovensko-české spory v štátoprávnych otázkach.¹⁶ Zmena uhla pohľadu na politický vývoj Slovenska bola zrejme charakteristickým prejavom pragmatizmu J. A. Baťu v prístupe k politickým otázkam s hlavným cieľom zabezpečiť existenciu a ďalší, pokial možno nerušený, rozvoj medzinárodného koncernu Baťa, v danom prípade jeho slovenskej odnože. Tento pragmatický a často kontroverzný prístup si J. A. Baťa, ako je všeobecne známe, zachoval počas celého obdobia druhej svetovej vojny aj po odchode do exilu v zámori.

Na konci januára 1939 J. A. Baťa ešte jednoznačne počítal so zachovaním Česko-Slovenska v jeho nových hraniciach a úlohu Slovenska v tomto štátom útvare vnímal veľmi optimisticky. O niekoľko týždňov neskôr po úplnom osamostatnení Slovenska však opäť zaujal pragmatický postoj. Existenciu slovenských závodov firmy Baťa pod jeho kontrolou a voľné pole na kapitálové transakcie koncernu na území nového Slovenského štátu zabezpečil dohodou so slovenskou vládou a najmä poskytnutím výhodnej pôžičky. Zároveň sa okamžite prispôsobil novým hospodársko-politickým podmienkam, keď nariadiil

¹⁶ IVANOV, Miroslav: *Sága o životě a smrti Jana Baťi a jeho bratra Tomáše*. Vizovice 1998, s. 139–141.

zmenu výrobného programu novobudovaného závodu v Šimonovanoch zo strojárstva na obuvníctvo. Na základe dohody s predstaviteľmi slovenskej vety koncernu a so zástupcami obce Šimonovany a regiónu Hornej Nitry podpísal tiež rozhodnutie o založení budúceho mesta v katastri obce Šimonovany. Tento historický akt prišiel vykonať osobne na svojej poslednej ceste na Slovensko v dňoch 17. až 19. mája 1939, keď navštívil hlavné slovenské centrá koncernu Baťa v Bošanoch, Šimonovanoch a vo Svine-Batizovciach po Tatrami. Cestu vykonal iba krátko pred definitívnym odchodom z bývalej ČSR, kam sa už nikdy nevrátil. Výkonný redaktor časopisu *Budovateľ* M. Dado bol J. A. Baťom poverený, aby prišiel s návrhmi názvu nového baťovského mesta. Z viacerých návrhov vybrali názov Šimonovany-Baťovany. Je zaujímavé, že redakcia *Budovateľa* informovala o historickej návšteve šéfa koncernu pomerne stručne v čísle z 26. mája 1939. Pisateľ sa zameral najmä na obhliadku závodu v Bošanoch, pri ktorej J. A. Baťa okrem celkovej spokojnosti vyslovil aj kritiku na neporiadok a plynvanie s odpadom v koželužniach, kde namiesto ďalšieho spracovania vyhadzovali kožený odpad do kanála.¹⁷ Podstatne väčší priestor venoval návšteve *Budovateľ* o dva roky neskôr v čísle z 30. mája 1941, pri príležitosti druhého výročia založenia Baťovian. Tu sa čitateľ dozvedá, že už v máji 1939 J. A. Baťa predložil konkrétny desaťbodový program budovania obuvníckych závodov a nového mesta s počtom 10 tisíc obyvateľov. Na prijatí programu sa okrem iných zúčastnil budúci riaditeľ závodu Bošany a neskôr aj Baťovany Ján Lupták¹⁸, hlavný architekt slovenskej vety koncernu František Franckenberger,

17 Baťa vybuduje vzorné slovenské priemyselné mesto, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 21, 26. mája 1939, s. 1; Šéf našich závodov v Bošanoch a Šimonovanoch, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 21, 26. mája 1939, s. 4.

18 Riaditeľ (vedúci) závodov firmy Baťa na Slovensku Ján Lupták sa narodil v roku 1908 v Blatnici pri Turčianskom sv. Martine. V druhej polovici 20. rokov vstúpil do učňovského pomeru v obchodnej firme Gross v Martine. Vo firme Baťa pracoval od roka 1930, najskôr ako zástupca vedúceho firemnéj predajne v Martine. Odtiaľto bol povolaný na miesto stážistu v obchodnom dome Baťa v Bratislave. Keďže sa osvedčil, prešiel do centrálnej koncernu v Zlínne a vykonával funkciu kontrolóra predajní na Slovensku. V polovici 30. rokov krátko pracoval na poste obchodného vedúceho v predajni v Kremnici a v obchodnom dome Baťa v Žiline. Potom opäť ako kontrolór slovenských predajní. Zlom v jeho živote nastal v roku 1937, keď sa na podnet J. A. Baťu siet predajní na Slovensku transformovala na samostatnú odnož firmy s centrálou v Bošanoch. J. Lupták prevzal funkciu vedúceho predajného a zásobovacieho oddelenia tejto centrálnej. Jeho kariérny postup sa ešte urýchlil po vzniku Slovenského štátu. V lete 1939 vystriedal na poste vedúceho závodov v Bošanoch Ján Klátila a následne bol menovaný aj za vedúceho nových závodov v Šimonovanoch-Baťovanoch. Pozri bližšie: Naši spolupracovníci, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 7, 16. februára 1939, s. 5; Zmena vo vedení našich závodov, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 28, 14. júla 1939, s. 4.

ako aj vysoký predstaviteľ HSIS a člen správnej rady podniku v Bošanoch Teodor Turček.¹⁹

Postoje redakcie časopisu *Budovateľ* k režimu a politickému systému Slovenského štátu

Redakcia časopisu *Budovateľ*, ktorá oficiálne reprezentovala názory a postoje celej slovenskej vetvy koncernu Baťa sa vo verbálnej rovine hlásila k odkazu J. A. Baťu, preto ohľadne prístupu k politickým, ako aj k náboženským, otázkam uprednostňovala pragmatický apolitický prístup. Do popredia stavala hospodárske a sociálne poslanie Baťovho koncernu a jediným náboženstvom Baťovcov mala byť práca. Uvedené postoje redakcia prezentovala hneď v prvých článkoch uverejnených v *Budovateľovi* po vyhlásení samostatného Slovenského štátu. Názory redakcie a tým aj celej slovenskej odnože koncernu v týchto a ďalších klúčových otázkach artikuloval predovšetkým zodpovedný redaktor *Budovateľa* Michal Dado. V prvom čísle časopisu po vznik Slovenského štátu zo 17. marca 1939 uviedol úvodník pod príznačným názvom *Koniec politiky – začiatok práce! Radostná spolupráca všetkých na výstavbe Slovenského štátu*. Výkonný redaktor propagandistickým štýlom privítal vznik nového štátu ako výsledok historického snaženia slovenského národa, ale zároveň upozornil, že by sa malo ukončiť politikárčenie v širokých vrstvách obyvateľstva a hlavná pozornosť národa by sa mala zameriť na budovanie hospodárskych základov prvého vlastného štátu: „*Po štrnástrom marci tohto roku, kedy sa samostatný Slovenský štát stal skutkom, znamená on najväčšiu povinnosť nášho národa – povinnosť samostatný štát si udržať a vybudovať. Udržať si samostatný štát môžeme len prácou [...] Končíme teda politiku a začíname prácu budujúcu samostatný štát. Politikou budú sa od teraz zaoberať len ľudia, ktorých národ jej vykonávaním poverí. Všetci ostatní budú pracovať na výstavbe svojho štátu [...]*“²⁰ Pisatel vcelku správne konštatoval, že politika patrí na to určeným profesionálom, ale vyzval, aby sa všetci ostatní zaoberali len prácou, zjavne cítiť zámer vylúčiť politické aktivity širších vrstiev, najmä keď ide o pracovné sily v hospodárstve. Uvedený postoj korešpondoval so zásadou Baťovho koncernu nepripustiť politické aktivity zamestnancov.

M. Dado rozvinul ideu odpolitizovania hospodárskej činnosti v ďalšom článku *Budovateľa* z 23. júna 1939 pod názvom *Prestaňme myšľať politicky –*

19 Z tvrdých začiatkov vzorné výsledky, in: *Budovateľ*, roč. 3, č. 22, 30. mája 1941, s. 5.

20 DADO, Michal: *Koniec politiky – začiatok práce! Radostná spolupráca všetkých na výstavbe Slovenského štátu*, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 11, 17. marca 1939, s. 1.

začnime myslieť hospodársky! Tu už naznačil, že odpolitizovanie hospodárskeho života bolo krédom Baťovho koncernu a že nový vládny režim a každý pracujúci Slovák by si uvedenú zásadu mal osvojiť: „*V podnikaní Baťovom nejde len o súkromnokapitalistický zisk, ale aspoň taká váha ako zisku kladie sa pozdvihnutiu človeka – spolupracovníka. Keď teraz Baťa pristupuje k splneniu svojho slovenského programu, je na čase, aby sa toto podnikanie prestalo posudzovať politicky a aby bolo hodnotené ako vážna činnosť hospodárska. Koniec koncov musí aj u nás Slovákov nastať čas kedy začneme myslieť viac hospodársky ako politicky. Zatiaľ vidíme opak [...] Vláda urobila opatrenia a zariadenia proti rušiteľom budovateľskej práce slovenskej. To je však riešenie polovičaté – negatívne [...] Ludia vždy chcú niečo robiť [...] Ked' ich pozornosť budeme vyčerpávať politikou – budú politicovať [...] Každá vláda radšej vidí, keď sa občania živia sami. Nezbýva preto nič iného, ako propagovať takéto samostatné živobytie, čiže samostatné hospodárske podnikanie. Nahradíť politické reči v novinách, na zhromaždeniach, v inštitúciách, dosiaľ politických, rečami, návrhmi, podnetmi hospodárskymi. Prestať myslieť politicky – začať myslieť hospodársky [...]*“²¹

M. Dado nezabudol v sledovanom článku upozorniť aj na to, že J. A. Baťa mal vo vládnych kruhoch nového štátu dôveru, čo okrem iného súviselo aj so styčným bodmi medzi sociálno-ekonomickými cieľmi Baťovho koncernu a sociálno-ekonomickým programom nastupujúceho vládneho režimu. Bol to tiež výsledok hospodársko-politickej taktiky J. A. Baťu vo vzťahu k vládnej moci, ktorá sa formovala na Slovensku na prelome rokov 1938–1939. „*Baťa sa na Slovensku nikdy necítil cudzincom. Nepovažovali ho a nepovažujú ho za cudzincu ani najvýznamnejší slovenskí činitelia, čo je vec až pridobre známa. Ide o to, aby ho za cudzincu nepovažovalo ani ostatné naše obyvateľstvo. Podnikanie Baťovo vymyká sa z toho spôsobu podnikania, ktoré slovenský človek poznal dosiaľ len ako využívania sôl ľudských a zdrojov hmotných [...]*“²² Vzťah J. A. Baťu k Slovensku a jeho postoje k novému vládnemu režimu pochvalne hodnotil aj vodca radikálneho krídla vládnej strany a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy v rozhovore s redaktorom M. Dadom na tému boja proti tzv. škodcom podnikania, čiže proti osobám šíriacim politickú činnosť v hospodárskej sfére. Článok s rozhovorom bol uverejnený 23. apríla 1939, teda v období, keď sa J. A. Baťa ešte zdržoval na území bývalej ČSR. M. Dado sa okrem iného pýtal A. Macha na vzťah vládnej garnitúry a jeho osobne k slovenskej vetve Baťovho koncernu. A. Mach odpovedal nasledovne: „*Vaše podnikanie je na Slovensku vítané. Viem, že Váš pán šéf vedel sa dobre porozumieť s pánom predsedom vlády a osobne viem, že*

21 DADO, Michal: *Prestaňme myslieť politicky – začnime myslieť hospodársky!*, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 25, 23. júna 1939, s. 1.

22 Tamže.

pomer vášho šéfa k Slovensku je úprimný a že sa ním netajil ani po 6. októbri. Zaujímal kritický postoj v mnohých veciach i proti vláde a ľuďom v českých zemiacach, ako som koncom minulého roka pozoroval a vedel na druhej strane oceniť a rozumieť aj našim snahám a ľuďom v tom čase [...]“²³

Volanie po odpolitizovaní hospodárskeho života a osobitne vývoja slovenských závodov firmy Baťa neprekážalo redakcii časopisu *Budovatel*, aby pri každej významnejšej udalosti v dejinách samostatného Slovenska po roku 1938 a jeho režimu nezaujalo politický postoj. Prvá príležitosť sa naskytla už v júli 1939 po prijatí ústavy nového štátu,²⁴ ktorou sa vládny režim prihlásil k budovaniu stavovského štátu na čele s jedinou štátostranou podľa vzoru fašistického Talianska, dobového Španielska alebo Rakúska z obdobia autoritárskej vlády Engelberta Dollfussa v 30. rokoch minulého storocia. *Budovatel* z 11. augusta 1939 priniesol veľký článok o prijatí ústavy s informáciami o jednotlivých zásadách stavovského štátu. Redakcia sa jednoznačne hlásila k zásadám, ako budovanie beztriednej spoločnosti bez politického boja v rámci jednotlivých harmonicky usporiadaných stavov, k likvidácii demokratického pluralitného systému, k vedúcemu postaveniu celonárodnej štátostrany, k zákazu politickej činnosti na pracovisku alebo k zákazu tzv. rušenia práce, čiže k zákazu štrajku. Niektoré atribúty stavovského štátu mali blízko k princípm batizmu, ako zákaz politických aktivít a štrajku v baťovských závodoch alebo pracovné partnerstvo majiteľa podniku, riadiaceho pracovníka a radového zamestnanca, ktoré sa navonok demonštrovalo vzájomným oslovením „spolupracovník“.²⁵ Redakcia v článku s názvom *Hlavná zásada zdravého gazdovania* vyjadriala osobitne postoj k demontáži pluralitného systému viacerých strán, ktorý vnímal ako jeden z veľmi škodlivých fenoménov medzivojnového obdobia, najmä v súvislosti s prenikaním vplyvu politických strán do hospodárstva vrátane súkromného podnikania: „V bývalej Česko-Slovenskej republike bolo najväčšou chybou, že sa na hospodárske veci vykonával privelký stranicko-politickej vplyv. Záujmovej politike vládnych strán sa muselo podriaďovať nielen verejné hospodárstvo, ale i podnikanie súkromné [...] Slovensko má dnes jedinú politickú stranu, v ktorej je organizovaný celý Slovenský národ. Táto organizácia nepotrebuje chytať voľebné hlasy, ani vykonávaním stranickeho vplyvu na hospodárstvo, ani hamovaním hospodárskej podnikavosti [...]“²⁶ Redaktori *Budovateľa* mali pravdu, že prenika-

23 DADO, Michal: Škodcovia podnikania budú potrestaní, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 17, 23. apríla 1939, s. 3.

24 Ústava bola uzákonená Slovenským snemom 21. júla 1939. Na jej základe sa zaviedol nový názov štátu Slovenská republika.

25 Máme novú ústavu, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 32, 11. augusta 1939, s. 2.

26 Hlavná zásada zdravého gazdovania, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 32, 11. augusta 1939, s. 2.

nie politického vplyvu do jednotlivých segmentov hospodárskeho života medzivojnej ČSR malo viaceré negatívne súvislosti a bolo živnou pôdou pre korupciu vo vládnych hospodárskych kruhoch. Redaktorom však uniklo, že v totalitných systémoch vládna štátospráva postupne preberá cez štátne inštitúcie a ich byrokratický aparát kontrolu nad kľúčovými oblasťami hospodárstva. Osobitne to platilo pre vojnové pomery, keď sa prostredníctvom štátno-monomopolistických korporácií a inštitúcií postupne formoval systém vojnového hospodárstva.

Redakcia časopisu *Budovateľ* zaujala v mene slovenskej odnože Baťovho koncernu postoj aj k náboženským, respektíve ku konfesionálnym, otázkam. Bola k tomu iniciovaná útokmi vládnych periodík. Tieto s podozrením sledovali rozmach Baťových závodov na Slovensku, prepojených s českým kapitálom a s centrálou koncernu v moravskom Zlíne. Vládny režim prezentoval Baťove závody ako výkladnú skriňu hospodárskeho rozvoja samostatného štátu, ale zároveň ich vnímal ako potencionálny zdroj politickej rezistence z národnopolitických aj z konfesionálnych príčinných súvislostí. Redakcia novín *Slovák*, tlačového orgánu umiereného konzervatívneho krídla vládneho režimu, prezentovaného prezidentom J. Tisom, uverejnila 29. októbra 1939 článok pod názvom *Vie o tom továrnik Baťa?*, kde poukázala na nevyvážené konfesionálne zloženie vrcholového manažmentu slovenskej vety firmy Baťa v prospech evanjelikov. Podľa *Slováka* riadiťstvo Baťových závodov tvorilo deväť evanjelikov vrátane hlavného riaditeľa J. Ľuptáka a iba štyria katolíci. Redakcia *Budovateľa* odpovedala na útok článkom s názvom *Problém, ktorého niet* v čísle zo 17. novembra 1939. Údaje o počte evanjelikov označila za nepravdivé a vzťah Baťovho koncernu k náboženstvu a konfesionálnym otázkam charakterizovala nasledovne: „Keď sa kladie otázka, či Baťa vie o náboženských pomeroch v našich závodoch, odpovedáme, že Baťa pozná vo svojich závodoch len jedno náboženstvo, a to je práca [...]“²⁷

Redakcia *Budovateľa* nachádzala viacero styčných plôch medzi sociálno-ekonomickým programom firmy Baťa, čiže batizmu a zásadami stavovského štátu. Ešte viac paralel však videla vo vzťahu batizmu k sociálnym tézam národného socializmu, ktorého ideológiu na Slovensku presadilo radikálne krídlo vládneho režimu v polovici roka 1940 na základe ideológie nemeckého nacionálneho socializmu a za výdatnej pomoci nacistického Nemecka. Časopis *Budovateľ* poskytol na svojich stránkach veľký priestor hlavným ideológom slovenského národného socializmu, predovšetkým dobovému premiérovmu Vojtechovi Tukovi a jednému z jeho najbližších ľudí Jánovi Farkašovi, predsedovi

27 Problém, ktorého niet, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 46, 17. novembra 1939, s. 4.

odborovej organizácie úradníctva. Redaktori *Budovateľa* poukazovali najmä na sociálny rozmer sledovanej ideológie, ale prehliadali jej negatívne aspekty, medzi ktoré patril antisemitizmus a tzv. riešenie židovskej otázky. Redaktori osobitne propagovali nacistické hnutie Kraft durch Freude (Radosťou k sile), ktorého nositeľom bola jednotná organizácia nemeckých pracujúcich totalitného štátu Deutsche Arbeitsfront (DAF – Deutsche Arbeitsfront, Nemecký pracovný front). Hnutie Kraft durch Freude (KdF), zamerané na organizáciu kultúrnych, športových a rekreačných aktivít v duchu nacistickej ideológie, dostalo na Slovensku podobu propagandistických akcií pod názvom Usmievavé Slovensko a Radosť z práce. Pendantom organizácie DAF sa od roka 1942 stala jednotná korporácia všetkých zamestnancov *Slovenská pracujúca pospolitosť*. *Budovateľ* začal pochvalne informovať o sledovanom organizačnom hnutí už v počas roka 1939, teda viacero mesiacov predtým, než radikáli na Slovensku presadili ideológiu národného socializmu. V dvoch článkoch z marca a z decembra 1939 pod rovnakým názvom *Čo je to KdF?* predstavil dovtedajší vývoj, náplň, štruktúru a ideologické ciele hnutia. Do popredia stal zakladateľa a organizačného vedúceho KdF Dr. Roberta Leya.²⁸ Článok z decembra 1939 charakterizoval ciele hnutia nasledovane: „*KdF sa stará o národnú výchovu v duchu národného socializmu, o všeobecnú výchovu mravnú, duchovnú a telesnú, o výchovu odbornú a stará sa o udržanie a zvyšenie telesnej zdatnosti. Aby mohla splniť túto svoju dôležitú úlohu, je rozdelená na šesť úradov [...] Z toho rozdelenia je zrejmé, aká je široká pôsobnosť KdF a aký účel sleduje. Je to nielen organizácia, ktorá sa stará o využitie voľného času, ale je to aj národně-socialistická pospolitosť, ktorá spolu-pracuje na vzniku nového usporiadania života a ktorá buduje nový spoločenský poriadok [...]*“²⁹

Redakcia *Budovateľa* pokračovala v propagácii hnutia *Kraft durch Freude* článkom z konca februára 1940 pod názvom *Právo na život dáva len práca*, ktorý bol uverejnený pri príležitosti päťdesiateho výročia narodenia organizačného vedúceho tohto hnutia a vodcu DAF R. Leya. Tu už redakcia otvorené hovorila o blízkej príbuznosti myšlienkových a sociálno-ekonomických cielov koncernu Baťa a KdF. Na adresu nemeckého hnutia uviedla: „[...] táto ustanovenie uplatňuje skoro tie isté myšlienky a používa skoro tých istých prostriedkov v starostlivosti o nemecké pracujúce vrstvy, aké už od rokov sú známe spolupracovníkom našich závodov. Krása práce, zdravé využitie voľného času, starostlivosť o bývanie zamestnancov, stupňovanie výkonu, spolupráca zamestnancov so zamestnávateľmi, to sú pojmy, ku ktorým aj my vedieme našich spolupracovníkov

28 Čo je to KdF?, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 12, 24. marca 1939, s. 6; Čo je to KdF?, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 49, 8. decembra 1939, s. 3.

29 Čo je to KdF?, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 49, 8. decembra 1939, s. 3.

[...]“³⁰ V ďalšej časti článku vzdal pisateľ hold oslávencovi a uverejnil niektoré jeho myšlienky, ktoré vyslovil na rišskom zjazde KdF v Hamburgu v júni 1938.

Hľadanie vzájomných prienikov medzi ideologickým a sociálnym programom KdF a slovenskej vetvy Baťovho koncernu na stránkach Budovateľa vyvrchilo počas osobnej návštavy R. Leya na Slovensku v lete 1940, krátko po prehĺbení vplyvu radikálov vo vládnych kruhoch a po prijatí ideológie národného socializmu. V článku s názvom *Po chlapsky a veselo – K návšteve Dr. Roberta Leya* z 9. augusta 1940 redakcia privítala hosta na Slovensku a zdôraznila, že prichádza práve v čase, keď je slovenská spoločnosť na prahu novej cesty, teda na začiatku osvojenia princípov národného socializmu: „*Tieto dni navštívil Slovensko rišsky organizačný vedúci Dr. Robert Ley. Prichádza medzi nás práve vtedy, keď Slovač chystá sa k novému rozmachu svojej práce, k náročnému obdobiu budovania nášho domova. K prejavom úprimnej radosti, s ktorými stretol sa Dr. Ley na svojej ceste Slovenskom pripojuje sa srdečne aj „Budovatel“.*“³¹ Následne redakcia opäť uviedla viaceré myšlienky R. Leya k jednote organizačného hnutia pracujúcich a k novému chápaniu ideí socializmu.

V období od augusta 1940 do začiatku roka 1941 redakcia *Budovateľa* uverejnila viacero článkov o význame a obsahu národného socializmu a o predstaviteľoch radikálneho krídla vládnej garnitúry. Krátko po vyhlásení národného socializmu za nosnú ideológiu režimu a po vymenovaní radikálov do nových funkcií uverejnil *Budovateľ* v článku s názvom *Pozdravujeme nový režim* z 2. augusta 1940 oficiálnu gratuláciu riaditeľa slovenských závodov firmy Baťa J. Luptáka premiérovi V. Tukovi k menovaniu za ministra zahraničia a A. Machovi k znovu vymenovaniu za ministra vnútra a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy.³² V nasledujúcom čísle z 9. augusta 1940 oboznámila redakcia *Budovateľa* čitateľov s obsahom a cielmi nemeckého nacionálneho socializmu v obsiahлом úvodníku pod názvom *Prvá povinnosť – pracovať (Národný socializmus ako nemecká národná idea a ako svetonázor)*. Pisateľ podal výklad hlavných princípov sledovanej ideológie a vysvetľoval, akými postupmi a metódami sa má podľa nemeckého vzoru formovať slovenská podoba národného socializmu. Nemeckú verziu nebolo možné preberať automaticky, ale prispôsobovať slovenským špecifikám. Po objasnení princípov nemeckého variantu ideológie pisateľ kon-

30 Právo na život dáva len práca, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 49, 23. februára 1940, s. 4.

31 Po chlapsky a veselo – K návšteve Dr. Roberta Leya, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 32, 9. augusta 1940, s. 2.

32 Pozdravujeme nový režim, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 31, 2. augusta 1940, s 1.

krétnie uviedol: „*Toto sú v najhlavnejších rysoch zásady, ktoré silná ústredná ríšska moc, stojaca na bezpodmienečnej politickej autorite uvádza od konca roku 1933 do praktického života [...] Tvoríť podľa nich slovenský národný socializmus znamená – skutočne tvoriť. Nekopírovať, ale z tohto dobrého vzoru [...] vytvárať našskú, slovenskú ideu, zodpovedajúcu mentalite slovenského národa [...]*“³³

Slovenská podoba národného socializmu sa vykryštalizovala na prelome rokov 1940–1941 vo forme 14 programových bodov, ktoré vo viacerých smeroch zhodnocovali alebo parafrázovali hlavné body programu nemeckého nacionálneho socializmu. Prijatie 14-bodového programu oficiálne oznámil premiér V. Tuka na kurze okresných veliteľov Hlinkovej gardy v Trenčianskych Tepličach na začiatku roka 1941. O tejto udalosti informoval Budovateľ vo svojich správach na prvej strane čísla z 24. januára 1941. Redakcia konkrétnie uviedla: „*K účastníkom kurzu veliteľov HG prehovoril v utorok predsedu vlády Dr. V. Tuka, ktorý použil tejto príležitosti k tomu, že podal bystrú a vernú analýzu slovenského politického a spoločenského života po 14. marci 1939, ale najmä po 30. júli 1940 [...] Prejav predsedu vlády je však medzníkom v našom národnom a štátnom vývoji najmä preto, že v Trenčianskych Tepliciach formuloval a vyhlásil Dr. Vojtech Tuka 14 programových bodov slovenského národného socializmu, ktoré zapadajú do svetonázorového hnutia toho pohybu, ktorý si razí cestu po našej pevnine a ktorý [...] prechádza k riešeniu a pozdvihnutiu ľudských hodnôt v lone národného celku [...]*“³⁴

Redaktori a dopisovatelia časopisu *Budovateľ* neostali len pri informáciách a pasívnom vyjadrení postojov k národnému socializmu, ale pokúšali sa konfrontovať jeho obsah, ciele a idey s programom firmy Baťa v sociálnych a hospodárskych otázkach, v organizácii práce a pracovných vzťahov a hľadali možnosti aplikácie hlavných atribútov predmetnej ideológie do podnikateľskej praxe. V úvodníku *Budovateľa* z 3. januára 1941 pod názvom *Na nových cestách* pisatel dospel k názoru, že kľúčové princípy národného socializmu boli obsiahnuté už v zásadách podnikateľskej činnosti, sociálneho programu, organizácie práce a vo vzťahoch medzi zamestnávateľom a zamestnancom v baťovských závodoch pod vedením zakladateľa koncernu Tomáša Baťu. Pisateľ označil T. Baťu za priekopníka ideí národného socializmu. Uvedené postoje zdôvodňoval nasledovne: „*Objektívne môžeme zistovať, že medzi tými hospodárskymi činitelmi, ktorí už v minulosti, ešte v bývalej ČSR, prejavovali najviac zmyslu pre prisposobenie hospodárskych metód novým potrebám a novému duchu na prvom mieste stál nebohý Tomáš Baťa. V organizácii jeho celého podnikania, v jeho ná-*

33 Prvá povinnosť – pracovať (Národný socializmus ako nemecká národná idea a ako svetonázor), in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 32, 9. augusta 1940, s. 1.

34 Udalosti týždňa, in: *Budovateľ*, roč. 3, č. 4, 24. januára 1941, s 1.

rodochopodárskych názoroch, ktoré uplatňoval a v smerniciach, ktoré sledoval, vystupujú už ohľady na princípy a požiadavky národného socializmu. Tomáš Baťa hlásal zvýšenú výkonnosť jednotlivca a radosť z práce [...] Dbal o to, aby výsledok, vyrobený tovar, mohol slúžiť pre najširšie vrstvy [...] Podobne i v pomere k svojim zamestnancom uplatňoval Baťa zmysel pre sociálne potreby [...] Starostlivosť o bývanie robotníctva vo vlastných domkoch a celý rad inštitúcií slúžiacich sociálnym, zdravotným a kultúrnym potrebám robotníctva [...] To už bolo pozitívne überanie sa za uplatňovaním takého hmotného a kultúrneho povznášania robotníkov, aké svojim programom sleduje národný socializmus [...]“³⁵

Výkonný redaktor *Budovatela* M. Dado v úvodníku s názvom *Zásady národného socializmu v podnikaní*, ktorý uviedol v čísle z 31. januára 1941, vyzýval k uplatneniu programových bodov slovenského národného socializmu v podnikateľskej praxi. Podľa jeho názoru sa program národného socializmu v podmienkach Slovenska zatial nachádzal len v ideovej, či politickej, rovine a mal by sa pretaviť priamo do oblasti podnikania. Výsledkom podnikateľskej činnosti by nemalo byť len hromadenie ziskov, ale majiteľ podniku by mal previať zodpovednosť za hospodársky výsledok, aby sa naplnili aj potreby zamestnancov. Do riadenia podnikov by sa mal zaviesť vodcovský princíp a pojmy ako podnikateľ, chlebodarca na jednej strane a robotníctvo na druhej strane bolo treba nahradiť pojмami „vodca (vedúci podniku) a jeho družina (spolupracovníci)“. Národný socializmus tiež odstraňuje „kolektívnu a anonymnu zodpovednosť štátnych orgánov a úradov a zavádza ručenie štátnych úradníkov za škody spôsobené zanedbaním povinností [...]“ Zjednodušenie a racionalizáciu administratívny mal štát docieľiť zavedením „národnosocialistického úradníckeho systému“. Zavedením princípov národného socializmu do podnikateľskej praxe „možno potom očakávať i tú prezieravosť, pripravenosť, dôkladnosť a najmä plánovitosť, ktorá sa v Nemecku podujala na štvorročný plán maršala Göringa – a ako známo – aj na ďalšie veci, a po ktorej u nás podnikaví ľudia doteraz márne volali pri výstavbe Slovenska [...]“³⁶

Spomedzi slovenských národnosocialistických radikálov sa vedenie Baťových podnikov na Slovensku najviac zblížilo s Jánom Farkašom, ktorý patril medzi najvernejších prisluhovačov premiéra V. Tuku. V skupine radikálov bol považovaný za tieňového ministra hospodárstva namiesto predstaviteľa umiereného konzervatívneho krídla režimu na tomto poste Gejzu Medrického, ktorý však napriek tlaku radikálov zotrval v kresle ministra až do roka 1945. Vedenie slovenskej vetvy koncernu Baťa však nadviazalo s J. Farkašom styky najmä

35 Na nových cestách, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 1, 3. januára 1941, s 1.

36 DADO, Michal: Zásady národného socializmu v podnikaní, in: *Budovatel*, roč. 3, č. 5, 31. januára 1941, s 1.

ako s generálnym tajomníkom odborovej korporácie Slovenskej odborovej jednoty súkromných úradníkov (SOJSÚ), ktorá založila jednu zo základných organizácií v obuvníckom podniku Šimonovany-Baťovany. J. Farkaš bol zároveň vítaný ako predsedu Združenia príslušníkov priemyslu a obchodu, čo bola jedna z korporácií novej celonárodnej jednotnej organizácie všetkých pracujúcich Slovenskej pracujúcej pospolitosti. Správa Baťových podnikov v Šimonovanoch-Baťovanoch pozvala J. Farkaša v úlohe zástupcu vládnych kruhov na oslavu druhého výročia vzniku samostatnej Slovenskej republiky v marci 1941. J. Farkaš napísal pre časopis *Budovateľ* propagandistický úvodník *Usmernenou prácou do tretieho roku Republiky*, ktorý vyšiel v čísle k 14. marcu 1941. V tomto čísle *Budovatela* vyšiel na veľkej ploche aj životopis J. Farkaša.³⁷ V nasledujúcim čísle z 21. marca 1941 *Budovateľ* uviedol Farkašov prejav na oslavách výročia štátu v Šimomovanoch-Baťovanoch, ktorého obsah plne zodpovedal najradikálnejším postojom pisateľa. V prejave pod názvom *Nebojovali sme, aby sme sa stali ministrami* bol osobitne vyzdvihnutý „význam“ osobnosti Adolfa Hitlera, ale zazneli aj pochvalné slová na „šéfa“ koncernu Baťa: „[...] ak oslavujeme tento nás 14. marec, nemôžeme nespomenúť človeka, ktorý vzkriesil svoj národ a silou svojho národa a na sociálne spravodlivých základoch vybudovaného štátu pomohol nám vtedy, keď išlo o nás život a vzal našu samostatnosť pod svoju ochranu. Týmto mužom je Adolf Hitler a tým národom národ nemecký a ten duch spravodlivosti je duch nemeckého národného socializmu [...] Poznám neuveriteľný vývoj Baťových podnikov, ktoré budia na celom svete úctu, obdiv i závist. Týchto podnikov by nebolo bez túžby a vôle stvorit niečo veľkého, bez veľkej viery, bez neúmornej organizovanej a disciplinovanej práce a bez zásady slúžiť širokej verejnosti. Nebyť Baťu, ktorý zaobúva celý svet, videli by sme ešte aj dnes chodiť nás ľud nie v gumových čižmách a galoshiach, ale plahočiť sa v mokrých onuciach. A na tomto poli máte zásluhu aj vy. Nebyť jeho viery a vašej práce, nemali by sme ani toto nové krásne prostredie, v ktorom dnes oslavujeme tak dôstojne 14. marec [...]“³⁸

37 FARKAŠ, Ján: Usmernenou prácou do tretieho roku Republiky, in: *Budovateľ*, roč. 3, č. 11, 14. marca 1941, s. 1; Ján Farkaš, gen. taj. SOJSÚ do Baťovian, in *Budovateľ*, roč. 3, č. 11, 14. marca 1941, s. 4.

38 FARKAŠ, Ján: Nebojovali sme, aby sme sa stali ministrami, in: *Budovateľ*, roč. 3, č. 12, 21. marca 1941, s. 4.

Aktivity vládnych organizácií Slovenského štátu v závodoch firmy Baťa na Slovensku

Ideologické a propagandistické články v časopise *Budovateľ* odrážali oficiálne politické postoje vedenia slovenských závodov firmy Baťa, respektíve niektorých najvyšších predstaviteľov a ideoovo-politických pracovníkov. Skutočný vzťah stoviek zamestnancov a veľkej časti vedúcich pracovníkov k vládnemu režimu samostatnej Slovenskej republiky a k jeho vnútroštátnej a zahraničnej politike bolo možné na stránkach *Budovateľa* čítať len „medzi riadkami“ v článkoch a správach o aktivitách vládnych politických organizácií a režimistických záujmových korporácií, teda predovšetkým Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany národnej jednoty (HSĽS), Hlinkovej gardy (HG), Hlinkovej mládeže (HM) a tiež paramilitantnej organizácii nemeckého obyvateľstva Freiwillige Schutzstaffel (FS) na pôde slovenskej vetvy koncernu Baťa. Informácie o pôsobení základných organizácií HSĽS v slovenských závodoch koncernu Baťa prinášal *Budovateľ* iba sporadicky a vo všeobecnej rovine. Možno však predpoklať, že vzhľadom na dobové zásady musela byť väčšina zamestnancov vo vyšších zodpovedných funkciách dobrovoľne alebo aspoň formálne členmi vládnej štátostrany. Podľa pamätnice závodov v Šimonovanoch-Bošanoch sa prihlásky vybraných osôb do HSĽS často vyplňovali aj bez ich vedomia.³⁹

Oddiely Hlinkovej gardy vznikali v starších podnikoch koncernu Baťa na Slovensku, teda vo Svite-Batizovciach a pravdepodobne aj v Bošanoch už na jeseň 1938, krátko po založení celoslovenskej organizácie HG v lete 1938. Podľa článku k druhému výročiu založenia Gardy vo Svite-Batizovaciach v čísle Budovateľa z konca novembra 1942 pod názvom *Hlinkova garda vo Svite. Dva roky národnej práce v našom podniku* tunajšia organizácia vznikla ako jedna z prvých na Slovensku 20. októbra 1938 z iniciatívy vedúceho chemických podnikov firmy Baťa a priekopníka organickej chémie na Slovensku Ing. Viliama Rišu.⁴⁰ V období vzniku mala batizovská Garda 18 členov a do začiatku roka

39 KAPUSTA, Pavel: *Kronika závodov 29. augusta, Partizánske*, s. 16.

40 Vedúci závodov firmy Baťa vo Svite-Batizovciach Ing. Viliam Riša sa narodil v roku 1898 v Hornej Lehote. V rokoch 1918–1922 študoval chemické inžinierstvo na VÚT v Brne. Ako chemický inžinier začal pracovať v továrnach na viskózový hodváb v Senici a následne v chemických závodoch v Berlíne-Zehlendorfe a vo Francúzsku v Irigny. Bohaté skúsenosti s výrobou syntetických vlákien využil vo firme Baťa, kde pracoval od roka 1933. Stal sa zástupcom vedúceho závodov vo Svite-Batizovciach Ing. Alfréda Politzera. Mal veľkú zásluhu na výstavbe chemických závodov a po nútenom odchode Ing. A. Politzera zo Slovenska v roku 1938 bol menovaný vedúcim podniku. Napriek oficiálne proklamovaným vzťahom s vládnym režimom sa zapojil do odboja a počas SNP pôsobil vo velení povstaleckej armády. V roku 1946 sa stal riaditeľom znárodeného podniku Dynamit Nobel v Bratislave a funkciu

1939 ich počet vzrástol asi na 60 osôb. Veliteľom sa stal pracovník chemického závodu T. Kmetoni a medzi ďalšími významnejšími členmi boli predstavitelia manažmentu podniku v úlohe stotníkov, čiže veliteľov stotín Rudolf Liškovic, Pavel Sitár a Eduard Hurtha. Medzi aktívnych členov patril aj správca a učiteľ ľudovej školy Svit a miestny vodca Hlinkovej mládeže Jozef Vitkovský. Náplň činnosti tunajšej Gardy pozostávala, podobne ako u väčšiny oddielov po celom Slovensku, z pravidelných sobotnajších nástupov s branným cvičením, z usporadúvania politických a ideologických prednášok, osláv k politickým výročiam a k návštevám významných osôb, z usporadúvania kultúrnych a športových podujatí a spočívala tiež v práci s mládežou v HM. V prípade mimoriadnych udalostí, ako bol vznik Slovenského štátu, mali pohotovosť, držali stráž pri dôležitých objektoch a vykonávali iné podobné úlohy. O ďalšej náplni činnosti, ako bola realizácia protižidovských opatrení a nasadenie do bojových akcií, sledovaný článok nehovoril. Počet členov HG v porovnaní s počtom zamestnancov v závodoch Svit-Batizovce nasvedčoval tomu, že záujem o členstvo bol nízky. Z popisu činnosti sa javí, že bola do značnej miery formálna. Postoje viacerých členov Gardy sa pod tlakom medzinárodného a domáceho vývoja s najväčšou pravdepodobnosťou postupne menili. Svedčí o tom najmä skutočnosť, že zakladateľ tunajšej organizácie Viljam Ríša sa neskôr postavil do čela formovania odboja na pôde chemických závodov.⁴¹

Vznik a vývoj Hlinkovej gardy v Bošanoch ostáva doteraz z väčšej časti neznámy. Napriek tomu, že redakcia *Budovatela* sídlila v prvom období existencie časopisu v Bošanoch, uverejnila o činnosti tunajšej Gardy len jednu správu z 24. marca 1939, ktorá sa týkala aktivít gardistov počas vzniku Slovenského štátu. Keďže členovia Gardy spomedzi pracovníkov obuvníckych a kožiariských závodov v Bošanoch boli v pohnutých dňoch vzniku štátu v službe, nemohli nastúpiť do práce. Vedenie podniku uznalo ich zásluhu a keď nemohli nastúpiť do práce, vyplatilo im ušľú mzdu. Celková hodnota ušlej mzdy za všetkých aktívnych gardistov dosiahla 7 000 Kč.⁴²

vykonával do roka 1951. Ako riaditeľ navštívil USA, kde nadvázoval hospodársku a technologickú spoluprácu. Od roka 1952 prednášal na Chemickej fakulte SVŠT v Bratislave a vydal viacero vedeckých prác. V rokoch 1953–1954 zastával aj funkciu prodekana. Jeho pôsobenie v USA sa však v roku 1954 stalo zámenkou na obvinenie z protištátnej činnosti a na dvojročné väzenie. V roku 1956 bol prepustený. Zomrel v Bratislave v roku 1968. Pozri: https://sk.wikipedia.org/wiki/Viljam_R%C3%A1%C5%A1a

41 Hlinkova garda vo Svit. Dva roky národnej práce v našom podniku, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 48, 29. novembra 1940, s. 4.

42 Závody Baťa, a. s. Hlinkovej garde v Bošanoch, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 12, 24. marca 1939, s. 4.

Hlinkova garda v treťom významnom závode slovenskej vetvy firmy Baťa v Šimonovanoch-Baťovanoch sa formovala postupne zároveň s výstavbou továrne a nového mesta. V zásade možno konštatovať, že manažment, ani radoví zamestnanci závodu sa s budovaním organizácie HG moc neponáhľali. Miestna organizácia bola založená až rok po vzniku Baťovian v apríli 1940 a prvá schôdza veliteľstva Gardy sa konala až v októbri 1940. Úlohu zakladateľa Gardy prevzal, podobne ako vo Svite, vedúci tunajšieho závodu Ján Lupták, ktorý následne vykonával aj funkciu veliteľa HG v Baťovanoch. Podľa vyjadrení J. Luptáka v článku *Budovateľ* z 11. októbra 1940 sa členovia Gardy na zakladajúcej schôdzi v apríli 1940 dohodli, že okamžite rozvinú činnosť a zabezpečia si uniformy. Lupták však musel priznať, že činnosť organizácie sa rozbiehala veľmi pomaly a jej aktivity musela suplovať miestna organizácia Hlinkovej mládeže. Väčšina členov si ani do októbra 1940 nezadovázila uniformy. Vzhľadom na dalekosiahly význam obuvníckych závodov a výstavby nového mesta Šimonovany-Baťovany ako výkladnej skrine hospodárskeho rozvoja Slovenska však hlavné veliteľstvo HG rozhodlo, že v Baťovanoch vznikne samostatná jednotka Hlinkovej gardy s vlastným veliteľstvom. Členmi veliteľstva sa okrem J. Luptáka stali pracovníci podniku a obyvatelia Baťoviach Viliam Olah a Jozef Benko vo funkcií zástupcov veliteľa, ďalej napríklad Ján Fabík vo funkcií pobočníka, osobný referent J. Luptáka Arnošt Bleha v rovnakej funkcií osobného referenta, riaditeľ miestnej Baťovej školy práce Alexander Ondrašík na poste organizačného referenta, katolícky farár a duchovný správca v Baťovanoch Ján Kuchárik na poste osvetového referenta, Zoltán Rettegi ako výcvikový a športový referent a v neposlednom rade hlavný výkonný redaktor časopisu *Budovateľ* Michal Dado ako tlačový referent. Vojenským poradcom sa stal okresný veliteľ HG v Topoľčanoch Ladislav Ludvig. Na prvej schôdzi veliteľstva 10. októbra 1940 sa členovia HG opäť zaviazali, že pristúpia k systematickej činorodej aktivite a že v časopise *Budovateľ* začnú pravidelne uverejňovať správy o činnosti miestnej jednotky.⁴³ S uverejňovaním správ o činnosti však vydržali len do konca roka 1940. Podľa správy z 18. októbra 1940 mala Garda v Baťovanoch 143 členov. V porovnaní s počtom zamestnancov obuvníckeho závodu, ktorý na konci roka 1940 dosiahol takmer 1 900 osôb, išlo skutočne o malý podiel. Je ľahké odhaliť, ktorí z hlavných predstaviteľov HG v Baťovanoch vykonávali svoje funkcie z presvedčenia a ktorí len ako formalitu vyplývajúcu z ich postavenia v podniku. Vzhľadom na politické a ideologické postoje riaditeľa J. Luptáka a najmä redaktora M. Dadu na stránkach *Budovateľa* v sledovanom období je možné

43 Hlinkova garda v Baťovanoch. Prvá schôdza miestneho veliteľstva, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 41, 11. októbra 1940, s. 5.

týchto členov HG označiť, aspoň v sledovanom období, za skutočných režimistov. Neskôr sa však veľká časť radových zamestnancov, ako aj vedúcich pracovníkov, obuvníckych závodov zapojila do Slovenského národného povstania.⁴⁴

V regióne Vysokých Tatier a Spiša s veľkým podielom nemeckého obyvateľstva vznikali aj paramilitatné oddiely radikálnych predstaviteľov nemeckej menšiny Freiwillige Schutzstaffel (FS). Niektorí príslušníci nemeckej menšiny sa stali zamestnancami chemických závodov firmy Baťa vo Svite-Batizovaciach. Časť radikálne orientovaných nemeckých zamestnancov založila 15. decembra 1939 na pôde závodu miestnu organizáciu FS. V čase vzniku mala 15 členov a jej veliteľom sa stal jeden z manažérov podniku technický riaditeľ Ing. Willibald Helwin.⁴⁵ Zakladajúcu schôdzku navštívila delegácia vyšších funkcionárov FS na čele s krajským vedúcim Drkoschom. Organizácia FS vo Svide v nasledujúcom období úzko spolupracovala s miestnou organizáciou HG.⁴⁶

Integrálnou súčasťou Hlinkovej gardy bola podľa dobovej legislatívy celoštátna jednotná organizácia mládeže Hlinkova mládež (HM). Jej miestne organizácie začali postupne pôsobiť v slovenských závodoch firmy Baťa vo Svite-Batizovciach, Bošanoch aj v Šimonovanoch-Baťovanoch, a to na pôde Baťovej školy práce. Vrcholový manažment Baťových podnikov na Slovensku prišiel na pozadí prehlbovania autoritárskeho charakteru vládneho režimu a jeho ideologickej tlaku s tézou o vzájomnom prelínaní, či dokonca splynutí výchovno-vzdelávacej, športovo-rekreačnej a kultúrnej činnosti Baťovej školy práce na Slovensku s aktivitami Hlinkovej mládeže. V skutočnosti sa však frekventanti Baťovej školy práce (BŠP), čiže tzv. mladí muži (MM) a mladé ženy (MŽ), až do polovice roka 1940 zúčastňovali na akciách HM, najmä športových, len ako hostia. Zmena nastala postupne až v období od apríla do júna 1940. Redakcia časopisu *Budovatel* venovala procesu konvergencie činnosti Baťovej školy práce a HM veľkú pozornosť. Spolu s ideológmi vo vedení slovenskej časti Baťovho koncernu pritom využívala skutočnosť, že charakteristické atribúty života v BŠP, na jej internátoch, športoviskách a rekreačných zariadeniach, spojené s polovojenskou organizáciou, nosením jednotných uniform a so spoločným

44 HG v Baťovanoch, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 42, 18. októbra 1940, s. 5; KAPUSTA, Pavel: *Kronika závodov 29. augusta, Partizánske*, s. 16.

45 Ing. Willibald Helwin pochádzal z Lvova a jeho národnostný pôvod bol v skutočnosti nejasný. V medzivojnových rokoch prešiel ako strojársky odborník viacerým firmami v českých krajinách vrátane závodov firmy Baťa v Zlíne, odkiaľ bol vyslaný na Slovensko. Po potlačení SNP a obsadení Baťovian nemeckými jednotkami na jeseň 1944 bol na obdobie do oslobodenia Slovenska poverený vedením obuvníckych závodov. Pozri bližšie: DIAČIKOVÁ, Anna – POTOČNÁ, Eva – KURUC, Ján: *Chemosvit – 80 rokov*, s. 46.

46 FS v našom závode v Batizovciach, in: *Budovatel*, roč. 1, č. 51, 22. decembra 1939, s. 6.

usporadúvaním voľnočasových aktivít mali viacero, aj keď len vonkajších, spo-
ločných znakov s formálnou stránkou činnosti HM.

Časopis *Budovateľ* už od jari 1939 uverejňoval správy o dňoch Hlinkovej mládeže v mestách a lokalitách Baťových podnikov, ktorých náplňou boli športové, kultúrne a voľnočasové zábavné akcie. Priebeh dní HM pritom spájal z pohľadu čitateľa, zatiaľ iba nepriamo a tak povediac „podprahovo“, s činnosťou mládeže z miestnych závodov firmy Baťa. Redakcia Budovateľa napríklad v tomto duchu informovala o prípravách na dni Hlinkovej mládeže v Bošanoch na konci mája 1939, kde sa mal zúčastniť aj zborový veliteľ, neskôr hlavný veliteľ, HM Alojz Macek.⁴⁷ HM v skutočnosti začala hlbšie prenikať do života Baťových podnikov a konkrétnie Baťovej školy práce až od apríla 1940, keď bola založená organizácia HM vo Svide-Batizovciach. Vzájomné prelínanie činnosti HM a BŠP tu nadšene presadzoval miestny veliteľ HM a správca ľudovej školy vo Svide Jozef Vitkovský. V spolupráci s vedúcim Baťovej školy práce v chemických závodoch Karolom Ryšavým zapojil do organizácie HM najskôr mladých mužov, teda študentov, BŠP. Podobne sa vyvíjalo aj zapájanie baťovskej mládeže do HM v ďalších centrách firmy Baťa na Slovensku. Od apríla do novembra 1940 sa počet študentov miestnej BŠP v HM zvyšoval len postupne z 15 na 120. Náplňou činnosti HM vo Svide boli vzdelávacie a ideologické prednášky, brané cvičenia, výlety a najmä športové a kultúrne akcie. Za najvýznamnejšie podujatie roka 1940 J. Vitkovský považoval účasť na športových hrách v rámci dňa HM v Bratislave na začiatku júna 1940. Formovanie organizácie Hlinkovej mládeže vo Svide sa zavŕšilo 8. decembra 1940, keď sa konala slávnostná zakladajúca schôdza ženského odboru miestnej organizácie za účasti 90 mladých žien, teda študentiek, Baťovej školy práce chemických závodov firmy Baťa. Zakladajúcu schôdzku prišiel pozdraviť okresný vodca HM v Poprade Ladislav Szillay a vodkyňou ženského odboru HM vo Svide sa stala vychovávateľka BŠP Šulková.⁴⁸

Prelomovú úlohu v prenikaní vládnej organizácie Hlinkovej mládeže medzi študentov Baťovej školy práce v Šimonovanoch-Baťovanoch a pravdepodobne aj v Bošanoch mal slávnostne konaný oblastný deň HM v Bošanoch 16. júna 1940 za účasti ministra dopravy a verejných prác Jániusa Stana a generálneho tajomníka HSLS Jozefa M. Kirschbauma. Na oblastnom dni vystúpili aj mladí muži a mladé ženy z BŠP v Baťovanoch. Pri tejto príležitosti vedúci nového obuvníckeho závodu v Šimonovanoch-Baťovanoch J. Lupták oficiálne vyhlásil

47 Dni HM v Bošanoch 28. a 29. mája, in: *Budovateľ*, roč. 1, č. 21, 26. mája 1939, s. 4.

48 HM vo Svide. Naša priemyslová mládež sa organizuje na národnom základe, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 49, 6. decembra 1940, s. 6; Dievčenský odbor HM založený, in: *Budovateľ*, roč. 2, č. 51–52, Vianoce 1940, s. 8.

demonštratívny spoločný vstup mladých mužov z Baťovian do HM. Zatiaľ čo v Bošanoch existovala organizácia HM už v predchádzajúcom období za účasti mládeže z tunajšieho kožiarskeho závodu firmy Baťa, uvedený akt J. Ľuptáka znamenal vznik novej organizácie HM v Šimonovanoch-Baťovanoch, ktorá bola zároveň organizáciou BŠP miestneho obuvníckeho závodu. Nová organizácia už 15. septembra 1940 usporiadala vlastný prvý športový deň HM v Baťovanoch.⁴⁹ Časopis *Budovatel* uverejnil z tejto akcie reportáz, kde bola jednota medzi organizáciou HM a študentskou základňou mladých mužov Baťovej školy práce v Šimonovano-Baťovanoch charakterizovaná nasledovne: „[...] v našom budujúcim sa priemyslovom meste, Baťovanoch, konal sa v nedele 15. t. m. I. športový deň našej mládeže, navštievujúcich Baťovu školu práce. Nakolko všetci frekventanti tejto školy sú členmi Hlinkovej mládeže, uskutočnil sa tento podnik ako vystúpenie Hlinkovej mládeže v Baťovanoch [...]“⁵⁰ Z celkového počtu študentov-mladých mužov v BŠP Baťovian 153 v školskom roku 1940–1941 bolo podľa správ o činnosti tunajšej Hlinkovej gardy 148 osôb členmi HM. Je však veľmi pravdepodobné, že aj napriek hromadnému vstupu do HM viacerí mladí muži prihlásky do vládnej organizácie v skutočnosti nepodpisali. Mladé ženy – študentky BŠP v Baťovanoch v počte 151 v sledovanom školskom roku ostali mimo HM. Ideologické zdôvodnenie vzájomného splynutia organizácie HM s výchovou v Baťovej škole práce obuvníckych závodov Baťovany bolo obsiahnuté v článku Budovateľa z 15. novembra 1940 s príznačným názvom *Výchova v HM srovnáva sa s výchovou v BŠP*.⁵¹

Záver

Uvedené sondy do politických a ideologických postojov vedenia slovenskej vetvy koncernu Baťa cez prizmu článkov podnikového časopisu *Budovatel* svedčia o tom, že v rokoch 1939–1941, keď vládny režim pod kontrolou nacistického Nemecka zaznamenal určité úspechy v hospodárskej a sociálnej oblasti a v širších vrstvách obyvateľstva rezonovala idea národnej jednoty, vyvinuli manažéri podnikov v Bošanoch, Svite-Batizovciach a v Šimonovanoch-Baťovanoch veľké úsilie, aby vytvorili pozitívny obraz celej vetvy koncernu v očiach vládnych špi-

49 Oblastný deň HM v Bošanoch, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 25, 21. júna 1940, s. 1.

50 I. športový deň HM v Baťovanoch, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 38, 20. septembra 1940, s. 1.

51 HG v Baťovanoch, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 48, 18. októbra 1940, s. 5; Hlinkova mládež, internát a škola. Otvorenie školskej činnosti, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 37, 13. septembra 1940, s. 5; Výchova v HM srovnáva sa s výchovou v BŠP, in: *Budovatel*, roč. 2, č. 46, 15. novembra 1940, s. 4.

čiek. Mohli pritom využívať kladný vzťah predstaviteľov režimu k osobe J. A. Baťu a priaznivé vnímanie reálnych výsledkov budovania Baťových závodov na Slovensku, zároveň však museli prostredníctvom svojich aktivít sústavne dokazovať, že úzke prepojenie slovenskej časti koncernu „pupočnou šnúrou“ s centrálou firmy Baťa v Protektoráte a veľký podiel českých zamestnancov neboli v žiadnom prípade prekážkou lojality k vládnym kruhom a k ich ideológii.

Hľadanie paralel medzi ideami stavovského štátu a najmä slovenského národného socializmu s hospodárskymi a sociálnymi cieľmi batizmu a konkrétnie s názormi Tomáša Baťu a Jána Antonína Baťu možno u redaktorov Budovateľa a u niektorých manažérov, ako bol Ján Lupták, považovať v období vzostupu vládneho režimu v rokoch 1939–1941 za reálne a vychádzajúce z ich skutočného presvedčenia. Členstvo v Hlinkovej garde a ideologický tlak na mladých mužov a mladé ženy, teda na študentov Baťovej školy práce, aby hromadne vstupovali do radov Hlinkovej mládeže a aby sa výchova v BŠP stotožnila s činnosťou HM však bolo u väčšiny manažérov skôr prejavom formalizmu a nutného zla. Výnimkou mohol byť opäť J. Lupták a nadšený propagátor aktivít HM správca ľudovej školy vo Svite-Batizovciach Jozef Vitkovský.

Vývoj udalostí po napadnutí Sovietskeho zväzu, účasť slovenskej armády na východnom ťažení, dôsledky antisemitskej a protičeskej politiky vládnych kruhov, prehlbovanie hospodárskych problémov a ďalšie vplyvy postupne lámali režimistické postoje vedenia slovenskej vetvy firmy Baťa, aj keď v oficiálnej rovine ostávali lojálne. V jednotlivých závodoch, najmä v Šimonovanoch-Batovanoch, sa aktivizovali ilegálne odbojové bunky a viacerí podporovatelia vládneho režimu zmenili názor. Časť manažmentu a radoví zamestnanci sa zapojili do príprav a priebehu Slovenského národného povstania, ale to už je iná kapitola.

STUDIE

Tomáš Baťa a národochospodářské otázky nového Československa 1918–1923 ve vzájemné korespondenci s Františkem X. Hodáčem

JAN HERMAN – MILAN BALABAN

Tomáš Baťa and questions pertaining to the national economy of the new Czechoslovak state between 1918 and 1923 in his correspondence with František X. Hodáč

A leading Czechoslovak entrepreneur, Tomáš Baťa has been the subject of constant attention and his business activities have been examined in many ways. Less attention, however, has been paid to Baťa's thoughts and opinions. This is undoubtedly because he rarely spoke out openly on questions of national economy in his public appearances. Based on seven letters exchanged with his friend František X. Hodáč from 1918 to 1923, this article reconstructs Baťa's views on the political, social and economic situation of the newly created Czechoslovak state. At this time, the Bata Corporation had to cope with post-war economic disruptions and uncertainty in international relations. In the daily struggle for the economic survival of the corporation, he also ventured into the sphere of economic theory, taking a stance on issues such as devaluation, profit and loss, prices and wages, and the foreign interests of the state. Baťa would meet the leading figures of the state and, in discussions with finance ministers Alois Rašín and Karel Engliš, his views matured and exerted a considerable influence on people involved in economic theory and policymaking in Czechoslovakia.

Keywords: Baťa, Tomáš, 1876–1932; Bata Corporation; economic policy; Czechoslovakia 1918–1938; Hodáč, František Xaver, 1883–1943

O Tomáši Baťovi se každý rok objevují nové knihy, odborné studie, řada závěrčených vysokoškolských prací, novinových článků, rozhlasových a televizních pořadů nebo i uměleckých ztvárnění jeho života a působení. Prozatím však neexistuje odborná monografie, která by popsala všechny stránky činnosti tohoto československého podnikatele. Zatímco o jeho podnikání existuje obsáhlá literatura, o Baťově myšlení a postojích se toho tolik neví. Je tomu tak i proto, že se při veřejném vystupování držel své role podnikatele a málodky se otevřeně vysoval k politicko-národně hospodářským záležitostem, snažil se zůstat striktně neutrální. Své názory podrobněji prezentoval spíš při osobních setkáních či v soukromých dopisech. Unikátní možnost v tomto směru poskytuje dochovaná korespondence s jeho přítelem, vysokoškolským profesorem, národně hospodářem Františkem Xaverem Hodáčem (1883–1943).

Hodáč byl blízkým Baťovým přítelem od jejich seznámení v roce 1910. V průběhu války působil v rámci branné povinnosti ve Válečné ústředně obuví ve Vídni, kde Baťovi pomáhal získávat zakázky. Po vzniku republiky přesídlil do Prahy, kde jako profesor národního hospodářství působil na Českém vysokém učení technickém a také řídil z pozice generálního tajemníka Ústřední svaz československého průmyslu. S Tomášem Baťou se po dvě desetiletí setkával a konzultoval aktuální problémy. Pro jejich úzký vzájemný vztah je příznačné, že Tomáš Baťa mu ve své závěti z ledna 1918 svěřil 55 % hlasovacích práv za Tomáše Baťu juniora (* 1914) až do jeho plnoletosti. Na Baťově pohřbu 14. července 1932 se s ním Hodáč loučil jménem všech přátel a se zlínskými závody spolupracoval i v dalších letech až do své smrti. Hodáč aktivně působil v Československé národní demokracii, později v Národním sjednocení. Po 15. březnu 1939 se politického života vzdal a přesídlil do Zlína, kde sepisoval knihu o Tomáši Baťovi.¹

Vzhledem k dlouholeté úzké spolupráci obou mužů můžeme předpokládat i relativně bohatou korespondenci, avšak z let 1918–1923 se dochovalo jen 16 dopisů. V Národním archivu v Praze je jich sedm, ve Státním okresním archivu ve Zlíně je uloženo devět. Pro téma tohoto článku je obsahově významných sedm dopisů, ostatních devět se jeví nedůležitě. Soubor využitých dopisů umožňuje nahlédnout do Baťova myšlení v bouřlivé době počátku Československa, kdy se na mapě Evropy upevňovaly jeho hranice a kladly se základy stabilní měny. Baťa se tehdy setkával s čelnými představiteli státu a v diskuzích s ministry financí Aloisem Rašínem a Karlem Englišem dozrály jeho postoje, kterými i v dalších letech nepřehlédnutelně ovlivňoval národně hospodářské kruhy v republice.

¹ HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa. Život a práce hospodářského buditele*. Zlín 2015, s. 503–508.

Firma Baťa v novém státě v letech 1918–1923

Po vyhlášení samostatnosti v říjnu 1918 a provedení měnové odluky v únoru až dubnu 1919 se československý průmysl okamžitě dostal do odbytové krize. Hospodářský prostor se po rozpadu Rakouska-Uherska podstatně zmenšil a podniky přišly o řadu stabilních trhů. Nástupnické státy opevňovaly své ekonomiky vysokými celními sazbami a zároveň neměly prostředky na dovoz zahraničního zboží. Vysoký kurs pevné koruny přitom značně zdražoval československé výrobky v zahraničí, čímž se dostávaly do pozice nekonkurenčschopných a cenově nedostupných.

Tomáš Baťa se po roce 1918 těžce vyrovnával s poválečnou krizí, nízkou koupěschopností obyvatelstva, nedostatkem surovin (především kůže) a zúženým odbytištěm pro firemní výrobky. Z toho důvodu rozširoval síť vlastních prodejen v Československu a cizině, k čemuž sloužily nově zakládané sesterské zahraniční společnosti. Bylo to v době trvající deprese a krize, kdy Baťa čelil sociálnímu napětí a třeba i jednodenní stávce strojníků ve své továrně (duben 1919), podnik se ocitl na tři týdny v režimu exekuce a vnučené správy (leden–únor 1920) a po velkém propouštění klesl počet zaměstnanců skoro na polovinu (roku 1920). Do tohoto období patří i nepříliš úspěšné provozování první firemní zahraniční továrny v americkém Lynn v roce 1920.

Nejhorší poválečné obtíže trvaly až do léta 1922. Tehdy nastal obrat – odvážným padesátiprocentním snížením cen svých výrobků k 1. září 1922 Baťa rychle vyprodal sklady, čímž získal zhodnocený kapitál, který mohl dále investovat a rozvinout tak své podnikání. Snížení cen diskutoval s ministry financí i s národní hospodáři, svým riskantním krokem na sebe strhl všeobecnou pozornost. Vstoupil na půdu národní hospodářské teorie a praxe – po svém řešil otázky jako devalvace, zisk a ztráta, ceny a mzdy, zahraniční zájmy státu. Když se v roce 1923 stal Tomáš Baťa zlínským starostou, prosazoval některé své zkušenosti a národní hospodářské zásady v komunální politice. V celém období 1918–1923 se formoval Baťův pohled na širší národní hospodářské otázky. Dělo se tak jeho komunikací s předními československými ekonomy a politiky a poznáváme to z Baťových soukromých dopisů a úvah, kde formuloval své myšlenky.

Stav Baťova podniku na konci roku 1918

Podzimní události roku 1918, vznik nového československého státu, ukončení první světové války a rozpad Rakouska-Uherska nastolily pro firmu Baťa novou

situaci. Baťův podnik na konci války zaměstnával kolem 4 000 pracovníků, kteří kromě vojenských dodávek vyráběli tři druhy civilní obuvi: dřeváky, obuv s dřevěnou podešví a obuv koženou.² Zlínský podnik za války rostl, získal řadu cenných zkušeností, zlepšil výrobní proces a rozvětvil ho do několika výrobních oborů. Na druhé straně – jeho finanční situace byla alarmující. Válečné zisky se změnily ve ztráty, protože nedostal zaplaceno přes 3,3 miliony korun za státní dodávky. Navíc měl u České banky Union a u Živnostenské banky dluhy v souhrnné výši 56 milionů korun, dalším jeho věřitelem byl stát s nezaplacenými daněmi ve výši 1,2 milionu korun. Značná část vyrobené vojenské obuvi byla v mírových podmínkách neprodejná. Majetek Baťova podniku byl odhadnut na 26 milionů, avšak toto číslo je pravděpodobně nadšazeno, především kvůli nezapočítanému opotřebování strojů a znehodnocení uskladněné obuvi.³

Při panující surovinové nouzi výrazně poklesl odbyt firemního zboží, protože se z jednotlivých zemí monarchie stala celní cizina. Byly zpřetrhány obchodní vazby a stejně tak bylo oslabeno i spojení s firemními prodejnami, které se rozpadem rakousko-uherské monarchie ocitly na území nových států – Rakouska, Polska a Rumunska.⁴

Stav nově vzniklého Československa Tomáš Baťa reflektoval ve své obšírné hospodářské úvaze, která se dochovala v nepublikovaném konceptu vzniklého koncem roku 1918: „*Naše hospodářství musí vycházeti z docela jiné základny, nežli u států jiných, které mají svůj obchod a průmysl vybudovaný tak, jak toho jejich státní celek vyžaduje.*

Nás průmysl je předně nepatrný, ale hůř, že sobě nedostačitelný. [...] aby mohl jako samostatný celek existovati bez ohledu na to, zda-li se nám podaří uzavříti celní jednotu se sousedními zeměmi jako Polsko, rakouskými Němci, Jihoslovany, Maďary atd. K této přestavbě a vybudování budeme potřebovat především mnoho lidí a mnoho peněz. Získání obojího bude záviset od toho, jaké podmínky hospodářské budou nám na konferencích diktovány a jakou hospodářskou základnu si sami vytvoříme.

V našem budoucím státním hospodářství jedná se teď o totéž, jako jde u obchodníka, který vystupuje ze společnosti a chce si založiti podnik nebo hospodářství samostatně. [...] ta společnost, z které my vystupujeme, stojí si finančně velmi

2 HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 74.

3 CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*. Toronto 1981, s. 151.

4 Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, f. Baťa a. s., Zlín (1894–1948) (dále jen SOkA Zlín, Baťa a. s.), sign. I/10, inv. č. 425, kart. 813, Čísla prodejen rok 1918. Ke konci roku 1918 měla firma prodejny ve Vídni, Krakově, Přemyšlu, Lvově a Černovicích. Města Lvov a Černovice jsou dnes součástí Ukrajiny, ale v období mezi dvěma světovými válkami náležel Lvov Polsku a Černovice, jakožto historická metropole Bukoviny, Rumunska.

špatně [...] Vše, co tvoří podmínky hospodářské, bylo v nešťastné válce spotřebováno. Peníze, zboží, nářadí, lidé, ba i morálka...

[...] naše bilance dopadne jinak. Strana dluhů bude mnohokráte převyšovat stranu majetku, i když velké naše povinnosti k sirotkům a invalidům nedáme do „dluhů“. Nás podíl na dluhu vypadne nesporně značný. Ale za dluhy se bude špatně kupovati v cizině prádlo, obuv, oděv pro náš národ. Skutečnost, že národ náš je bos, otrhán a hladov, musí být zařazena také mezi dluhy, a to velmi značnou položkou. Jak se tedy rozejdeme s tou naší starou společností? Jistě s holýma rukama. Ale je možno, abychom si vzali na sebe všechny dluhy, které na nás připadnou, když nám nezbude leda holé ruce a ostatní údy také jen holé?

Je jisto, že hodnoty movité a nemovité, pokud je převezeme, musíme v plné míře zaplatiti státu starému. Ostatní je věc ujednání [...].

Započne-li naše hospodářství s více dluhy, než kolik budeme s to unésti, uteče nám se státními dluhopisy obchodník i se svým obchodním nadáním za hranice a dělník musí jít za ním, poněvadž nebude chtít pracovat celý týden, aby za svoji mzdu dostal koupiti pouze jednu košili.

Nejvíce nás bude stát znovuvybudování morálky. Nemyslím na policajty, nýbrž na to, že stát za každou cenu musí přivésti do země tolik potravin a pro lid potřebného oděvu (ne hedvábí), aby dělník a úředník za svoji mzdu mohl tolik potravin a oděvu nakoupiti, kolik jich bude potřebovat. Tím budou vybudovány podmínky pro poctivé zaměstnání.

Veškeré naše úsilí musí směrovati k tomu, abychom v zemi udrželi tři hlavní podmínky všeho blahobytu: pracovníka, obchodní nadání a kapitálu.⁵

O situaci svého podniku Baťa informoval svého přítele, národochospodáře Františka Hodáče, dopisem ze dne **25. listopadu 1918**, ve kterém zejména upozorňoval na nízký odbyt svých výrobků a přeplněnost skladů. V uvedeném dopise se vyjadřoval ke ztrátě firemních odbyytiš v jednotlivých zemích rakousko-uherské monarchie, příliš úzkému vnitrostátnímu trhu a spekulativnímu chování některých obchodních partnerů. Vyráběné válečné zboží označil za špatné a předpokládal, že nebude mít odbyt. „Nepatrné“ obchodní aktivity si firma udržovala v Polsku a v oblasti Alp, a proto Baťa žádal Hodáče o pomoc při exportu firemních výrobků, který byl dle něj zpomalován zdlouhavým vyřizováním žádostí o povolení vývozu. Zároveň také Hodáčovi odeslal návrh československo-polské obchodní smlouvy, kterou si u Bati vyžádal Ústřední svaz československého průmyslu.⁶

⁵ SOKA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 57, kart. 33, fol. 113–117, Naše hospodářství.

⁶ SOKA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 12, Dopis T. Bati F. Hodáčovi 25. 11. 1918.

K tehdejší Baťově situaci firemní archiv sděluje, že ke konci roku se odbyt zlínského podniku ještě více propadl a některé prodejny byly dokonce vyrabovány, čímž vznikla škoda vyčíslená na 171 823 korun.⁷ Zároveň s tím se v listopadu a prosinci 1918 zlínský průmyslník bránil krizi otevřáním téměř tří desítek prodejen a ke konci roku 1918 měl 44 vlastních obchodů (z toho pět v cizinec).⁸

Na konci roku 1918 podnikal Tomáš Baťa ve všech částech nového Československa – kromě továren ve Zlíně a Pardubicích provozoval v Čechách 21 prodejen, na Moravě 13, jednu ve Slezsku a další čtyři byly na Slovensku – Trnava, Malacky, Trenčín, Žilina. Typická čtyři písmena BAŤA tak zákazníci nacházeli po celém Československu a v dalších letech síť Baťových obchodů ještě houstla.⁹

Mezinárodní otázky v Baťově korespondenci v roce 1919

Na přelomu let 1918–1919 se podařilo československému vojsku obsadit po hraniční oblasti, které předtím německé obyvatelstvo prohlásilo za součást Německého Rakouska, a upevnilo vliv pražské vlády v těchto oblastech. V lednu 1919 proběhla tzv. sedmidenní válka s Polskem o oblast Těšínska. V únoru a březnu 1919 zajistil Alois Rašín měnovou odlukou jednotný celní a měnový prostor. Pro upevnění hospodářského a politického postavení nově proklamovaného jednotného „československého národa“ se prováděly změny vlastnické struktury, a to pozemkovou reformou, nostrifikací podniků a repatriací jejich akcií.¹⁰ Osamostatnění vlastní měny pomohlo zastavit inflační znehodnocení

7 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 99, Situace v našich prodejnách v roce 1919.

8 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. II/3, inv. č. 32, kart. 1155, fol. 9, Prodejny v roce 1918. Jiní autoři uvádí ke konci roku 46 prodejen. Srov. VALŮŠEK, David: Formování obchodní sítě firmy Baťa do roku 1930. In: *Vývoj obchodu na Moravě od počátků do roku 1945*. Eds. Rucká, Galina – Sýkorová, Hana. Hodonín 2012, s. 76.

9 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. II/3, inv. č. 32, kart. 1155, fol. 9, Prodejny v roce 1918. Na konci roku 1931 byl již československý trh 1 825 baťovskými prodejnami nasycen. Do roku 1938 tak přibyly jen dvě stovky nových prodejen, jejich celkový počet stoupal na 2 082. SOkA Zlín, Baťa a. s., I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 147, Jak jsme otevírali prodejny a kupovali neb stavěli vlastní domy.

10 Blíže k tématu FROLEC, Ivo (ed.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994 v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště 1994; HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel a kol.: *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018, s. 245–270; LACINA, Vlastislav: Nostrifikace firem se sídlem v Rakousku (1919–1929). In: *Kolize, řevníkost*

peněz a v další fázi ukotvit zlatý standard československé koruny.¹¹ V srpnu 1919 pak porážkou maďarských vojsk skončila maďarsko-československá válka o Slovensko a mezitím od ledna 1919 probíhala pařížská mírová konference, kde se jednalo o poválečném uspořádání Evropy.¹²

Baťův podnik na počátku roku 1919 bojoval s odbytovou krizí a nepomáhal ani otevření několika desítek prodejen. K tomu se přidal i naprostý nedostatek surovin, především surových kůží. Již tak komplikovanou situaci zhoršil požár, který 5. února 1919 vypukl ve skladu svrškových kůží.¹³ Oheň se sice podařilo rychle uhasit, ale firmě na shořelém majetku, především surovinách, vznikla vysoká škoda. I přesto, že měl Baťa skladště pojistěno, zdráhaly se pojišťovny způsobenou škodu zaplatit. Došlo k tomu až po letech, avšak to už byla důvěra Tomáše Bati v pojišťovny zcela zničena.¹⁴ Přestože měla firma na konci války na skladě asi 45 000 kusů kůží, vzniklý požár, než možnost sehnat nové kůže a také negativní postoj centrály pro kůže a usně v Praze¹⁵ vedly k tomu, že v dubnu 1919 byli ve Zlíně téměř bez surovin.¹⁶

a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938. Eds. Šouša, Jiří – Jančík, Drahomír. Praha 1999, s. 11–29; LACINA, Vlastislav: Nostrifikace v prvním desetiletí Československé republiky. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. Ed. Pátek, Jaroslav. Praha 1996, s. 107–126.

- 11 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. I. díl, Období 1918–1945.* Brno 2004, s. 60–62.
- 12 HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel a kol.: *Republika Československá 1918–1939*, s. 86–92; MACMILLAN, Margaret Olwen: *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*. Praha 2004; SOKA Zlín, Baťa a. s., I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 98, Situace na našich prodejnách v roce 1919. Vojenské operace na Slovensku způsobily firmě Baťa škody na prodejnách a zboží vyčíslené částkou 446 000 Kč.
- 13 Požár v naší továrně. In: *Sdělení zaměstnancům firmy T. & A. Baťa*, 1919, roč. 2, č. 6, s. 1.
- 14 Národní archiv, f. Hodáč František Xaver, Prof. Dr. (dále jen NA, Hodáč), kart. 16, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi ze 14. 2. 1922. Baťa v dopise psal o špatných zkušnostech s pojišťovnami Moldávie a Generali a nedoporučil se u nich pojistit. Důvodem byla dosud nevyplacená škoda způsobená požárem v únoru 1919; CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel*, s. 153.
- 15 Československá komise pro kůže a usně v Praze byla zřízena nařízením Národního výboru č. 22 ze dne 5. listopadu 1918. Komise každý týden přijímalá hlášení o zásobách surových kůží v zemi, které byly jen na základě jejího povolení přerozdělovány jednotlivým závodům. V září 1919 byl obchod s kůžemi z části uvolněn, další uvolnění přineslo duben 1920 a nařízení vlády č. 2/1921 Sb. ze dne 30. prosince 1920 definitivně uvolnilo obchod s kůžemi a usněmi. Poté byla komise likvidována. EBEL, František (ed.): *Deset let Československé republiky. Svazek 2.* Praha 1928, s. 142–143.
- 16 HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 81; Dělníci. In: *Sdělení zaměstnancům firmy T. & A. Baťa*, 1919, roč. 2, č. 16, zvláštní vydání, s. 2. Tomáš Baťa v novinách uvedl: „Od prohlášení naší samostatnosti nedostali jsme téměř žádnou surovinu a musíme ji sháněti za velmi drahé peníze. Hotové zboží je nám zabavováno buď v prodejnách, nebo v továrně a všichni odůvod-

V některých dílnách dokonce musela být z nedostatku kůže zastavena výroba.¹⁷

Tomáš Baťa neklidně sledoval vývoj na území Haliče, kde od listopadu 1918 do července 1919 probíhala polsko-ukrajinská válka. Baťa považoval haličskou oblast za klíčovou pro svůj nákup surovin i export, a proto se obtížně vyrovnal s československou podporou Západoukrajinské lidové republiky. Preferoval sblížení s jazykově i kulturně bližším polským národem, mimo jiné proto, že polský trh nabízel lepší možnosti. V dopise ze dne **24. května 1919** psal Baťa do Prahy Hodáčovi o nemožnosti exportovat na Ukrajinu i o aktuální hrozbe, že bude odříznut od surovin z východu.¹⁸ Tomáš Baťa totiž vyslal své spolupracovníky po celé Evropě, dobře věděl o nedostatku surovin po celém kontinentě i o tom, že suroviny lze nakoupit jen na východě.¹⁹ V dopise také Baťa žádal Hodáče, aby v Praze inicioval jednání s Poláky o umožnění dopravního spojení do Haliče a na západní Ukrajinu, zvláště když tehdy v Praze pobýval polský premiér Ignacy Jan Padarewski.²⁰

K mezinárodní politice se Baťa přímočaře vyslovil v dopise z **18. srpna 1919**, z kterého je cítit jeho deziluze z mezinárodní situace a nejistého postavení Československa v rámci Evropy. V červenci 1919 skončila polsko-ukrajinská válka. Baťa zajel na obchodní cestu do Polska, z níž se vrátil rozladěn. Situaci v Československu označil za úpadkovou a neviděl vyhlídku na zlepšení. Při probíhajících pařížských jednáních o uspořádání Evropy byl Baťa zklamán čin-

řuji toto své jednání, že však jsme ve válce dost vydělali. Tak jednají dělníci, tak jedná s námi ministerstvo výživy, tak jedná ministerstvo financí, které nám neprodlouží lhůtu k placení ani týden. Za to ale zadržuje zaplacení obuvi, kterou po převratu nás stát ve skladištích převzal a dále zabavuje nám pohledávky a hotové peníze, ale neptá se při tom, zda-li jsme s to zaplatiti své dluhy a máme-li peníze k nákupu dalších surovin.“

- 17 BAŤA, Tomáš: Mému zřízenectvu!. In: *Sdělení zaměstnanců firmy T. & A. Baťa*, 1919, roč. 2, č. 47, s. 1.
- 18 SOkA Zlín, Baťa a. s., I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 1, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 24. 5. 1919.
- 19 Sestra Anna Schieblová odjela do Rakouska, Maďarska a Jugoslávie, nevlastní sestra Božena Klausová do Polska, pan Weiss do Holandska, František Muška do Anglie, Alois Gabesam na Balkán a do zemí západní a severní Evropy. Další firemní zástupci působili ve Švýcarsku, Německu či Rumunsku. CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel*, s. 157–158; SOkA Zlín, Baťa a. s., I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 343, Rozmluva Františka Hodáče s Aloisem Gabesarem dne 30. 11. 1940; ČIPERA, Dominik: *Ve službách práce a lidu. Soubor úvah, projevů a vzpomínkových poznámek 1919–1944*. Zlín 1944, s. 114.
- 20 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 1, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 24. 5. 1919.

ností československých představitelů, mluvil dokonce o lenivosti českého člověka a o prohře na všech stranách.²¹

O pár dní později, **29. srpna 1919**, napsal Baťa další dopis, kde znovu kritizoval československou vládu za nenavázání hospodářských vztahů s Polskem. Opět mluvil o prohře a jediným východiskem bylo dle něj splnutí obou národností v jeden slovanský stát, jako se to stalo v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Československý prostor viděl jako velmi úzký a předpovídal pokles obyvatelstva i míry blahobytu, národ prý bude jen životit, neboť se Československo bez Polska neobejde, zatímco Polsko bez ČSR ano. Dokonce vyjádřil přání, aby prezident Masaryk odjel do Varšavy ke zlepšení vzájemných vztahů. Opět narážel na československou podporu Západokrajinské lidové republiky, podle Bati se měli političtí představitelé rozhodnout, jestli budou budovat vzájemné vztahy s Poláky, nebo s Ukrajinci. Za účelnější považoval rozvíjet vztahy s Polskem, už proto, že Československo tehdy ještě nemělo s Ukrajinou společnou hranici a veškerý kontakt musel jít přes polské území.²² Zároveň se ale Baťa obával, že vůdčí roli ve střední Evropě bude jako za monarchie opět hrát Rakousko a Německo. Budoucnost Československa viděl jen v průmyslu, jehož představitelé by měli dávat iniciativu československé politice. Dokonce hovořil o agresivním hájení existenčních podmínek, pokud by československé úřady nechtěly vyhovět potřebám průmyslu.²³

Do **léta 1919** spadá také nedatový dopis, v němž Tomáš Baťa psal o vysokém clu při exportu do Jugoslávie. Stežoval si, že Československo dosud nemělo obchodní smlouvu s Jugoslávií, a proto jeho zboží zatěžovalo pětkrát vyšší clo, než produkty jiných států. Za takových podmínek Baťa považoval svoji existenci v Československu za velice problematickou a naznačil úvahu o přesunu jinam. Zároveň žádal Hodáče, aby československé vyslanectví v Jugoslávii sjednalo naprávu nesprávné výše cla a aby byl do Bělehradu vyslan zvláštní kurýr s obširným výkladem.²⁴

21 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 2, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 18. 8. 1919.

22 V srpnu 1919 nemělo ještě Československo s Ukrajinou společnou hranici. Tu získalo až o měsíc později na základě Saint-germainské mírové smlouvy po příslušné Podkarpatské Rusi k Československu. Toto připojení pak bylo právně potvrzeno Trianonskou mírovou smlouvou v červnu 1920. Společnou hranici však Československo ztratilo po uzavření Rižského míru v březnu 1921, který ukončil polsko-sovětskou válku.

23 SOkA Zlín, Baťa, a. s., sign. I/3, inv. č. 12, kart. 14, fol. 1–3, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 29. 9. 1919.

24 Baťův dopis lze datovat do léta 1919. V textu je uvedeno, že československý stát nemá s jugoslávkým uzavřenu „žádnou smlouvu“. První obchodní a celní úmluva mezi Československem a Jugoslávií byla uzavřena dne 9. září 1919, lze tedy usoudit, že dopis vznikl před tímto datem.

Baťa byl v roce 1919 velmi zklamán z toho, jaké postavení Československo zaujímalo v rámci Evropy. Velké obtíže exportu jej vedly k myšlence pevněji se uchytit ve Spojených státech amerických, kterými byl fascinován již od své první cesty v roce 1905. Intenzivně se věnoval studiu angličtiny a připravoval svoji další cestu do USA.²⁵ Odjel tam na konci roku 1919, ve městě Lynn (Massachusetts) v centru obuvnického průmyslu zakoupil továrnu, zřídil sesterskou společnost a otevřel firemní prodejnu.²⁶

Baťa, Engliš, Rašín a československá měna

Od června do září 1919 se díky mírovým smlouvám stabilizovalo postavení Československa a Baťa se mohl věnovat svému zlínskému podniku. Měnovou odlukou (únor–březen 1919) a zavedením vlastní československé měny (duben 1919) bylo Československo na rozdíl od sousedních zemí uchráněno od poválečné hyperinflace, avšak nastala potřeba upevnění měny na zahraničních trzích. V tomto směru soupeřili v letech 1918–1922 zastánci protichůdných koncpcí – deflace (Alois Rašín) a stabilizace měny (Karel Engliš). Po mezidobí stabilizační politiky prosazované Karlem Englišem nastoupil v září 1921 do pozice ministra financí opět zastánce deflace Augustin Novák a po něm v říjnu 1922 Alois Rašín.²⁷

V těchto letech Baťa stále čelil velkým nesnázím. Veškeré zásoby kůží byly již vyčerpány, v září 1919 byla zrušena Centrála pro kůže a jejich ceny stoupaly, anebo tato suroviná úplně vymizela z trhu; v prosinci surové kůže zdražily o 300 až 400 %.²⁸ Nákup surovin v cizině blokovala valutová omezení a velkou roli hrál nepříznivý kurz československé měny. Mezi únorem a červnem 1920

25 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 18, kart. 15, fol. 9, Dopis Marie Baťové Františku Hodáčovi 2. 2. 1919. Baťa viděl angličtinu jako jeden z důležitých komunikačních prostředků pro československé průmyslníky, a tak v dopise žádal Hodáče, aby v Praze zařídil vydávání anglicky psaného časopisu zabývajícího se československými poměry.

26 POKLUDA, Zdeněk – HERMAN, Jan – BALABAN, Milan: *Baťa na všech kontinentech*. Zlín 2020, s. 241.

27 Ministrem financí byl Alois Rašín od 14. listopadu 1918 do 8. července 1919. Po něm tento post zastávali Cyril Horáček (8. července – 9. října 1919) a Kuneš Sonntág (9. října 1919 – 25. května 1920). Dále řídili ministerstvo Karel Engliš (25. května 1920 – 21. března 1921) a Vladimír Hanačík (21. března – 26. září 1921). Augustin Novák vedl ministerstvo od 26. září 1921 do 7. října 1922, po něm opět nastoupil Alois Rašín (7. října 1922 – 18. února 1923).

28 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 63, kart. 26, fol. 98–99, Situace v našich prodejnách v roce 1919; CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel*, s. 153. Surovinová krize, dubnová stavka dělnictva, problémy s exportem a prodejem firemního zboží vedly k tomu, že v roce 1919 firma vyrobila jen 457 994 páru obuvi a počet zaměstnanců poklesl o čtvrtinu na 3 005 osob.

se tento kurz na curyšské burze zvýšil na více než dvaapůlnásobek, což zdražilo využitou obuv.²⁹ Proto se v dubnu 1920 firma Baťa obrátila na ministerstvo zahraničních věcí s žádostí o pomoc při hledání odbytišť na zahraničních trzích.³⁰ V dalších měsících se výrobní a odbytová krize firmy Baťa nadále prohlubovala, zboží se neprodávalo, firma uzavírala některé prodejny a propouštěla zaměstnance.³¹ Nelehkou zlínskou situaci shrnul Dominik Čipera 6. února 1921 v dopise Františku Muškovi, který tehdy řídil firemní továrnu v USA: „Výhodná válečná konjunktura po náš obor pomalu ale jistě ochabovala, až dnes nastoupila naprostá stagnace. Tak, jak dříve byla nouze o zboží a surovinu a přebytek peněz, tak dnes jest přebytek výrobků a nedostatek peněz a s tím nedostatek odbytu.“³² V tomto roce firma Baťa otevřela jen jednu prodejnu a po dalším propouštění zaměstnávala na konci roku jen 2 434 osob.³³

Tehdy, na sklonku roku 1921, započal deflační vývoj československé koruny, který přinesl snížení cenové hladiny v Československu, ale také výrazné omezení exportních možností.³⁴ V důsledku posílení koruny se zvýšila cena československých výrobků, které tak na zahraničních trzích ztrácely konkurenční schopnost, což nutně vedlo k výraznému poklesu průmyslové výroby v Československu.³⁵

Měnové kolísání, neustále podněcované politickými a hospodářskými vlivy (měnová odluka v roce 1919, mobilizace při tzv. puči Karla I. v roce 1921), provázely diskuze národních hospodářů, politiků i podnikatelů. Když v listopadu 1921 kurz československé koruny vůči švýcarskému franku začal postupně stoupat z hodnoty 0,05 (5 centimů) švýcarského franku za 1 Kč,³⁶ Tomáš Baťa rázně

29 LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu*. Praha 1960, s. 66.

30 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), f. IV. sekce – národní hospodářská, kart. 1080, složka 31, Dopis firmy T. & A. Baťa Ministerstvu zahraničních věcí 7. dubna 1920. „[...] schází nám větší styky zahraniční a obracíme se na vysoké ministerstvo zahraničí s prosbou, aby nám prostřednictvím obchodních zástupců v cizině pomohlo okruh našeho zákaznicka v cizině rozšířiti. Bude zajisté i v zájmu vysokého ministerstva, aby se česká firma dostala do konkurence s firmami světovými.“ Firemní žádost byla odeslána na československá vyslanectví v Bělehradě, Rímě a Haagu, na generální konzulát v Madridu, konzuláty v Sarajevu, Splitu, Alexandrii a československému zástupci v Istanbulu.

31 LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu*, s. 68; POKLUDA, Zdeněk: *Baťovi muži*. Zlín 2012, s. 165.

32 SOkA Zlín, f. Dominik Čipera (1913–1946), inv. č. 1014, kart. 11, fol. 10, Dopis Dominika Čipery Františku Muškovi ze 6. 2. 1921.

33 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 147, Jak jsme otevřírali prodejny a kuropovali neb stavěli vlastní domy; POKLUDA, Zdeněk: *Baťovi muži*, s. 165.

34 VENCOVSKÝ, František a kol.: *Dějiny bankovnictví v českých zemích*. Praha 1999, s. 219.

35 Blíže k deflači RAŠÍN, Alois: *Inflace a deflace*. Praha 1922. Dobové souvislosti přibližuje PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu. III–IV (1920–1922)*. Praha 2003, s. 752–763.

36 HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 423–424.

vstoupil do národně hospodářských diskuzí. Zlínský podnikatel totiž bedlivě sledoval vývoj a zaujímal vlastní stanoviska. Sám o tom později napsal: „[...] na vštěvoval jsem lidi, kteří by mohli buď silou svého intelektu, aneb mocí svého úřadu nás odspekulovati, aby chom se mohli věnovati jen výrobní činnosti.“³⁷ Baťa dobře znal stanoviska A. Rašína, K. Engliše i názory, které zastávali F. X. Hodáč a R. Hotowetz. Na jaře 1922 zajel do Brna k Englišovi a poté do Prahy za Rašinem. Při velmi bouřlivé debatě s Aloisem Rašínem se dověděl, že vedení státu prosazuje další zvýšení kurzu československé koruny, s čímž Baťa nesouhlasil, protože preferoval stabilizaci měny.³⁸ Vzpomínal na to takto: „Mé názory s Rašinovými se rozcházely pouze v tom, že Rašín chtěl deflaci, já byl pro stabilisaci. Rašín chtěl vyhnati cenu koruny co nejvíce, já byl však pro pevný kurs koruny. Moje touha po plodné práci vyžadovala pevného kursu koruny, t. j. odstranění kolísání jak dolů, tak nahoru.“³⁹ Baťa se nakonec postavil na stranu Rašínova, a dokonce se snažil Engliše pohnout ke změně jeho názorů.⁴⁰

Vláda na svém stanovisku rozhodně trvala. Po zásahu Bankovního úřadu ministerstva financí se kurz vyšplhal na 0,1 švýcarského franku za 1 Kč, na kterém se udržel až do června 1922. Poté, v důsledku květnové britské státní půjčky Czecholoan, se kurz koruny v srpnu vyšplhal na výši 0,197 (19,7 centimů) švýcarského franku za 1 Kč.⁴¹

To vše se odehrávalo v letních měsících, v době prázdnin a dovolených, kdy se lidé z vedení zlínského podniku rozjízděli k rekreačním i služebním cestám. Mimo jiné se dovídáme, že v červenci Baťa neúspěšně žádal o vystavení diplomatického pasu.⁴² Důležitější je jiná zpráva: Batův nejbližší spolupracovník Dominik Čipera trávil počátkem srpna dovolenou na Šumavě, kde se doslechl

37 BAŤA, Tomáš: Jak jsme pochopili Rašínovu deflaci. In: *Rašínův památník*. Eds. Fousek, František – Penížek, Josef – Pimper, Antonín. Praha 1927, s. 113.

38 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 243, Vzpomínka Marie Baťové 29. 1. 1940. Tomáš Baťa si Aloise Rašína velmi vážil a v jednom dopise z roku 1926 napsal: „Hospodářský plán, který republiku učinil oasou spořádaných poměrů v celé střední Evropě, byl vypracován v mozku Rašínově. Rašín se svými četnými publikacemi vybudoval morálku v zemi. Kolem něho semklo se množství rádných hospodářů.“ SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 165, Zápas o měnu.

39 BAŤA, Tomáš: Jak jsme pochopili Rašínovu deflaci, s. 113.

40 JANDÍK, Stanislav: *Železní tovaryši. Sociologická reportáž o zrození nového věku*. Praha 1938, s. 227–228.

41 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 146; KUBŮ, Eduard – ŠETŘILOVÁ, Jana: Hrad a Alois Rašín v letech 1922–1923. Zápas o deflaci a omluvu legionářům. In: *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 3, s. 455.

42 AMZV, f. II. sekce – politická, Jmenná spisovna, kart. 7, čj. 109167.

o Rašínově úmyslu ustálit kurz na 20 centimech.⁴³ Ihned o tom dopisem informoval Baťu, ten vzápětí Čipera povolal do Zlína a zde se po poradě dohodli na následujícím postupu – firma Baťa se přizpůsobí politice vlády, ceny svého zboží a mzdy svých zaměstnanců vypočítá podle kurzu československé koruny na zahraničních burzách a toto opatření provede naráz, nikoliv postupnými kroky.

Hodáč poslal **14. srpna 1922** Baťovi dopis, v němž jej upozornil na blížící se schůzi Bankovního výboru ministerstva financí, kde bude zaujato stanovisko k vývoji na trhu s valutami, a zároveň požádal Baťu o sdělení jeho názoru.⁴⁴ Baťa opět zajel k Rašínu do Prahy, aby se ujistil o jeho postoji k udržení kurzu československé koruny. V pátek 25. srpna 1922 se konala v Praze porada Svazu československých průmyslníků a organizace německých průmyslníků Hauptverband der deutschen Industrie, na níž se měli zástupci průmyslníků dohodnout na jednotném stanovisku, které pak předloží vládě. Podnikatelé včetně Tomáše Baťi, ač to mnohdy bylo proti jejich hospodářským zájmům, zastávali názor, že by se mělo podpořit stanovisko vlády, aby nedošlo k rozporu mezi vedením státu a průmyslem.⁴⁵

Baťa na schůzi promluvil krátce a ohlásil své rázné řešení – poloviční snížení cen i mezd ve svém podniku (výrobky bude prodávat zákazníkům za poloviční ceny, dělníkům sníží mzdu o 40 % a za polovinu ceny jim bude dodávat potraviny ze svých zemědělských statků).⁴⁶ Toto rázné řešení ostatní průmyslníky velmi překvapilo. Poté Baťa schůzi opustil, zašel se ještě jednou ujistit u Aloise Rašína, že kurz koruny udrží, a odjel zpět do Zlína.⁴⁷

Ihned po Batově pátečním prohlášení ve Svazu průmyslníků byl ve speciální příloze zlínských firemních novin *Sdělení* otiskněn Baťův článek, v němž dělníkům vysvětloval své důvody k takto razantnímu kroku.⁴⁸ O dva dny později, v pondělí 28. srpna, se objevil v celostátním tisku inzerát oznamující, že od

43 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 244, Rozmluva s p. D. Čiperou 5. 5. 1939. Čipera bratr Prokop zastával vlivné postavení u Živnobanky a pravděpodobně odsud pocházely Čipery informace.

44 NA, Hodáč, kart. 16, Dopis Františka Hodáče Tomáši Baťovi 14. srpna 1922.

45 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 244, Rozmluva s p. D. Čiperou 5. 5. 1939; HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 424, 427; PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 146.

46 Již v roce 1917 Tomáš Baťa pro zásobení svých podniků a dělníků zakoupil hospodářský dvůr Cecilka poblíž Zlína. O rok později to bylo i zemědělské a lesní hospodářství Loučka-Lázy poblíž Valašského Meziříčí. Na těchto statcích pak od roku 1921 prováděl vlastní zemědělský výzkum s rostlinnou i živočišnou produkcí. POKLUDA, Zdeněk: *Baťa – inspirace pro Československo*. Zlín 2018, s. 17.

47 HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 430–431.

48 Dělnictvu!. In: *Sdělení zaměstnanců firmy T. & A. Baťa*, Příloha „Sdělení“ k číslu 34. ze dne 26. srpna 1922, 1922, roč. 5, č. 34, s. 1.

1. září Baťa snižuje cenu obuvi ve všech prodejnách v průměru na polovinu ceny z jara 1922.⁴⁹ V novinách *Sdělení Baťa* tehdejší situaci označil za krizi „celého státního hospodářství“ a dále vysvětlil své kroky, když uvedl: „[...] rozhodnutí o záležitostech měny přísluší státníkům, zodpovědným za správu státu. Průmyslníkům přísluší přizpůsobiti se těmto rozhodnutím v míře možnosti, neboť zlepšení hospodářského života ve státě vyžaduje v první řadě, aby občanstvo bylo poslušno zákonů a dbalo veřejných zájmů.“⁵⁰

Baťovo snížení ceny obuvi bylo doprovázeno velkou reklamní kampaní, při níž se objevil slavný plakát pěsti drtíci slovo „drahota“, nad nímž byla sleva číselně vyjádřena 50 %. Firemní konkurence i finanční kruhy předpovídaly Baťovi bankrot, ale tento krok přinesl úspěch. Reklamní akce měla u veřejnosti velký ohlas, lidé ze strachu před Baťovým krachem a opětovným zvýšením cen několik týdnů u firemních prodejen tvořili fronty a nakupovali zlevněnou obuv. Jen v prvním zářijovém týdnu bylo prodáno 98 711 páru obuvi v celkové hodnotě 8,1 milionů Kč.⁵¹ Firma svým razantním krokem vyprodala přeplněné sklady, rozpravidla stagnující trh a získala potřebnou a na zahraničních trzích již zhodnocenou finanční hotovost, kterou mohla dále investovat do svého podnikání a umořit finanční dluhy. Poptávka po zlínské obuvi byla tak velká, že musela být výrobní kapacita navýšena o 60 %. Oslabení odbytu nastalo v listopadu 1922 a trvalo až do června 1923, ale to již nemohlo ohrozit dobře nastartovaný firemní obchod.⁵² Baťa snížením cen na polovinu přišel po soupisu všech zásob asi o 60 milionů Kč.⁵³ Dva největší věřitelé – Živnostenská banka a Česká banka Union – zároveň žádali doplacení dluhů, což firma v letech 1922–1923 provedla, a tím se vymanila z finanční závislosti na bankách. Baťa tak ovládl československý trh obuvi.⁵⁴

Baťův úspěch se snížením cen dokumentují i následující čísla. V květnu 1922 zaměstnával podnik 2 440 osob s průměrnou týdenní mzdou 198 Kč, přičemž průměrná cena jednoho páru obuvi byla 119 Kč. O rok později, po sníže-

49 Naší veřejnosti!. In: *Lidové noviny*, 1922, roč. 30, č. 429, s. 4. Baťova akce výrazného snížení ceny výrobků přes noc nebyla novinkou, neboť se pravděpodobně inspiroval u Henryho Forda, který podobně přes noc zlevnil cenu svých traktorů ze 700 na 400 dolarů, přesto však konkurenční i zákazníky ohromila. STŘÍTESKÝ, Miroslav: *Tvůrčí odkaz Tomáše Baťi současným podnikatelům*. Zlín 2003, s. 60.

50 BAŤA, Tomáš: Řeč chefa k závodním výborům. In: *Sdělení zaměstnanců firmy Baťa. Zvláštní vydání Sdělení zaměstnanců firmy Baťa číslo 36 ze dne 29. srpna 1922*, 1922, roč. 5, č. 36, s. 1.

51 LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu*, s. 83.

52 JAB.: Prodej 1923. In: *Sdělení zaměstnanců firmy T. & A. Baťa*, 1923, roč. 6, č. 3, s. 3; HODÁČ, František X.: *Tomáš Baťa*, s. 85.

53 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 357, Rozmluva s p. Otm. Jabůrkem 29. 11. 1940.

54 LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu*, s. 83.

ní ceny obuvi, klesl v květnu 1923 počet zaměstnanců na 1 802, což byl nejnižší počet zaměstnanců podniku v rámci Československa, jejich průměrná týdenní mzda činila 156 Kč a cena jednoho páru obuvi byla 58 Kč. Cena obuvi se tedy snížila o 51,3 %, ale průměrný týdenní výdělek se snížil jen o 21,2 %.⁵⁵ Svým postojem a konáním v létě 1922 si Baťa vydobyl respekt v kruzích podnikatelů, politiků a národnostních organizací. Ti všichni pak v dalších letech bedlivě sledovali Baťovy myšlenky a metody podnikání.

Baťa v národnostních otázkách po roce 1922

Tomáš Baťa se i nadále vyjadřoval k širším hospodářským otázkám a národnostním problémům. Po krachu několika bank na přelomu let 1922–1923 napsal **22. ledna 1923** dopis, ve kterém žádal Hodáče, aby přijal k rozhovoru bankovního ředitele Eduarda Stutze. Baťa mínil, že by se Stutz mohl postavit do čela akce valutové půjčky Bankovního úřadu ministerstva financí; zároveň prosazoval, aby se do hospodářského života republiky výrazněji zapojovali i čeští Němci. Také se stavěl proti vyhroceným národnostním rozdílům, viděl Československo jako stát, který má všem obyvatelům doprát takové podmínky, aby se s ním mohli identifikovat a být k němu loajální.⁵⁶

Na přelomu let 1923–1924 Tomáš Baťa domýšlel zásady svého podnikání – levné ceny zákazníkům – vysoké mzdy zaměstnancům – přiměřený zisk podnikatele. V průběhu roku 1924 pak tyto klíčové body své podnikatelské filozofie začal představovat veřejnosti. V červenci 1924 se v Praze konal První mezinárodní kongres pro vědecké řízení práce a jako jeden z řečníků zde vystoupil i Tomáš Baťa. Ve svém projevu, jehož část otiskly firemní noviny *Sdělení*, považoval za ideálního podnikatele takového, „*který pochopí, že jest povolán k tomu, aby zisky pocházející z pokroku výroby spravedlivě rozděloval ihned mezi dělnictvo, zákaznictvo a závod*“.⁵⁷ V jiném projevu z roku 1924 se věnoval tzv. účasti na zisku, když za nejdokonalejší princip považoval úsilí učinit ze zaměstnanců kapitalisty.⁵⁸ V této době byl také vytvořen systém tzv. samosprávy dílen, jakožto jeden z důležitých prvků Baťova systému. O dva roky později pak svůj sys-

55 Výkaz statistického oddělení ze dne 1. června 1922. In: *Sdělení zaměstnanců firmy T. & A. Baťa. Příloha „Sdělení“ k číslu 34 ze dne 25. srpna 1923*, 1923, roč. 6, č. 34, s. 3; VAŇHARA, Josef: *Příběh jednoho muže a jednoho města*. Zlín [1994], s. 89.

56 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 56, kart. 33, fol. 350, Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi 22. 1. 1923.

57 Řeč našeho šefa na Kongresu pro vědecké řízení práce. In: *Sdělení zaměstnanců fy T. & A. Baťa*, 1924, roč. 7, č. 31–32, s. 1–2.

58 BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy*. Zlín 1932, s. 279–281.

tém představil v brožuře *Zámožnost všem* a v nově vydávaném periodiku *Baťova služba veřejnosti*.⁵⁹ Baťovým ideálem bylo oslabení příkrých majetkových rozdílů ve společnosti, zmírnění sociálního napětí a směřování k sociálnímu smíru. Tento ideál pak nalézal ohlas anebo kritiku u politiků i národochospodářů.

V roce 1926 se Tomáš Baťa ostře vymezil proti vládnímu plánu sanace bank. Nejdříve tak učinil v lednu v soukromé korespondenci s Karlem Englišem a v březnu i s T. G. Masarykem.⁶⁰ Prezidentovi republiky také zaslal své memordum s názvem *Naše banky – Sanace mravní musí předcházetí sanaci finanční*.⁶¹ V květnu 1926 se k tématu vyjádřil již otevřeně na stránkách svého periodika *Sdělení*, kde veřejně apeloval k vyvození odpovědnosti členů bankovního kuratoria, kteří řídili největší banky. Jako největší překážku viděl Baťa pokles mravů u jednotlivých lidí, který byl zákonitě následován poklesem hospodářství a měny.⁶²

Nástup velké hospodářské krize na konci roku 1929 výrazně proměnil světovou ekonomiku i firmu Baťa. Z dlouhých debat s jeho přítelem, československým diplomatem Hugem Vavrečkou, vznikl dosud nepublikovaný text *Jak překonáme hospodářskou krizi?*, který měl být určen širší veřejnosti, aby se mohla zorientovat a uklidnit v bouřlivé době.⁶³ Stejně jako při sanaci bank opět viděl

59 BAŤA, Tomáš: *Zámožnost všem*. Zlín 1926. Baťův vliv ocenil sociolog a průkopník československého vědeckého řízení Václav Verunáč, když v *Přítomnosti* uvedl: „Baťa má nesporně veliký vliv na vývoj našich mladších národochospodářů a jest vlastně praktickým důkazem a uskutečňovatelem moderních ideí technicko-hospodářských, na nichž stavíme reálný, životní program hospodářský a sociální naší nejbližší budoucnosti.“ VERUNÁČ, V.: Baťa. In: *Přítomnost*, roč. 2, č. 52, 7. 1. 1926, s. 826.

60 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, f. Kancelář prezidenta republiky – protokol T (tajné) 1921–1944 (1953), kart. 153, sign. T 1232-25. V říjnu 1918 Baťa pozval Engliše k národochospodářské přednášce do Zlína, ale pak se jejich vztah začal měnit. V roce 1922 se neshodli se v otázce deflace. Ještě hlubší rány byly zasazeny v průběhu roku 1926, kdy Baťa v lednu 1926 poslal Englišovi dopis, v němž mu vyčetl jeho praktickou neodbornost při sanaci bank. Obvinil jej ze zodpovědnosti za ztráty Brněnské banky a žádal, aby se Engliš neúčastnil další sanace bank. Tento ostrý dopis pak v březnu v kopii poslal i prezidentskému kancléři Přemyslu Šámalovi. Vyhrocený konflikt musel urovnávat Antonín Švehla a sblížení Baťi s Englišem později napomohli jejich synové zaměstnaní u firmy Baťa. Na přelomu let 1930–1931 pak Baťa na přání československé vlády vyjednával s Englišem odkoupení tří továren ohrozených hospodářskou krizí v Třebíči a v Bošanech a v době Baťovy smrti je již opět pojilo přátelství.

61 POKLUDA, Zdeněk: *Člověk a práce. Z ekonomických principů a vizí Tomáše Baťi = Man and work. The vision and principles of economics of Tomáš Baťa*. Zlín 2014, s. 36–45.

62 BAŤA, Tomáš: Sanace bank. In: *Sdělení zaměstnanců fy T. & A. Baťa*, 1926, roč. 9, č. 19, s. 2.

63 SOkA Zlín, Baťa a. s., I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 279–309. Jak překonáme hospodářskou krizi?. Autory textu jsou Baťa i Vavrečka. Většinou šlo o Baťovy myšlenky, které Vavrečka upřesnil, aby „snesly kritiku vědeckou“.

Baťa hlavní příčiny hospodářské krize v lidech a ne ve špatném národním hospodářství, dále kritizoval nadřazování osobního zájmu podnikatele nad zájmy státu, vydělení kapitálu do ciziny, snahy vyhnout se daním, zakládání anonymních akciových společností a vysoká cla. Baťa s Vavrečkou také apelovali na morálku člověka a kritizovali monopolní kartely zvedající ceny surovin. Text, který měl sloužit jako Baťův „hospodářský program“, nebyl vydán a zůstal jen v rukopise.⁶⁴

V dopise britskému ministerskému předsedovi Ramsey McDonaldovi z roku 1930 Tomáš Baťa popsal svoji zkušenosť ze zápasu o hospodářskou existenci svého podniku po první světové válce a také zkušenosť s úspěchem své zlevňovací akce. Soudobé problémy britské ekonomiky způsobené hospodářskou krizí Baťa viděl především v narůstajících ochranářských opatřeních a radil otevřít britský trh volnému obchodu. V dopise také zavzpomínal na svůj vliv v hospodářství poválečného Československa, když napsal: „Měl jsem podstatnou účast na uspořádání hospodářských poměrů v Č. S. R., která se v roce 1919 nalézala ve stejně situaci, jako nyní Vaše země. Tehdejšímu ministru financí Rašínovi vlezla do hlavy snaha provozovat deflační politiku [...] Tehdy se v Č. S. R. a ani za hranicemi nedaly odbýt naše výrobky a žádné výrobky, protože hospodářská čísla naší země stoupala vinou deflační politiky ministra Rašína. Nebylo lze odbýt výrobky ani za své stejné ceny [...] Bylo mi jasno, že kdybychom i my v našich závodech toto [zastavení práce a propuštění dělnictva – pozn. aut.] učinili, bylo by to vedlo ku stálemu zvyšování cen, to jest hospodářských čísel, ku snižování životní úrovně a ku zhoršování hospodářství země. Bylo mi jasno, že se musí někdo najít, kdo by prorazil tento začarováný kruh. Odhodlal jsem se k tomu sám.“⁶⁵

V roce 1931 se Baťa dotkl i správního uspořádání Československa, když ministerskému předsedovi Františku Udržalovi zaslal svou vizi Národochospodářská a správní organizace Zlínského kraje a střední Moravy, ve které sepsal představy o budoucím rozvoji této části Moravy. Formuloval zde také svou představu o smyslu podnikání: „Náš podnik je ovšem podnik výdělečný. Jeho technické, obchodní a sociální ústrojí dosáhlo však již takových rozměrů, že prostý zisk přestal být jediným a vrcholným jeho cílem a že jeho další trvání a prosperita je závislá již více na obecném pokroku celého státu než na pouhé a prosté obchodní kalkulaci. Pro náš podnik stal se ideál zdravého, hmotně i kulturně vyvinutého

64 HERMAN, Jan – PAVELČÍKOVÁ, Nina: Hugo Vavrečka, ředitel Baťových závodů. In: *Hospodářské dějiny = Economic History*, 2018, roč. 31, č. 1, s. 66–69.

65 SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 29, kart. 18, fol. 144–149. Opis dopisu McDonaldovi.

*občana nadřazeným cílem.*⁶⁶ Ve stejném roce respektované periodikum *Přítomnost* pořádalo Anketu o Baťovi, v níž se šest významných národochospodářů vyjadřovalo k působení Tomáše Baťi v československém hospodářství. V anketě, ač někdy s výhradami, Baťu oceňovali jako prospěšného činitele v národním hospodářství, uznávali jeho vliv na snížení cenové hladiny v republice a vyzývali k napodobení zlínského průmyslníka i v jiných oborech.⁶⁷

Závěr

Tomáš Baťa ve své době všeobecně poutal pozornost. Vyučený švec ovládl trh s obuví a vybudoval globální firmu exportující obuv na všechny obydlené kontinenty. Ke svým praktickým zkušenostem instinktivně připojoval poznatky získané v dlouholetých debatách s odborníky, dovezl propojovat hospodářská, společenská a politická hlediska, a vytvořil si originální pohled na obecné národochospodářské otázky. S velkou otevřeností je prezentoval jen v soukromé korespondenci nebo rozhovorech. Sedm dopisů s Františkem X. Hodáčem z let 1918–1923 nám poodhaluje Baťovo myšlení a jeho názory na politické a hospodářské otázky mladého Československa. Odráží se v nich poválečná nouze, odbytové těžkosti, ale vedle toho také názory na polsko-ukrajinskou válku, mírová jednání v Paříži nebo měnovou politiku a stabilizaci koruny. Baťa byl v nich neskrývaně kritický ke státním úředníkům, vládě, diplomatům i prezidentovi; dokonce propadal v polovině roku 1919 skepsi, když naznačoval pevnější zakotvení svého podnikání v USA. Také se stavěl proti oficiální politické

66 POKLUDA, Zdeněk: *Člověk a práce*, s. 46–59. Batův text vznikl v návaznosti na odkoupení obuvnických továren v Třebíči a Bošanech. Za to Baťa po vládě požadoval zlepšení postavení svého kraje a dopravní dostupnosti i regulaci řek Dřevnice a Moravy. V textu se identifikuje s Československem a chápe své podnikání jako službu celému státu. Dále Baťa uvedl své sociální programy a popsal svůj cíl: „[...] stavíme nemocnice, silnice, školy, hřiště a jiná zařízení, jež v nedávné minulosti pokládala se za luxus, proto zvyšujeme důchody svým zaměstnancům a zlevňujeme cenu svých výrobků. Proto také bychom chtěli zvýšiti a zajistiti co nejvíce prosperitu kraje, v němž pracujeme – země, z níž čerpáme své síly a státu, který jest základnou našeho podnikání.“

67 Anketa o Baťovi I. In: *Přítomnost*, 1931, roč. 8, č. 5, s. 69–72; Anketa o Baťovi II. In: *Přítomnost*, 1931, roč. 8, č. 6, s. 87–88; Anketa o Baťovi III. In: *Přítomnost*, 1931, roč. 8, č. 10, s. 151–152; Anketa o Baťovi. In: *Přítomnost*, 1931, roč. 8, č. 13, s. 195–196. Odpovědi k anketě poskytli Rudolf Hotowetz, Josef Macek, Dimitrij Pšenčík, Maxmilián Bittermann, Otto Kapp a František Munk. Dotazovaní měli odpovídat na čtyři otázky – jestli je Baťa kladný jev národního hospodářství; jestli měl vliv na vývoj cenové hladiny; jestli je zlínský podnik jeho dílem, nebo by mohl být veden i někým jiným; jestli by Baťův systém řízení mohli a měli napodobit i podnikatelé jiných oborů.

podpoře Západoukrajinské lidové republiky a navrhoval výraznější sblížení s Polskem. Listy z let 1922–1923 se již nesou v jiném tónu, věnují se praktickým hospodářským otázkám, zejména valutovým opatřením vlády. Těchto sedm dopisů vypovídá o některých Baťových národochospodářských postojích a myšlenkách. Kromě toho se z let 1918–1923 dochovalo ještě dalších devět listů věnujících se jiným otázkám. Ze vzájemné korespondence však také vyplývá, že komunikace obou aktérů byla intenzivnější a jistě existovaly ještě další dopisy. Pokud budou objeveny, mohly by osvětlit Baťovo myšlení v bouřlivé době prvních let Československa.

PŘÍLOHA

Vybraná korespondence Tomáše Bati s Františkem X. Hodáčem z let 1918–1923

Všechny dopisy, které jsou zde publikovány, se dochovaly ve strojopisné podobě. Jsou ponechány v původním znění, včetně diakritiky a dobového jazyka. Upraveny jsou pouze nečetné zjevné chyby (překlepy) a interpunkce, rozepsána byla zkrácená slova. Jeden dopis (č. 6) pocházející z roku 1922 je publikován podle dokumentu dochovaného v Národním archivu ve fondu Hodáč František Xaver, Prof. Dr. Ostatních šest dopisů (č. 1–5, 7) z let 1918–1923 je publikováno ve znění dochovaném v souboru přípravných prací, který si ve Zlíně shromažďoval F. Hodáč ke své monografii o Tomáši Baťovi. Jde o opisy psané na stroji, které si Hodáč nepochybňě nechal pořídit někdy kolem roku 1940 z originálů, jež měl u sebe v Praze. Všechny tyto opisy se dochovaly v archivu firmy Baťa a jsou dnes uloženy ve Státním okresním archivu Zlín, fond Baťa, signatura I/3.

1.

Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 25. listopadu 1918.

Opis

25. 11. 1918

Veletčený pán
p. Dr. Hodáč

Praha
Mikulandská 6.

Kl/c.

Veletčený pane doktore!

Vyrábíme denně za 450.000.– zboží a prodáme ve všech našich prodejnách i ve volném obchodě sotva za 500.000.– týdně. Následek toho je, že naše sklady hotového zboží dostoupily hodnoty 30 milionů a odbyt každého dne klesá. Staré ministerstvo války nám nic neplatí a nové neví ještě ani, kolik má platiti a jestli bude platiti, a požaduje po nás jen plnění smlouvy. Příčina jest v tom, že hranice naší nové říše jsou úzké. Říše končí u Břeclavi, Bohumína, Olomouce

atd. V sudeckých zemích 1/3 je bez zboží a v alpských a haličských opadl odbyt i v prodejnách i na obchodníky.

Obchodníci čeští nekupují proto, že vědí, že zboží bude ode dne ke dni lacinější a židovští mají ještě mimo to tu výmluvu, že se obávají plenění.

Pasívní resistenci obchodnictva paralisueme rychlým otevíráním nových prodejen, ale není to nejmenší naděje, že by tento prostředek stačil. Hotové zboží je vesměs špatné, válečné jakosti. Toto drahé a špatné zboží nebude lze odbýt vůbec. Píši Vám to jenom proto, abyste uvážil, do jaké situace by se dostal náš průmysl, kdyby ještě i ty nepatrné obchody, které v Alpách a Polsce děláme, byly brzděny zdlouhavým vyřizováním žádostí o povolení vývozu.

Zasíláme Vám dnes několik žádostí a prosíme, aby tyto žádosti byly obratem vyřízeny.

Přikládáme také smlouvu s Polákem, kterou náš p. Fries pro český svaz vypracoval. Až na zmínky nezasluhující nepatrnosti jest smlouva vypracována odborně a lze ji ku schválení doporučiti.

Kdyby v našich žádostech něco nebylo formálně správné, prosíme, aby kurýrem neb telegraficky byla vyžádána náprava.

S uctivým pozdravem

SOKA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 63, kart. 36, fol. 12–13. – Opis dopisu, strojopis, 2 strany A4.

2.

Dopis Tomáše Baťi Františku Hodáčovi z 24. května 1919.

Ve Zlíně, dne 24. 5. 1919

Velectěný příteli!

V Ukrajině se jedná o naši kůži, t. j. o českou kůži.

Bylo tam lze před 4 dny dostati za škatulkou sirek krávu a teď si Poláci berou krávy i bez škatulek sirek.

Spojení s Ukrajinou na Drohobyc jest dávno ztraceno, rovněž na Munkač, Stryj. Snad lze zachrániti ještě spojení Marmarošská Siheta na Kolemeju. Tato trať nám prý byla „dohodou“ slíbena.⁽¹⁾

Pokuste se probudití pro tyto otázky v Praze pochopení.

Odříznutí od Ruska by těžko náš průmysl snesl, ani na krátkou dobu, poněvadž suroviny lze očekávat jen z té strany.

Je teď v Praze prý Podarevski⁽²⁾ a je teď k tomu nevhodnější doba. Z toho důvodu posílám dopis kurýrem.

Chtěl jsem dojet do Prahy, ale mám důležitější záležitosti nyní, beztak je tam moje práce ani nežádoucí, ani co platná.

Srdečně Vás zdraví Váš
Baťa

Panu dr. F. Hodáčovi

*SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 1. – Opis dopisu, strojopis,
1 strana A4.*

⁽¹⁾ Munkač = Mukačevo, Marmarošská Siheta = Sighetu Marmației, Kolemeja = Kolomyja.

⁽²⁾ Polský premiér a ministr zahraničních věcí Ignacy Jan Padarewski (1860–1941).

3.

Dopis Tomáše Baťi Františku Hodáčovi z 18. srpna 1919.

Ve Zlíně 18. 8. 1919

Velectěný!

Váš ctěný dopis moji trpkost jenom zvětšil. Vím, že jsou to naše poměry viny, že jsme to prohráli na všech stranách. Poměry zaviněné lenivostí českého člověka. Vše jest problém práce a ta byla špatná, a to jak doma, tak i v Paříži, jinak bychom byli vyhráli věc, která jest jinak samozřejmá.

Nemyslím, že jsme to již prohráli, poněvadž mapa Evropy není ještě hotova. Souhlasím s Vámi ale, že to prohrajeme, neboť nelze očekávat, že budou naši lidé pracovati v budoucnu lépe.

Moje cesty po Polsku mne ještě více rozladily. Jest podnikání u nás ve velkém úpadku a nevidím, že by byla vyhlídka na zlepšení.

Srdečně Vás zdraví
T. Baťa

Pan dr. Hodáč

*SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 31, kart. 19, fol. 2. – Opis dopisu, strojopis,
1 strana A4.*

4.

Dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi z 29. srpna 1919.

Loučka 29. 8. 1919

Velectěný pane doktore!

Jsem na dovolené na svém statečku Loučka. Noviny nečtu, jen včera mne přepadly v Meziříčí. Vyčetl jsem z nich, že zase jsou ti malí lidé u díla a mám strach, aby nám nezatarasili poslední cestu, která vede ze slepé uličky.

Jest Praze jasno, že prohrála již veškeré hospodářské podmínky, na kterých by se národ hospodářsky mohl vyvijet? Jediná cesta z této slepé uličky jest splynutí obou národností. Poláci jsou tak málo vůči nám národem jako Slováci. Toto ví každý sedlák od Varšavy, kterému stejně dobře rozumím jako sedláku od Náchoda. Neví to jen ten okresní novinář, který Bůh ví, pro koho píše a od koho bere peníze. Či je to jen hloupost zaviněná tím, že nedostal za hranice svého okresu? Nebo píše tak proto, že neví, čeho národ ku svému prospěchu potřebuje? V tom bude asi ta hlavní příčina jeho plýtkého stanoviska. On neví, že narod nás ssál svoji životní sílu, osud z kořenů německých, že lodičku našeho hospodářského života vedli Němci.

Životní míra našeho lidu poklesne, počet obyvatelstva se bude snižovat, když našemu průmyslu a obchodu nebudou dány aspoň takové podmínky, jako je měl dříve, pokud mu je budovali Němci.

Dosud jsme prohráli všechno, pokud jde o záležitosti hospodářské, ba i to, co nebylo téměř ani sporné.

Z toho nejlépe viděti, že lidé u nás neví, čeho nám třeba k naší národní existenci a vybudují proto stát, ve kterém nebude lze žít.

Pokud porovnávám naše země se zeměmi cizími, vidím, že podnikavost u nás rychle ubývá a bude ještě dále klesat, jestliže se nezmění dosavadní cítění za intensivní a hluboké myšlení.

Už dávno měl náš pan president jeti do Varšavy. Nebyla by to hanba. Aspoň by se za to nebylo stydělo žádné ani české ani polské srdce a jmenovitě ne srdce těch polských a našich sedláků, která ještě nejsou otrávena novinami stojícími v cizích službách.

Ovšemže nejdříve by bylo nutno udělati pořádek v našich hlavách i v srdcích. Bylo by nutno si uvědomiti, zda-li účelno s Ukrajinci sympatisovati, když jsme jim nedovedli při naší chabosti pomoci? Nutno se oženiti s jedním neb s druhým. K oběma chodit na námluvy dovede jen „chytrý“ diplomat, ale ten to vždycky prohraje.

Smluviti se s bratrem jest rozumnější než smluviti se s bratrancem, zejména když musím k bratranci přes bratrovo.

Naše stanovisko by muselo býti: Jsme jeden národ a Polák jest starší bratr. A je také. On bez nás může žíti, my bez něho můžeme jen živořiti. Proto patří jemu vedení a proto musíme my přijati jeho stanovisko. Jsme v takovém postavení jako Slovinci k Srbsku nebo chcete-li jako Chorváti k Srbsku.

Ale u nás je tak těžko hledat pochopení pro „podrobení se“ jako u Chorvatů. Ti také, podněcování ze všech stran svými „přáteli“, chtějí být první v řadě, a tak to dopadne ve Slovanstvu, jako to dopadá v továrnách, každý chce být ředitelem; být jen dělníkem, toť urážkou.

Jak jinak soudili Němci. Bavoři a všichni ostatní uznali Prušáky a nic se nestyděli být druhými v řadě.

Stojí-li moje řádky za to, aby byly promyšleny, vemte si prosím mapu do ruky a shledáte, že vedení připadne zase Vídni a Berlín. Vídeň bude obstarávat špedici a bankovnictví, o to se již velmi starají naše banky. Politika našeho národa jest zdravá, jen pokud odpovídá potřebám průmyslu a obchodu. Polsko i S.H.S.⁽¹⁾ mohou se státi mocní i pomocí svého zemědělství, naše budoucnost jest ale jen v průmyslu. Proto také průmysl musí dávati iniciativu v politice. Nikdo nemůže lépe viděti nežli průmysl sám, čeho mu ku své existenci třeba, co jeho existenční základnou. Průmyslu přísluší býti i agresivní, pokud jde o hájení jeho existenčních podmínek a pokud úřady nechtějí po dobrém „vzít překážku“.

Srdečně Vás zdraví Váš
T. Baťa

pan dr. F. Hodáč

SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 12, kart. 14, fol. 1–3. – Opis dopisu, strojopis, 3 strany A4.

⁽¹⁾ Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, pozdější Jugoslávie.

5.

Nedatovaný dopis Tomáše Bati Františku Hodáčovi.

Bez data.

Velectěný pane doktore!

V Jugoslavii s námi (aspoň v celnici) zacházejí nepřátelsky. Vyclívají naše zboží dle bojovného tarifu. Nižší, tedy minimální tarif prý může se uskutečnit asi za 3 měsíce, když uzavřeme s Jugoslavií smlouvu. Takto mluví financi. Na vyslance, kde byli v této záležitosti naši lidé (já tam nebyl, aspoň ne v této záleži-

tosti) povídají, že nemáme dosud žádnou smlouvu, a že se tudíž nedá nic dělat. Telegrafoval jsem svazu průmyslníků o stavu věci a také že všem ostatním státním se vyklívá dle minimálního tarifu. První vagony byly vyčleny dle tarifu minimálního a stál 1 wagon K 16.000.-. Nyní se clí dle maximálního a stojí wagon K 80.000.-. Z toho vidíte, jak je to drahý špás být příslušníkem Československého státu. Naše existence zde je nemožná. Nutno jít jinam, což také činím, ale obávám se, že to nebude jinde také lepší, poněvadž vinna je Praha, kde lidé jsou horliví jen u džbánku.

Myslím, že by stálo za to, aby byl s obšírným výkladem pro vyslanectví Bělehrad vyslán zvláštní kurýr.

Snad by bylo lze uložiti vyslanectví, aby se postarali ad 1) bylo vyklíváno jinak 2) nesprávně vyčlené bylo vráceno.

Snad byste mohl takové vyhotovení si prohlédnouti a opis mi zaslati do Zlína. Ostatní ústně. Dopis píši ve vlaku, snad to přečtete.

Srdečně Vás zdraví

T. Baťa

Panu dr. Hodačovi.

SOkA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 12, kart. 14, fol. 4. – *Opis dopisu, strojopis, 1 strana A4.*

6.

Dopis Františka Hodáče Tomáši Baťovi ze 14. srpna 1922.

V Praze, dne 14. srpna, 1922.

Milý pane továrníku,

koncem tohoto měsíce bude schůze Bankovního výboru, kde po předchozích poradách s vedoucími našimi průmyslníky hodláme zaujmouti stanovisko k tomu, co se děje na valutním trhu. Prosím také Vás, abyste mi laskavě sdělil svůj názor a svoje informace. Byl bych Vám velmi vděčen, kdybyste mi mohl laskavě napsati nejpozději do 22. t. m. do Bechyně, kde jsem na dovolené. Děkuji Vám předem za zřetel, jejž této věci račte věnovati, a jsem v dokonalé úctě

Vám oddaný

Pan

Tomáš Baťa, továrník

Zlín, Morava.

Národní archiv, f. Hodáč František Xaver, Prof. Dr., kart. 16. – Opis dopisu, strojopis, 1 strana A4.

7.

Dopis Tomáše Baťi Františku Hodáčovi z 22. ledna 1923.

Zlín, dne 22. I. 1923.

Vážený pane doktore!

Ředitel Stutz požádal mne, byste mu poskytl příležitost pohovořiti si s Vámi o situaci. Jsem toho mínění, že můžete při této příležitosti dosáhnouti velikého úspěchu.

Považuji za možné, že byste pohnul řed. Stutze, aby se postavil v čelo akce valutové půjčky bankovního úřadu, nejen se strany bank, nýbrž i se strany průmyslu a obchodu. – Píši mu současně dopis, kde mu vysvětlují myšlenku Vám před několika dny již projevenou: zmobilisovati nyní devisy nalézající se v německých rukou jest veliký národohospodářský problém. Jeho řešení jest nutno se naučiti při této příležitosti, aby při všech příštích podobných příležitostech mohlo toto umění být využitkováno.

K tomu jest ovšem třeba, abychom si odvykli ignorovati vlivné osobnosti tohoto tábora. Oni jsou zrovna tak odkázáni na nás stát jako nás stát na ně a jest třeba jim říci, že budou u nás dobré služby honorovány. Podaří-li se Vám tato cesta, můžete vhodit devisové přísné předpisy do koše, protože jich nebude pak třeba. – Naučit občany loyálnosti jest prospěšnější nežli naučiti úřady tak omezovati jejich svobodu.

Očekávám Vaši odpověď v této záležitosti a znamenám mezitím s přátelským pozdravem

Tomáš Baťa

SOKA Zlín, Baťa a. s., sign. I/3, inv. č. 56, kart. 33, fol. 350. – Opis dopisu, strojopis, 1 strana A4.

STUDIE

Český lekár Bohuslav Albert a jeho priekopnícka činnosť na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919–1927

IGOR LICHTEJ

Czech doctor Bohuslav Albert and his pioneering work in Subcarpathian Ruthenia in 1919–1927

The article covers the activities of a Czech surgeon, doctor Bohuslav Albert, in Subcarpathian Ruthenia. He arrived in the region in the autumn of 1919 by order of Edmond Hennocque, the then commander-in-chief of Subcarpathian Ruthenia, and became the chief physician and head of the Mukachevo hospital, which at that time was in a neglected condition. His work was supported by Václav Pejše, who was himself – just like Bohuslav Albert – a young and talented specialist. With financial aid provided by the authorities, they quickly managed to extensively renovate the Mukachevo hospital, repairing some wards and remodelling others. In particular, the examination department was completely rebuilt and the laboratory was supplied with equipment. An outpatient clinic became fully operational, where even poor patients could receive medical care, and a new infectious disease unit was opened. In addition, new modern buildings were added to the hospital, including paediatric and surgical wards. Thanks to the efforts of Bohuslav Albert and his colleagues, the Mukachevo hospital was able to provide high-quality medical services to the population of Subcarpathian Ruthenia. Bohuslav Albert was also actively involved in the Czechoslovak Red Cross, heading its regional branch.

Keywords: Bohuslav Albert, Václav Pejše, Subcarpathian Ruthenia, Mukachevo, Mukachevo hospital, Central Union of Czechoslovak Doctors, Czechoslovak Red Cross division for Subcarpathian Ruthenia, social and medical congress in Mukachevo

V septembri roku 1919 sa Zakarpatská oblasť stala súčasťou novovzniknutej Československej republiky (CSR) s oficiálnym názvom Podkarpatská Rus. Je pravda, že podkarpatský ľud bol po materiálnej a duchovnej stránke natoľko zúbožený a zotročený, že sotva mohol uveriť v nové politické zriadenie, ktoré by zlepšilo jeho sociálnu a politickú situáciu. Československá správa bola nútená použiť účinné opatrenia na zlepšenie stavu, aby nedošlo k vymieraniu obyvateľstva Podkarpatskej Rusi od hladu a epidémie, ktoré ohrozovali aj iné, v kultúnom ponímaní viac rozvinutejšie krajinu Európy, zničené počas prvej svetovej vojny. V tej dobe si málokto uvedomoval skutočnosť, aké zodpovedné a náročné bude toto dôležité rozhodnutie, ktoré prijala ČSR.¹ Československá vláda zároveň začala zavádzaním poriadok aj v oblasti zdravotníctva.

Počas rakúsko-uhorskej nadvlády bolo územie Podkarpatskej Rusi rozdeľené na štyridsať zdravotníckych obvodov, v ktorých pracovalo 28 okresných a obvodných lekárov. V mestách Užhorod, Mukačevo, Berehovo a Veľký Sevluš (terajšie Vinohradovo) pôsobili župní lekári, ktorí s bilanciou 800 lôžok neboli dostatočne vybavení. V Užhorode bola okrem toho škola pre pôrodné asistentky s dvanásťmi lôžkami pre rodičky. Nebol to liečebný, ale skôr vzdelávací ústav. V niektorých mestách kraja pôsobili jednotlivé ústavy sociálnej starostlivosti: domov pre hluchonemých v Užhorode, detský útulok v Mukačeve, ústav pre deti s psychickými poruchami vo Veľkom Sevluši. Predstavitelia uhorskej vlády nevenovali takmer žiadnu pozornosť systematickej lekárskej starostlivosti širokej vrstve obyvateľstva. Dedinčania nie veľmi dôverovali lekárom, dokonca sa ich báli, a preto hľadali pomoc u ľudových liečiteľov. Lekára v dedine bolo možné stretnúť iba ak počas povinného očkovania proti kiahňam alebo keď ho zo zúfalstva zavolali k chorému, už zomierajúcemu človeku.² Takýto postoj obyvateľov k odbornej medicíne ovplyňovali aj nie veľmi vyhovujúce podmienky v nemocničiach. Preto prví lekári, ktorí prišli na Podkarpatskú Rus z českého a moravského územia, vynaložili veľké úsilie na to, aby sa situácia zmenila k lepšiemu.

Hned po pričlenení Zakarpatskej oblasti do ČSR sa administratívnym strediskom krajinu Civilná správa v Užhorode, ktorej súčasťou bolo novovytvorené oddelenie (po česky *referát*) ochrany zdravia. Jednou z jeho prioritných

1 ULMAN, František: Dobrovolná sociálně-zdravotní péče na Podkarpatské Rusi. In: *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 73.

2 MIKULANINEC, Štefan: Zdravoochránenie i socialno-sanitarnya otноšenija na Podkarpatskoj Rusi. In: *Podkarpatskaja Rus za gody 1919–1936*. Užhorod 1936, s. 71; MIKULANINEC, Štepán: Zdravotníctví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava 1936, s. 168–169.

úloh bol rozvoj nemocník v Mukačeve, Užhorode, Berehove a Sevluši. Podľa informácie Prezídia Civilnej správy zo dňa 2. októbra 1919 sa z mestskej nemocnice v Mukačeve stalo štátne zariadenie. Na žiadosť vrchného veliteľa Podkarpatskej Rusi generála Edmonda Hennocquea bol za jej riaditeľa a hlavného lekára vymenovaný MUDr. Bohuslav Albert (1890 – 1952). Pravdou je, že v tom čase ešte nenastúpil do zamestnania.³

B. Albert sa narodil v českom mestečku Kostelec nad Orlici vo väčšej lekárskej rodine. V roku 1912 pôsobil na srbskom fronte ako asistent významného českého lekára a mecenáša prof. Rudolfa Jedličku (1869 – 1926). V čase prvej svetovej vojny B. Albert pracoval v rôznych vojenských chirurgických brigádach, kde si osvojil metódy viedenskej lekárskej školy,⁴ takže na Podkarpatskú Rus prišiel ako lekár, ktorý mal aj napriek mladému veku mimoriadne pracovné skúsenosti z lekárskej praxe, a pravdepodobne niečo aj vedel o tomto kraji.

Podľa archívnych zdrojov na jeseň 1919 slúžil B. Albert v hodnosti nadporučíka zdravotníckej jednotky v československej posádkovej nemocnici č. 20 v Košiciach. Práve v Košiciach podal 7. októbra 1919 svoju žiadosť gubernátorovi Karpatskej Rusi takéhoto znenia: „*Nabízím svoje služby obč[anské] správě Karpatské Rusi co řídící primář-chirurg pro všeob[ecnou] nemocnici v Mukačevu v případě uprásdnění jmenovaného místa odchodem dosavadního primáře. Prosím, aby při obsazování jmenovaného místa byl vzat zřetel na tuto moji žádost jak vzhledem k mé odborné kvalifikaci, tak i vzhledem k okolnosti, že nepřetržitě od počátku osvobozených vojenských akcí (t. j. od listopadu 1918) sloužím u armády na Slovensku a v Karpatské Rusi, přihlásiv se k službě té v listopadu 1918 dobrovolně [...]*“⁵. Treba podotknúť, že v tom čase ešte neexistovala funkcia gubernátora. Všetku právomoc vlády mal v rukách vrchný veliteľ Podkarpatskej Rusi generál E. Hennocque. Z jeho rozhodnutia sa B. Albert dostal do Mukačeva.

Príkaz na menovanie Bohuslava Alberta do mukačevskej nemocnice bol vydaný 29. októbra 1919. Podpísal ho Dr. Jan Brejcha, ktorý viedol Civilnú správu Podkarpatskej Rusi. V dokumente sa uvádzalo, že B. Albert je menovaný za primára a súčasne riaditeľa mukačevskej nemocnice. Zároveň dostal pokyn

3 Štátny archív Zakarpatskej oblasti (Deržavnij archiv Zakarpatskoj oblasti, ďalej DAZO), f. 29. Presidium Civilní správy Podkarpatské Rusi, m. Užhorod, 1919–1928, op. 3, spr. 3, ark. 6.

4 BAKALA, Jiří: 75. výročí založení Baťovy nemocnice. In: *Baťova nemocnice ve Zlíně 1927–2002*. Zlín 2003, s. 17–18; MÁŠOVÁ, Hana: Účelnost pro vyšší humanitu – lekař a organizátor Bohuslav Albert. In: *Dějiny věd a techniky*, 1998, roč. 31, č. 1, s. 1–4; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – MÁŠOVÁ, Hana (Eds.): Z paměti prof. MUDr. Emericha Poláka, Dr.Sc. In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2010, roč. 2, č. 2, s. 141.

5 DAZO, f. 27. Zdravotní referát Civilní správy Podkarpatské Rusi, m. Užhorod, 1919–1928, op. 1, spr. 4, ark. 1. Vidieť dokument č. 1 v prílohe.

urobiť dôkladný súpis inventára, liekov, obvázových materiálov, budov, pracovníkov pracujúcich v nemocnici v koordinácii so župnou správou, ktorá bola navrhnutá previesť nemocnicu do pôsobnosti štátu. Takéto zoštátnenie sa malo uskutočniť v presne definovanej oficiálnej podobe.⁶ Dňa 29. októbra 1919 prišiel B. Albert do Mukačeva a v prítomnosti župana prevzal vedenie nemocnice, o čom písomne upovedomil vedenie správy ochrany zdravia.⁷

V tom čase bola mukačevská nemocnica, o ktorú sa pred vznikom československej vlády staralo mesto, v havarijnom stave. Pozostávala z dvoch veľkých dvojposchodových objektov a troch menších jednopodlažných budov. Hlavná budova nemocnice bola postavená v roku 1863, pričom pôvodne bola určená na bývanie. Neskôr bola prerobená pre potreby nemocnice a v roku 1898 bolo dokonca dokončené jedno poschodie. Napriek tomu budova nespĺňala lekárske požiadavky. Nachádzali sa tam dve veľké sály a sedem malých izieb. V nich sa dalo rozmiestniť 92 lôžok. V tom istom objekte bola kancelária, ambulantná miestnosť s operačnou sálou, laboratórium a röntgenové zariadenie. V roku 1904 bola postavená dvojpodlažná chirurgická budova, ktorá sa však ukázala dosť nepraktická. Na prvom poschodí budovy sa nachádzala operačná sála a malá pôrodnica s tromi oddeleniami a štrnásťimi lôžkami. Na druhom poschodí bola veľká sála pre dvadsať pacientov bez osobitného oddelenia pre mužov a ženy a päť malých izieb so siedmimi lôžkami. Neskôr bol na dvore nemocnice postavený malý pavilón, v ktorom bolo umiestnených 22 postelí pre ženy s pohľavnými chorobami.

Mukačevská nemocnica bola osvetlená elektrickým prúdom a vodu získala z niekoľkých vlastných studní s hygienicky vyhovujúcou pitnou vodou. Kanalizácia však bola v zlom stave. Vybavenie mukačevskej nemocnice bolo vo všeobecnosti dosť zlé.⁸ Aj keď sa tam mohlo liečiť 120 chorych, v jeseni 1919 tam poskytovali lekársku starostlivosť iba päťdesiatim pacientom. Chorí ľudia sa vyhýbali tejto nemocnici, kde mali takmer všetko na starosti mníšky, pravdepodobne rád Sestier milosrdstva sv. Vincenta. O povrchnej, nedôslednej práci lekárov svedčí fakt, že operačná sála mníšok slúžila ako miestnosť na uloženie kvetov. Ambulantná liečba chudobných obyvateľov sa vôbec nevykonávala. Na infekčnom oddelení, ktoré bolo narýchlo zriadené v niekdajšej chalupe pre služobníctvo na panstve grófa Schönborna, ležali pacienti so šarlachom, záskrtom, týfusom a inými chorobami bez akejkoľvek izolácie. Je pravdepodob-

6 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 4, ark. 7. Viď tiež dokument č. 2 v prílohe.

7 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 4, ark. 3–4.

8 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 81–81 zv.; Dr. DOŠKÁŘ, Josef: Veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi. II., in: *Národní listy*, roč. 61, č. 249, 11. září 1921, s. 9.

né, že lekár tam nikdy neprišiel. Na večeru nedávali mníšky zámerne malým deťom nič na pitie k suchej strave, aby ich nevyrušovali z nočného spánku.⁹

A tak musel nový riaditeľ mukačevskej nemocnice začať takmer od nuly. Bolo potrebné mať na zreteli sociálno-zdravotnícku základňu a pracovať neúnavne. B. Albert takto spomína na svoje prvé pracovné začiatky: „*Nebylo nás tehdy s počátku mnoho a prostredky, které byly po ruce, byly více než skrovné. Práce a život náš, znamenaly neustálé improvizování, chvat a strádání. Snad to byla vedle přirozené energie, kterou náš tehdejší malý kooperativ byl vyzbrojen, opravdová láska k té práci, která nám pomohla těžké a nebezpečné začátky překonati a postupně rozvinuti široký pracovní program. První tři měsíce svého působení v Mukačevě byl jsem po odchodu dvou maďarských kolegů odkázán na pomoc staršího praktika, který do ústavu docházíval z města a svými neurastenickými stavy spíše moje úsilí poškozoval, než by pomohl [...]*“¹⁰

B. Albert však bol aktívne podporovaný ako na Ministerstve verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Prahe, tak aj v Civilnej správe v Užhorode. Za zmienku stojí, že 9. apríla 1920 schválilo Národné zhromaždenie ČSR zákon č. 242 o poštátnení mukačevskej nemocnice.¹¹

B. Albert vo svojej práci našiel oporu v osobe MUDr. Václava Pejše (1891 – 1969), v rovnako mladom a schopnom odborníkovi, ako bol on sám. Dokonca sa oňom zmieňuje aj vo svojich spomienkach: „*Veseleji počalo se nám pracovati již v únoru 1920, kdy přišel první stálý pomocník, kol[ege] Pejše, nejvěrnější druh v práci.*“¹² Podľa zdrojov bol V. Pejše všestranne osvedčený, vzdelaný lekár a vynikajúci epidemiológ.¹³

V krátkom čase sa B. Albertovi a V. Pejšovi podarilo radikálne obnoviť mukačevskú nemocnicu, patrične opraviť jednotlivé oddelenia, ba niektoré dokonca aj rekonštruovať. Úplne bolo prerobené prijímacie vyšetrovacie oddeleние, taktiež bolo zariadením vybavené bakteriologicko-diagnostické laboratórium.¹⁴ Začala fungovať kvalitná ambulancia, ktorá poskytovala lekársku

9 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 82–82 zv.; Dr. DOŠKÁŘ, Josef. Veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, cirkevních, jazykových a osvětových*. Praha 1923, s. 178.

10 ALBERT, Bohuslav: Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi, in: *Věstník českých lékařů*, roč. 42, č. 21, 23. května 1930, s. 518.

11 Zákon č. 242 ze dne 9. dubna 1920 o prozatímní úpravě právních poměrů ústavů léčebných a humanitních v republice Československé. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1920, částka 46, s. 532.

12 ALBERT, Bohuslav: *Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi*, s. 518.

13 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 82 zv.

14 ALBERT, Bohuslav: *Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi*, s. 519.

starostlivosť aj nemajetným pacientom. V ambulancii, ako spomína B. Albert „*instalovali jsme Roentgenův apparát starého typu, který v nemocnici byl uložen v bednách jako dědictví vojenské, barákové nemocnice. Starý nemoderní stroj, platně nám pak sloužil ještě několik let, ač jej bylo třeba stále opravovat pro značně defektní inductor. Naučili jsme se však trochu těm elektrotechnickým hmatům a rozuměli jsme časem všem jeho vrtochům.*“¹⁵

Od 2. októbra 1920 nemocnica plne fungovala s takýmito oddeleniami: 1. chirurgicko-aseptické a gynékologicko-pôrodnícke (41 lôžok) – v samostatnej budove; 2. neaseptická chirurgia, vnútorné a detské choroby (70 lôžok) – na druhom poschodí; 3. mužské pohlavné choroby (22 lôžok) – na prvom poschodi hlavného objektu; 4. ženské pohlavné choroby (22 lôžok) – v samostatnom pavilóne na nemocničnom dvore. Celkom bolo 155 lôžok, z toho deväť detských. Mimo nemocnice, v priestoroch miestnosti panského sídla grófa Schönborna, sa nachádzalo infekčné oddelenie (45 lôžok). V tom čase mohla nemocnica prijať iba 200 pacientov do ústavnej lekárskej starostlivosti.¹⁶

Kvôli prílišnej pracovnej preťaženosťi B. Alberta aj v niektorých iných oblastiach zdravotnej starostlivosti obyvateľov kraja bolo 15. decembra 1921 ustanovené ešte jedno miesto primára v mukačevskej nemocnici. Výsledkom takéhoto riešenia bolo to, že dôležité otázky, týkajúce sa lekárskej starostlivosti v tomto zariadení, sa zverili dvom primárom – chirurgovi a terapeutovi. Prvý z nich sa mal staráť o chirurgiu, gynekológiu, pôrody, a tiež o očné a ušné nemoci, röntgenológiu a ambulanciu. V pôsobnosti druhého primára bola terapia, infekčné a venerologické onemocnenia. Primárom chirurgického oddelenia sa stal B. Albert, ktorý aj nadalej viedol nemocnicu, a terapeutického V. Pejše.¹⁷ K ročnému platu 9 864 Kč dostával B. Albert aj príplatok v sume 350 Kč. V. Pejše poberal ročný plat v sume 6 228 Kč, taktiež mu bola poskytnutá strava a ubytovanie.¹⁸

V roku 1922 bolo otvorené nové infekčné oddelenie. Neskôr boli postavené terajšie objekty, najmä dojčenské a chirurgické oddelenie. Personál mukačevskej nemocnice, ktorá začala systematicky pracovať, sa výrazne zvýšil, pričom charakter ich práce stále viac nadobúdal klinickú podobu.¹⁹ Vďaka úsiliu B. Al-

15 Tamže, s. 518; HRBEK, Antonín: *Podkarpatská Rus: stoleté výročí vzniku*. Olomouc 2018, s. 197–198.

16 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 13.

17 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 75; spr. 70, ark. 16.

18 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 25, ark. 82 zv.

19 PINTA, Alois: *Zdravoochranenije*, in: *Novoje vremja. Nezavisima političeska gazeta Podkarpatskoj Rusi, hod izdanija V, č. 18–19* (jubilejný nomer), 10. mája 1929; HRBEK, Antonín: *Podkarpatská Rus: stoleté výročí vzniku*, s. 197–198.

berta a V. Pejšeho sa mukačevskej nemocnici skutočne podarilo dosiahnuť vysokú úroveň zdravotníckych služieb.

Práve v Mukačeve sa v období od 4. do 7. júna 1922 konal reprezentačný sociálno-lekársky zjazd, ktorý zorganizovala Podkarpatská župa Ústrednej jednoty československých lekárov (Ústřední jednoty československých lékařů, ÚJČL). Na jeho náležité zabezpečenie vyčlenilo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy subvencie v sume 28 500 Kč.²⁰ Zasadnutie viedol hlavný lekár Detského domova v Mukačeve MUDr. Josef Frantál (1892–1961), generálnym tajomníkom fóra bol B. Albert. Na zjazde sa zúčastnilo 109 lekárov terapeutov z celého Československa, pre ktorých bol vybavený špeciálny vlak. Na zjazd do Mukačeva prišli takí známi profesori medicíny, akými boli Antonín Veselý z Prahy, Rudolf Vanýsek z Brna, Vítězslav Chlumský, Roman Kadlický a Stanislav Kostlivý – všetci traja z Bratislav. Je pozoruhodné, že B. Albert poslal pozvánku dokonca predsedovi vlády a ministru zahraničných vecí Eduardovi Benešovi, ministru ochrany zdravia a telesnej výchovy Bohuslavovi Vrbenskému a ministru školstva a národnej osvety Vavrovi Šrobárovi.

Za čestného predsedu zjazdu bol zvolený profesor A. Veselý. Fórum sa konalo v šiestich sekciách: 1. sociálna fyziológia, patológia a hygiena; 2. etiológia a klasifikácia úrazov, starostlivosť o zdravotne postihnutých ľudí; 3. dohľad nad chronicky nevyliečiteľnými chorobami; 4. stav a hygienické problémy tuberkulózy; 5. starostlivosť o pacientov s psychickými poruchami a alkoholizmus; 6. všeobecné problémy medicíny. V mnohých vyčerpávajúcich a obsiahlych prednáškach boli tiež prerokované aj výsledky sociálno-zdravotníckej starostlivosti na Podkarpatskej Rusi, ako aj nastolená požiadavka a vyslovené želanie, zamerané na vyriešenie naliehavých problémov v tomto životne dôležitom kraji. V dôsledku toho prijala každá sekcia príslušné uznesenia.²¹

Treba podotknúť, že B. Albert pristupoval k práci s veľkým nadšením, zdôrazňoval neustálu starostlivosť o svojich pacientov, z ktorých väčšinu tvorili chudobní obyvatelia Podkarpatskej Rusi. Vo svojich spomienkach B. Albert opisuje dva prípady z vlastnej lekárskej praxe v Mukačeve, ktoré ho ohúrili.

Prvá neobvyklá situácia súvisela s amputáciou dolnej končatiny vidieckemu negramotnému chlapcovi, chorému na škvrnitý týfus. Otec, ktorý priviedol sy-

20 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 226, ark. 14, 28.

21 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 226, ark. 16–26; Sociálně-lékařský sjezd v Mukačevě (Oficiální zpráva), in: *Věstník českých lékařů*, roč. 34, č. 25, 24. června 1922, s. 312–314; Dr. Albert: Sociálně-lékařský sjezd v Mukačevě, in: *Zprávy Československého Červeného kříže*, roč. 2, č. 7, 10. července 1922, s. 237–240; Sociálně-lékařský sjezd v Mukačevě, in: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotníctví a tělesné výchovy*, roč. 4, č. 7, 20. července 1922, s. 301–302; Sociálně-lékařský sjezd v Mukačevě, in: *Český svět. Ilustrovaný čtrnácti denník*, roč. 18, 10. srpna 1922, s. 740–741; BAKALA, Jiří: 75. výročí založení Baťovy nemocnice, s. 18.

na s rozsiahlym priebehom choroby do nemocnice, poprosil mať na oživenie „čiernej nohy“. Keď službukonajúci lekár otcovi povedal, že chlapec musí zostať v nemocnici a pravdepodobne mu musia amputovať nohu, otec prehlásil: „*Chlapce zde nenechám, nohu odrezati nedám, lepe, aby chlapec zemrel.*“ Keď to chlapec počul, rozplakal sa. Vtedy zakročil B. Albert a nasilu vytlačil otca z ordinácie. Uvedomujúc si nedôstojnosť svojho konania, ponáhľal sa do prijímacej miestnosti, aby sa otcovi ospravedlnil. B. Albert očakával ďalší odpór, ale na veľké prekvapenie otec, ktorý bol už na odchode, súhlasil s tým, aby chlapec zostal v nemocnici. Iba si poprosil klobúk, ktorý si zabudol v prijímacej miestnosti. Neskôr oňho rodičia nejavili záujem. Po amputácii nohy prevzal starostlivosť o mladého invalida Československý Červený kríž a Výskumný ústav pre telesne postihnuté deti, ktorý založil na pražskom Vyšehrade prof. Rudolf Jedlička. Pracovníci týchto inštitúcií preňho vyhotovili protézu, naučili ho čítať a písat, vychovali z neho dobrého majstra.²²

K ďalšiemu prípadu došlo na trhu, ktorý sa konal každý pondelok v Mukačeve. V tento deň prichádzali do mesta stovky dedinčanov. Bolo medzi nimi aj veľa žobrákov a mrázkov, aby si niečo vyžobrali na rínsku. V jeden takýto trhový deň v roku 1920 si B. Albert vybavoval nejaké veci v meste a pri návrate zdáleka uvidel žobráka, ktorý sedel na rohu ulice vedúcej k nemocnici. Človek bol veľmi červený a vyrážkovitý. Keď sa k nemu B. Albert priblížil, uvidel, že má kiahne. Ten aj napriek tomu ticho a spokojne sedel na svojom mieste, zbierajúc milodary od okoloidúcich. Lekár bol veľmi prekvapený tým, že nikto zo stoviek ľudí, ktorí okolo neho prechádzali, netušil, akou chorobou trpí. B. Albert ihneď začal konáť a poslal ho k infektológovi. Žobrák urobil veľký hurhaj kvôli ne-spravodlivosti, lebo ho v tento deň pripravili o dobrý zárobok.²³

Treba podotknúť, že predstaviteľia mestskej vlády, ktorá sa starala o vývoj zdravotníctva na Podkarpatskej Rusi, si vysoko vážili znalosti, odborné a organizačné schopnosti B. Alberta. Vedúci referent ochrany zdravia kraja informoval začiatkom marca 1922 príslušné ministerstvo v Prahe o právnej a finančnej situácii vedenia mukačevskej nemocnice. Okrem iného takto charakterizoval jej riaditeľa: „*Dr. Albert jest skutečny odborník chirurg a gynekolog, jehož výkony lékařské se řadí ku výkonům vyhlášených klinik, jest znamenitým organizátorem služby lékařské a učitelem, jenž v poměrně krátké době, po kterou nemocnici řídí, vychoval již několik znamenitých odborníků lékařských. Dr. Albert vyznačuje se dále vzácnou nezíšností a lidumilností, kterými vlastnostmi na hlavu poráží zis-*

22 ALBERT, Bohuslav: *Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnicu a na práci v Podkarpatské Rusi*, s. 519.

23 Tamže.

*kuchtivost a despotismus lékařů maďarských. Získavaje takto rusínský lid pro věč českou, koná Dr. Albert veliké dílo v ohledu národním.*²⁴

Okrem základnej práce v mukačevskej nemocnici sa B. Albert aktívne zapájal do realizácie mnohých iných aktivít súvisiacich s ochranou zdravia na Podkarpatskej Rusi. Bol predsedom pobočky Československého Červeného kríža (ČČK), na čele s dcérou prezidenta republiky Dr. Alicou Masarykovou, s ktorou bol B. Albert v neustálom kontakte. Okruh pôsobnosti tejto organizácie na Podkarpatskej Rusi bol dosť rozsiahly, MUDr. Albert organizoval boj s epidémiami, zakladal nové zdravotné strediská, zvlášť kliniky ochrany zdravia ČČK pre matky s malými deťmi a pod. Hana Mášová napríklad píše aj o ďalších jeho aktivitách v ČČK: „[...] Albert byl muž úctyhodné energie. Na Podkarpatské Rusi vedl v létě 1920 a v zimě 1922/23 stravovací akci pro 14 000 dětí. Vedl dále akci učňovskou – organizoval vyhledávání učebních míst a ubytování v Čechách pro 600 rusínských chlapců.“²⁵

Mnohí považovali B. Alberta za talentovaného chirurga a zdieľali názor, že jeho postavenia vrátane ČČK sú mu na farchu, pretože ho Oberali o čas na chirurgii. Jeden zo súčasníkov týchto udalostí Emerich Polák, v tom čase mladý medik, nevdojak zaznamenal: „Nejednou jsme na operačním sále na něho umytí a v rukavicích nekonečně dlouho čekali, než se ze všech funkcí uvolnil a přišel operovat. Toto mimochirurgické zaměstnání se mu stalo potud osudným, že se v chirurgii nedopracoval takových úspěchů, jaké by odpovídaly jeho nadání, zručnosti a píli.“²⁶ Popri tom mal B. Albert veľký vplyv na svojich kolegov, a to nie len vďaka bohatým skúsenostiam, ale predovšetkým vďaka svojej neúnavnej pracovitosti a iniciatívnosti.

V Mukačeve sa Bohuslav Albert zoznámil so svojou budúcou manželkou Máriou (1903 – 2004). O tom, ako to prebiehalo, vyrozprávala Mária, dievčenským menom Dvořáková, krátko pred svojou smrťou novinárke Hane Benešovej. Krátko po skončení prvej svetovej vojny si v novinách prečítala oznam, že Ministerstvo financií Československej republiky príjme do práce na Podkarpatskej Rusi niekoľko mladých žien. Mária v tom čase nemala ani osemnásť rokov, preto matka nechcela dcéru pustiť tak ďaleko od rodného domova. Aj napriek matkinmu nesúhlasu Mária pricestovala na Podkarpatskú Rus. bola prijatá na finančný úrad v Mukačeve, kde evidovala dokumentáciu a výmenu peňazí pre miestnych obyvateľov. Po ochorení na paratyfus sa stala pacientkou Bohuslava Alberta. Už od prvej chvíle komunikácie k nej B. Albert, ktorý mal

24 DAZO, f. 27, op. 1, spr. 196, ark. 11–11 zv.

25 MÁŠOVÁ, Hana: *Účelnost pro vyšší humanitu – lékař a organizátor Bohuslav Albert*, s. 6.

26 HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – MÁŠOVÁ, Hana (Eds.): *Z paměti prof. MUDr. Emericha Poláka, Dr.Sc.*, s. 141.

podľa jej spomienok pekné výrazné oči a úhľadné vyčesané tmavé vlasy, prejavoval sympatie. Toto stretnutie sa pre obidvoch stalo osudným. Zaľúbenci sa zosobášili až po deviatich rokoch zoznámenia, ale nestalo sa to v Mukačeve.²⁷

V skutočnosti pracoval B. Albert v Mukačeve do roku 1927. Na jar tohto roku sa presťahoval do moravského mesta Zlín. Podotýkame, že v roku 1923 bol starostom mesta známy český podnikateľ Tomáš Baťa (1876 – 1932), ktorý koncom 19. storočia založil v Zlíne firmu „T. & A. Baťa“. V roku 1926 bol vo Vestníku českých lekárov uverejnený inzerát o tom, že firma „T. & A. Baťa“ chce postaviť v Zlíne nemocnicu a hľadá mladého a energického odborníka z rôznych oblastí medicíny, ktorý by sa podujal na túto úlohu. B. Albert prijal túto ponuku a presťahoval sa do Zlína, kde sa ujal pri výstavbe novej nemocnice, a tak sa začala jeho ďalšia životná púť. Už 21. novembra 1927 nemocnica prijala svojho prvého pacienta. Tak v Zlíne vznikla známa Baťova nemocnica, v ktorej od roku 1927 B. Albert pracoval ako primár, neskôr ako jej riaditeľ.²⁸

Bohuslav Albert sa stal primárom a riaditeľom mukačevskej nemocnice na samotnom začiatku československej vlády na Podkarpatskej Rusi. V tom čase bola nemocnica v pomerne zanedbanom stave po medicínskej a ekonomickej stránke. Vďaka úsiliu B. Alberta a jeho kolegov sa v krátkom čase stala popredným zdravotníckym zariadením regiónu. Okrem toho B. Albert aktívne pracoval v Československom Červenom kríži, viedol jeho regionálnu pobočku. Tiež na Podkarpatskej Rusi urobil tento talentovaný lekár pre ochranu zdravia obyvateľov veľmi veľa, na čo by súčasníci nemali zabúdať. Práve tu získal mimoriadne praktické a organizačné skúsenosti, ktoré sa mu stali v krátkom čase užitočné. Jeho ďalší život a práca boli napokon späť s výstavbou preslávenej Baťovej nemocnice v Zlíne, ale to je už predmetom samostatnej štúdie.

(Do slovenského jazyka preložil PhDr. Jozef Varchol)

27 BENEŠOVÁ, Hana: Baťovy broskve. In: *Reflex*, 2004, roč. 15, č. 20, s. 20–23; online in: <https://www.staryzlin.cz/batova-nemocnice-dr-bohuslav-albert.php> (28. 8. 2021).

28 BAKALA, Jiří: 75. výročí založení Baťovy nemocnice, s. 16–18.

PRÍLOHA

G U V E R N E R U K A R P A T S K E R U S I

v Užhorodě!

Nabízím svoje služby obč. správě Karpatáke Rusi co řídící primář-chirurg pro všeob. nemocnici v Mukačevu v případě uprásdnění jmenovaného místa odchodem dosavadního primáře.

Prosím, aby při obsazování jmenovaného místa byl vznat zřetel na tuto moji žádost jak vzhledem k mé odborné kvalifikaci tak i vzhledem k okolnosti, že nepřetržitě od počátku osvobozovacích vojenských akcí (t.j. od listopadu 1918.) sloužím u armády na Slovensku a v Karpatáke Rusi, přihlásiv se k službě té v listopadu 1918. dobrovolně.

Cvěticulum vitae se všemi doklady o své dosavadní lékařské činnosti a ostatní nutné doklady o příslušnosti atd. předložím k této své žádosti dodatečně v době nejkratší.

V Košicích dne 7. října 1919.

Bohuslav Albert,
té nadporučík zdravot. sboru
pri čs. posádkové nemocnici č. 80
v Košicích.

Žiadosť Bohuslava Alberta o vymenovanie primárom-chirurgom mukačevskej nemocnice,
7. októbra 1919.
DAZO, f. 27, op. 1, spr. 4, ark. 1.

General Hennocque, vrchní velitel Karpaty - ruského území.

č. 1272.

Užhorod, dne 29. října 1919.

Panu

MUDr. Bohuslavu Albertovi

Opis

Panu

v Munkačevě.

Jmenuji Vás primárním lekařem v městské nemocnici v Munkačevě a pověřuji Vás zároveň úřadem řiditele této nemocnice s platem a požitky, jaké byly pro tyto úřady posud v nemocnici stanoveny.

Zároveň Vás žádám, abyste provedl při nastoupení svého úřadu řádný soupis inventáře, lečiv, obrazových látok, budov, osob v nemocnici zaměstnaných v důsledku se župním úřadem, který byl užíván aby nemocnici převzal do správy státní. Převzetí nutno provést i přes novou formu úřední a zprávu o něm sem podat.

Přílohy žádosti se Vám vracejí.

Město Munkačev, 29. října 1919.

Za generála Dr. Edmonda správce
z rozkazu civilní náměstek:

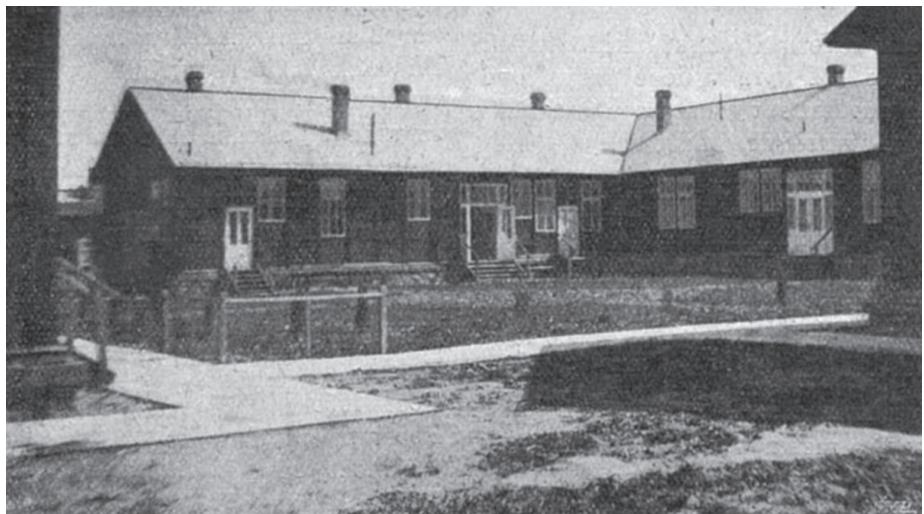
Dr. Brejcha.

Dr. Brejcha.

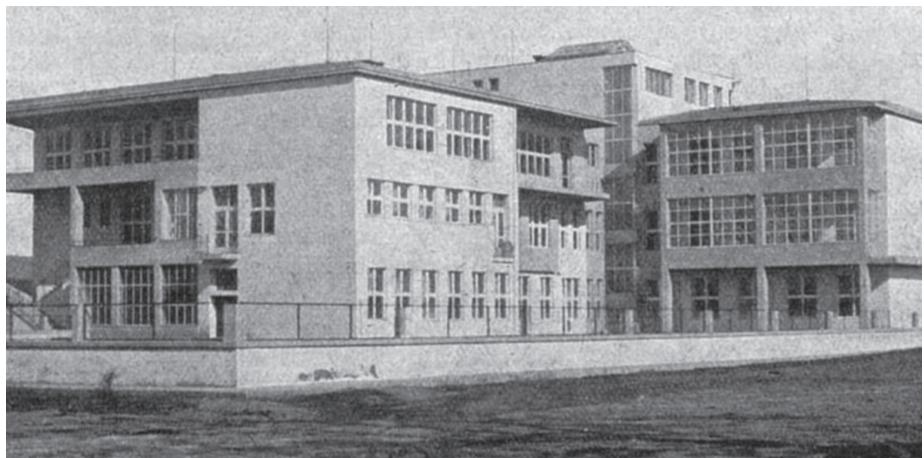
Za správný opis:

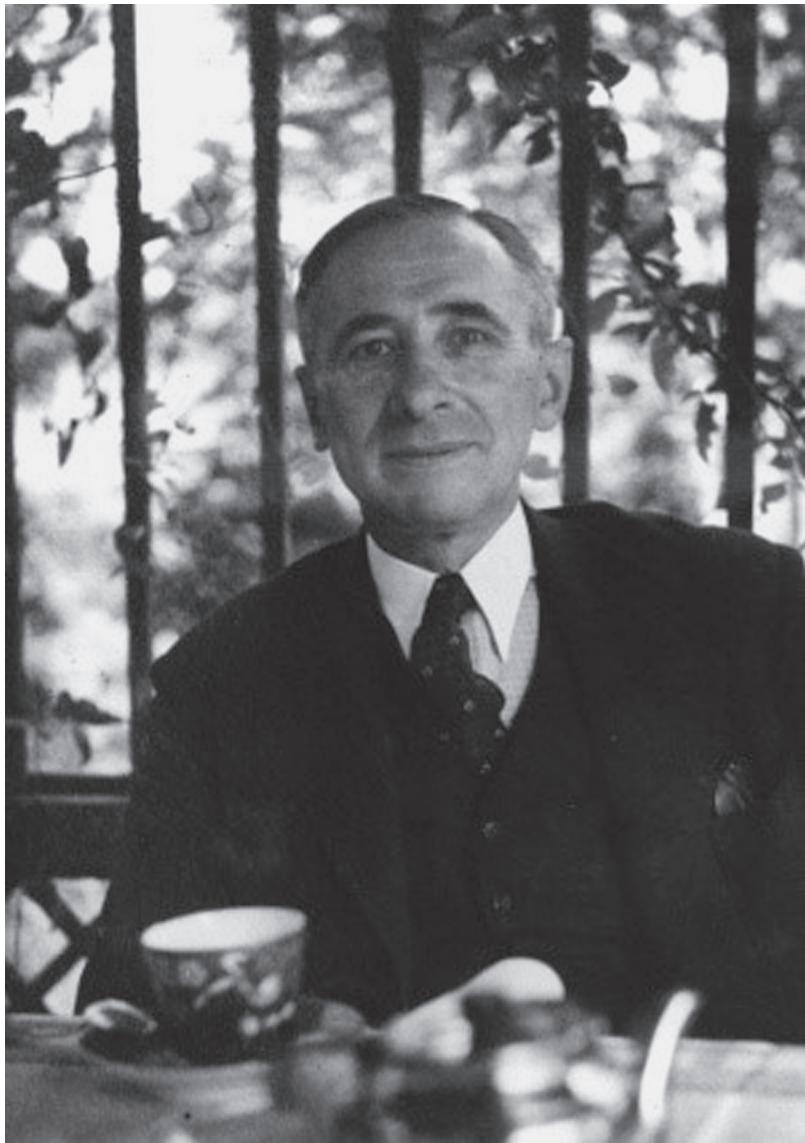
Dekrét civilného námestníka vrchného veliteľa Karpaty-ruského územia generála Edmonda Hennocquea Jána Brejchy s menovaním Bohuslava Alberta za primára a riaditeľa mukačevskej nemocnice, 29. októbra 1919.
DAZO, f. 27, op. 1, spr. 4, ark. 7.

Infekční pavilon st. nemocnice v Mukačeve.
Věstník českých lékařů, roč. 42, č. 21, 23. května 1930, s. 510.

Kojenecký pavilon st. nemocnice v Mukačeve.
Věstník českých lékařů, roč. 42, č. 21, 23. května 1930, s. 529.

MUDr. Bohuslav Albert

Starý Zlín, MUDr. Bohuslav Albert | Baťova nemocnice Zlín, online in:
<https://www.staryzlin.cz/batova-nemocnice-dr-bohuslav-albert.php> (29. 8. 2021).

MATERIÁLY

MATERIÁLY**Bibliografické ohlédnutí na téma Baťa****ZDENĚK POKLUDA**

Hledáme-li české osobnosti, které jsou známé ve světě, zazní jména jako A. Dvořák, T. G. Masaryk, V. Havel, E. Zátopek atp. – a asi vždy je mezi nimi také jméno Baťa. S ním se lidé setkávají na všech kontinentech a v mnoha různých souvislostech. Tomu také odpovídá množství textů, které nalézáme všude kolem, v Česku i v cizině, a to o Tomáši Baťovi, o jeho podnicích a také o působení světové firmy Baťa.

Nalezneme málo firem, které osloví skoro každého člověka. Baťovské příběhy upoutají odborníka, který sáhne po právě vydané speciální monografii, turista uvítá průvodce po cyklistických trasách baťovskými lokalitami, student může hloubat nad národnohospodářskými názory Tomáše Baťi, šestileté dítě vezme do ruky komiks s omalovánkami o baťovském Zlíně. Baťovská tematika udivuje svým rozsahem i formami zpracování, a také svou rozmanitostí.

Ohromné množství publikací je tu nejméně ze dvou důvodů. První je snadno srozumitelný – je to „dlouhověkost“ firmy Baťa, která od založení roku 1894 stále působí. Bude to zanedlouho sto třicet let a není divu, že za tak dlouhou dobu narostl počet publikací o firmě do vysokých čísel. Dalším důvodem je ohromný zeměpisný rozsah – firma Baťa své působení rozšířila do asi 150 zemí světa, a je pochopitelné, že v mnoha z nich o ní byly vydány různé publikace.

Tematická rozmanitost je důsledkem toho, že Tomáš Baťa rozvinul neobvyčejnou šíři nejrůznějších aktivit v oborech podnikání, nevýrobních činností, veřejné správy, národního hospodářství. V letech 1894–1932 vybudoval svůj zlínský podnik jako dokonale propojenou soustavu 39 oborů výroby, obchodu, služeb, dopravy a financí. Baťův Zlín byl roku 1932 jádrem koncernu působícího v celém Československu a v dalších 56 zemích na čtyřech kontinentech.

Vedle toho vytvořil ve Zlíně rozvětvenou soustavu firemního odborného vzdělávání a veřejného školství. Stál u zrodu kulturních a sportovních zařízení a spolků. A také jako starosta Zlína a veřejný funkcionář svými výkony ukazoval cesty k rozvoji města i širšího regionu. Všeobecný respekt získal i svými národními a mezinárodními názory a postoji (deflace, hospodářská krize apod.).

Dnešní rozvětvená, bezbřehá cirkulace informací nám na téma Baťa přináší leccos. Pokud jde o tištěné texty, vydávají se odborně fundované knižní tituly, memoáry, publicistika, literatura faktu, beletrie, dětská literatura, příručky pro turisty. To vše se nabízí široké veřejnosti a vedle toho ke specialistům míří studie v odborných časopisech, sborníky z konferencí, katalogy k výstavám, různě zaměřené tematické sborníky, kolektivní monografie atp.

Ve všech těch knihách, brožurách, studiích, pojednáních či příručkách nalézáme v posledních třech desetiletích širokou škálu baťovských témat – management, výroba a obchod, národní hospodářské otázky, veřejná správa, politický vývoj, architektura, pedagogika, film, zdravotnictví, sociologie, sdělovací prostředky, doprava (letectví, železnice, říční kanál, autostrády apod.). K tomu lze dodat, že vedle tištěných sdělení míří k širokým vrstvám diváků také díla dramatická a filmové dokumenty.

Kromě toho se šíří velmi mnoho informací rovněž elektronicky. Dobře slouží několik typů sdělení: knihy převedené do elektronické podoby, různou měrou zpřístupněné odborné časopisy, bakalářské, diplomové a disertační práce. Jinak je internet zaplaven nekonečným množstvím nejrůznějších informací, z nichž jen u menšiny lze zjistit něco jako zdroj a odhadnout míru jakés také spolehlivosti.

Stovky až tisíce studií, pojednání, článků a dalších textů na téma Baťa – to je množství, které je obtížné shromáždit, přečíst, zhodnotit. A přitom nelze zjistit, kde všude na pěti světových kontinentech vznikly publikace tohoto druhu. Je zřejmé, že baťovskou bibliografií standardního typu nelze vytvořit v žádoucí úplnosti. Následující stránky přinášejí pokus pořídit alespoň částečný přehled pro uplynulých třicet let; přehled provází úvodní exkurz do předcházejícího obobí, což umožňuje porovnat charakteristické dobové souvislosti.

Takto koncipovaný soubor se omezuje na samostatné publikace vydané tisíckem, tedy knihy a brožury, a to takové, které jsou plně zaměřené k baťovským reáliím, anebo obsahují ucelenou kapitolu na baťovská téma. Stranou pro své velké množství zůstávají články v odborných časopisech. Stejně tak nejsou zaznamenána zpracování šířená elektronicky, protože v bezbřehém internetovém světě je nelze systematicky podchytit.

Shromážděné záznamy jsou mimořádně početné. Jejich přehled je prezentován v dílčích úsecích, kapitolách, které jsou vnitřně řazeny tak, že zpravidla

převažuje chronologické hledisko. Je tomu tak proto, že jiná řazení (například abecední či tematické) by přinesla v daných souvislostech spíše nevýhody.

* * *

OHLÉDNUTÍ (1945–1989)

Počátek druhé světové války znamenal rozdelení světového koncernu Baťa – jeho hlavní část i se zlínskou centrálou se octla v mocenské sféře Hitlerova Německa a jeho spojenců, druhá (menší) část byla roztroušena v mnoha zemích západních spojenců. Toto válečné rozdelení, chápané jako dočasné provizoriump, ale neskončilo a s ukončením války v květnu 1945 se stvrdilo, firma Baťa se už nespojila. Tři čtvrtiny jejího rozsahu byly už od jara 1945 nekompromisně znárodněny v zemích, ve kterých se prosazoval vliv Stalinova Sovětského svazu. Firmě Baťa, vedené Tomášem Baťou juniorem, nadále zůstala menší část dosavadního impéria. Rozdelení na Východ a Západ se v baťovském prostředí neklamně rýsovalo už od roku 1945.

1945–1948: Rozdelená firma

V letech 1945–1948 se objevily publikace, které se vracely k nedávné minulosti. Byly to nevelké brožury, vycházely na baťovském Východě i Západě a byly si tematicky blízké – ohlížely se za válečnými událostmi, jako bylo bombardování Zlína, působení batovců na Slovensku, osudy batovců na asijských bojištích. V jiných tématech se Východ a Západ v těchto letech postupně rozcházely a odlišovaly.

V okruhu Západní organizace Baťa (Western Bata Organisation) se vydávaly publikace o vývoji některých společností: anglicky i česky vyšly obsáhléjší knihy o budování indického Batanagaru, útlejší brožury informovaly o společnostech ve Švýcarsku, Anglii a Kanadě. Nebyly to odborně zpracované publikace, šlo o informativní texty publicistického nebo dokumentárního charakteru. U nás měla takovou podobu knížka o vývoji slovenských Baťovan (Partzánske).

Už jeji zaměřená byla nevelká brožura vydaná ve Zlíně kolem roku 1946 o baťovské mládeži a skoro polovinu jejího obsahu zabíraly vzpomínky jednotlivců na dobu formování v Baťově škole práce. Tyto vzpomínky ohlašují svébytnou formu, která se v budoucnu velmi rozšířila v různé typy memoárového podání reálií baťovské éry.

K předválečné době se roku 1946 vracela obsáhlá kniha *Základy nové školy*, jejíž autor Stanislav Vrána na šesti stech stranách fundovaně rozebíral zkušenosti zlínského pokusného školství.

Zároveň v těchto letech stále vehementněji zaznívaly tóny kritické k baťovské éře. Znárodněná firma Baťa vydala ve Zlíně roku 1947 v češtině a angličtině ostře kritickou brožuru s výmluvným názvem: *Bude odsouzen zrácce J. A. Baťa?* A zároveň proudily k nejšírší veřejnosti kritická beletristická díla Svatopluka Turka (pseudonym T. Svatopluk) – *Botostroj* (1946) a *Andělé úspěchu* (1948). Román Marie Pujmanové *Lidé na křížovatce* vyšel ve dvou vydáních (1945, 1948) a navíc též ve vydání jugoslávkém (Lublaň 1946) a polském (Krakov 1948).

Dodejme, že vedle volně šířených publikací se tiskly interní firemní tisky, které jsou dodnes uchovány v některých knihovnách. V této skupině brožur a různých tisků stojí za upozornění například výroční zprávy Baťovy ústřední londýnské společnosti za roky 1946–1948.

BAROS, John: *The fight and fate of the batamen in Singapore and Malaya during the battles of the Malayan peninsula and under the Japanese occupation of 1941–1945*. Batawa 1945. 17 s.

Bomby na Zlín. Zlín 1945. 30 s.

Bomby na Zlín = *Bomby na gorod obuvníků* – Zlín = *Bombes on the Town of shoemakers* – Zlín = *Bombes sur la ville des cordonniers* – Zlín = *Bombas sobre la ciudad de calvados* – Zlín. Zlín [1947].

Nás boj, Baťove závody na Slovensku v apríli 1945. Baťovany [1945 ?]. 10 s.

Baťovany mesto tvorívej práce = *the town of creative work* = *gorod tvoriteľnoj roboty* = *ville du travail créateur*. [Baťovany 1946]. Kapitola: Baťovany, 29. VIII. 1944.

*

BAROS, Jan: *The first decade of Batanagar*. Batanagar 1945. 190 s.

BAROŠ, Jan: *Čechoslováci na březích Gangu, od prvopočátků až po dnešní dobu*. Batanagar 1946, 328 s.

10 Jahre Strumpffabrik Argo AG, 1936–1946. Möhlin 1946.

TUSA, John: *Talking about British Bata*. East Tilbury 1948.

Nine years of progress, the story of Bata Shoe Company of Canada, Limited, Batawa, Canada. Toronto 1948. [28] s.

PAŠKA, Laco: *Aby národ žil, baťovci v desařočnej budovateľskej práci na Slovensku 1938–1948*. Baťovany 1948. 148 s.

*

VRÁNA, Stanislav: *Základy nové školy, výsledky práce českých pokusných škol*. Brno 1946. 597 s.

Zlínská mládež včera a dnes. Zlín [1946 ?]. 31 s. Kapitoly: Mladí včera, Tvrdá škola – ale dobrá škola, Žaludek a kapsa – úměrnost přímá, Čí chleba jiš, toho píseň zpívej!, Absolvent mladšího ročníku mluví, V „rajchu“, Václav Chad – nesmrtelný.

*

Bude odsouzen zrácce J. A. Baťa?, sbírka dokladů o kolaborantské činnosti bývalého majitele závodů Baťa a. s., brazilského občana J. A. Bati. [Zlín 1947]. 47 s.

Why was J. A. Baťa condemned?, collection of documents about the collaborating activities of the former proprietor of the Baťa koncern, Brazil citizen – J. A. Baťa. [Zlín 1947]. 40 s.

*

PUJMANOVÁ, Marie: *Lidé na křížovatce*. 11. vydání. Praha 1945. Další vydání: Praha 1948; Lublin 1946; Krakov 1948.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Bostrostoj*. Praha 1946. 252 s.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Andělé úspěchu, román*. Zlín 1948. 268 s.

*

Annual Report 1946, Bata Development Limited. [London 1947].

Annual Report for 1947, Bata Development Limited London. [London 1948].

Annual Report for 1948, Bata Development Limited. [London 1949].

1949–1957: Duch studené války

Po únorovém převratu roku 1948 byl Baťa v Československu odstraněn. Komunisté nezapomněli, že Tomáš Baťa svými principy a výkony v hospodářské a sociální oblasti odebíral komunistické straně podstatné kusy jejího programu a podlamoval fakticky její důvod k existenci. A tak všechno spojené se jménem Baťa bylo nebezpečné, a proto zakázané a dané do klatby. K 1. lednu 1949 byl Zlín přejmenován na Gottwaldov a podnik Baťa dostal název Svit. Baťa úplně zmizel. A také se o něm na veřejnosti nesmělo normálně mluvit a psát. Dovolené bylo pouze Baťu kritizovat, a to co nejostřeji. Podobně se o Baťovi psalo také u sousedů – v lidově demokratických státech od Polska až po Bulharsko a po celém Sovětském svazu.

V poúnorových letech zněl tón politické propagandy floskulemi o tom, že Masaryk nechal střílet do dělníků a Baťa byl drsný kapitalistický vykořisťovatel. Takto se psalo po několik let. Ve Zlíně (Gottwaldově) tehdy vydal Svatopluk Turek v češtině, polštině, ruštině, angličtině a němčině brožuru *Zrada rodiny*

Baťovy a v následujícím roce další brožuru *Batismus v kostce*. Kritikou nešetřil Egon Ervin Kisch v dílku *Továrna na boty* (1949, 1955). Politickou publicistiku tohoto druhu provázel v letech 1949–1956 souběžný proud opakovaně vydávaných beletristických zpracování. Turkův román *Botostroj* vyšel čtyřikrát česky, dvojí vydání bylo v ruštině, ukrajinštině a maďarštině, další jazykové verze byly slovenská, polská, bulharská, finská a gruzínská. Jiné Turkovo dílo *Bez šéfa* bylo vydáno dvakrát česky, třikrát německy a dále také slovensky, rusky, bulharsky; stojí za povšimnutí, že v pořadí třetí německé vydání vyšlo roku 1956 v západo-německém Essenu. U románu *Lidé na křížovatce* od Marie Pujmanové napočítáme během sedmi let (1949–1956) osm českých vydání a též překlady v Sovětském svazu a Jugoslávii.

Při tom všem se ale nedářilo udržet Baťu jen v černých barvách. Například při famózních úspěšných olympionika Emila Zátopka nebylo možné zatajovat, že skvělý sportovec získal základy pro život ve zlínské Baťově škole práce. Vzápětí po helsinských triumfech dostaly nejširší vrstvy čtenářů populární knížku Františka Kožíka pod názvem *Vítěz marathonský* (*Nashledanou Emile*), která vyšla v letech 1952–1957 ve čtyřech českých a jednom slovenském vydání. Autor sice nemohl předválečné zlínské poměry chválit, ale přece jen zde v řadě kapitol přiblížil zlínské prostředí, ve kterém Zátopek získal vzdělání, prožil zde rozhodující dobu svého formování a získal první úspěchy. V Kožíkově knížce připomněl Zátopek-baťovec zlínskou předválečnou éru v základních souvislostech.

Ostré kritiky baťovské doby se po roce 1956 poněkud oslabovaly, až posléze ještě nakrátko dodatečně ožily v brožurách Svatopluka Turka (*Pravá tvář batismu*, 1959) a Bohumila Kučery (*Batismus – ideologie sociálního fašismu*, 1959) a v knize Evy Dvořákové (*Batismus a baťovci*, 1960). Ale to byly už jen dozvuky, doba nejhorších útoků končila.

Po polovině 50. let ze všeobecného proudu dominující kritiky batismu vybočily dvě nevelké brožury. První z nich vydal roku 1956 národní podnik Svit pod názvem *Svit v číslech a dokumentech 1894–1953* a podávala se v ní směs informací – vedle obvyklého odsuzování baťovské éry zde bylo hodně místa věnováno cenným, věcně podaným přehledům historických faktů. Ve zlínském krajském muzeu ve stejném roce vyšla publikace nazvaná *Od starého Zlína k socialistickému Gottwaldovu*, která přiblížovala vliv industrializace na proměnu města a byla zcela oproštěna od ideologických frází. Tato druhá brožura se zaměřila na baťovský urbanismus a architekturu a otevřela tak téma, které v dalších letech přitahovalo rostoucí pozornost.

Poslední zmíněný titul se svou ryze věcnou povahou přibližoval textům, které se vydávaly na Západě. Tam vyšlo několik informačních brožur o baťov-

ských podnicích ve Švýcarsku (1951), Malajsku (1951), Anglii (1951, 1952), Brazílii (1952).

V západních zemích se ovšem navíc volně šířily texty o protagonistech firmy Baťa. Osobnosti zakladatele Tomáše Bati se v Německu věnovala dvě pojednání – brožura Karla Wilhelma Henniga (1949) a portrét v přehledu velkých podnikatelů od Herberta Zippeho (1954). Vedle toho byla v Londýně v dalším českém vydání publikována brožura Tomáše Bati *Zámožnost všem* (1955). K zájemcům kromě toho zamířily tři útlé brožury Jana A. Bati – pojednání o migraci (1951) – a dva básnické soubory (1953).

Zrada rodiny Baťovy. Upravil S. Turek. Gottwaldov 1949. 39 s. Další vydání: Gottwaldov 1959.

Zrada rodziny Baty. Do druku przygotował S. Turek. [Gottwaldov] 1949, 46 s.

Predateľstva Batevoj semji. Material oformil S. Turek. [Gottwaldov] 1949. 47 s.

The treason of the Baťa family. Compiled by S. Turek. Gottwaldov 1949. 43 s.

Der Verrat der Familie Baťa. Bearbeitet S. Turek. [Gottwaldov] 1949. 48 s.

KISCH, Egon Ervíň: *Továrna na boty:* (socializovaný Baťa). Gottwaldov 1949. 24 s.

KISCH, Egon Ervíň: *Továrna na boty:* (socialisovaný Baťa): k přejmenování národního podniku Baťa na Svit, národní podnik. 2. vydání. Gottwaldov 1949. 24 s.

Batismus v kostce. Upravil S. Turek. [Gottwaldov] 1950. 103 s.

KISCH, Egon Ervíň: *Zuřivý reportér a poslední reportáže.* Praha 1955. 269 s. Kapitola: Továrna na boty.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Pravá tvář batismu.* Praha 1959. 66 s.

KUČERA, Bohumil: *Batismus – ideologie sociálfašismu.* Gottwaldov 1959. 71 s.

DVOŘÁKOVÁ, Eva: *Batismus a baťovci.* Gottwaldov 1960. 274 s.

*

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Botostroj.* Praha 1951, 131 s. Další vydání: Praha 1952, 1955; Moskva 1949, 1951; Kyjev 1950, Varšava 1951; Bratislava 1951, 1955; Budapešť 1953; Sofie 1953; Užhorod 1955; Helsinki 1956; Tbilisi 1956.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Bez šéfa.* 1. vyd. Praha 1953. 494 s. Další vydání: Praha 1955; Drážďany 1953, 1955; Sofie 1954; Bratislava 1955; Moskva 1955.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Der Chef, Roman.* Essen 1956. 307 s.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Pán a spisovatel,* (Gordonův trust žaluje). Gottwaldov [1949]. 253 s.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Andělé úspěchu.* Praha 1951. 211 s.

PUJMANOVÁ, Marie: *Lidé na křížovatce*. 13. vydání. Praha 1949. Další vydání:
Praha 14/1950; 14 (=15)/1950; 16/1951; 17/1952; 18/1953; 19/1954; 20/1956;
Moskva 1949, 1989; Varšava 1951; Bratislava 1954; Sarajevo 1957.

*

KOŽÍK, František. *Vítěz marathonský, příklad Emila Zátopka*. Praha 1952.
203 s. Další vydání: Bratislava 1953; Praha 1954; Praha 1956; Praha 1957.
Kapitoly: První výstřel, Na závodní dráhu, Ve stínu mistrů, První výsledky,
Osvobození.

*

Svit v číslech a dokumentech 1894–1953. [Gottwaldov] 1956. 16 s.
HUBÁČEK, Josef – STAŠA, Eduard: *Od starého Zlína k socialistickému Gottwaldovu (vývoj starého Zlína a vliv industrialisace na půdorys Gottwaldova)*.
Gottwaldov 1956. 15 s.

*

NAEF, Hans Hugo Hannibal: *The Bata shoe factory, Möhlin, Switzerland*. London 1951.
Bata 1931–1951, 20 years of progress in Malaya. [Singapore 1951]. 30 s.
The story of Bata in England. East Tilbury 1951.
Bata. London [1952 ?].
ARCHANJO, Franciso Moacir: *O mundo compreenderá, a história de Jan A. Bata – o Rei do Sapato*. Rio [de Janeiro 1952]. 255 s.

*

HENNIG, Karl Wilhelm: *Thomas Bata, eine betriebwirtschaftliche Untersuchung*. Hannover 1949. 64 s.
ZIPPE, Herbert: *Grosse Unternehmer, Lebensbilder aus fünf Jahrhunderten*. Thansau-Rosenheim [1954]. 272 s. Kapitola: Thomas Bata

*

BAŤA, Tomáš: *Zámožnost všem*. Londýn 1955. (6. vydání).
BATA, Jan A.: *A study of migration*. Batatuba 1951. 34 s.
BAŤA, Jan A.: *Satiry a aforismy*. Londýn 1953. [34] s.
BAŤA, Jan A.: *Slzy a smích*. Londýn 1953. 26 s.

1958–1989: Baťa na Východě a Západě

Viděli jsme, že v poúnorovém desetiletí se v Československu pod diktátem politiky výrazně zdeformoval postoj k baťovské minulosti, mezi roky 1949 a 1957 zde téměř nenalézáme publikaci nebo pojednání, které by o tématu informovaly věcně. Pak se atmosféra pozvolna měnila. Od roku 1958 se v Československu objevovaly texty vytvořené v akademické sféře – jejich autoři opírali výklad o archivní prameny a pracovali soustavněji s odbornou literaturou a dalšími zdroji. Ve stylizaci jejich textů sice zaznívá povinný marxisticko-leninský žargon, ale to nesnižuje cenu reálných informací, které tito historikové přinesli. Václav Král publikoval obsáhlou kapitolu o firmě Baťa (1958), Bohumil Lehár dokonce vydal samostatnou knihu o Baťově koncernu (1960), poté publikovali další historikové své poznatky k baťovské problematice v odborných monografiích – Václav Veber o dělnictvu u firmy Baťa (1965), František Machát o soustavě řízení (1967), Vladimír Nálevka o baťovcích v Brazílii (1972). Studie o Baťově podniku v Borovu byla roku 1983 otištěna v novém typu odborných publikací – ve sborníku z vědecké konference československých a jugoslávských historiků.

Vedle toho, že baťovskou éru nyní zkoumali **odborníci** na univerzitách a v akademických, přibývaly zároveň i jiné cesty, kterými se poznatky a informace dostávaly k lidem:

- * **1959** se v oblasti regionálních dějin objevují monografická zpracování **dějin měst** s baťovskou kapitolou jejich vývoje: Svit, Möhlin (1959), Partizánske (1964), Napajedla (1972) a další.
- * **1960** začala ke čtenářům mířit **memoárová podání** pamětníků: Dana a Emil Zátopkovi (1960), Josef Simajchl (1961), Edvard Valenta (1980), Elmar Klos (1984), Ludvík Vaculík (1986).
- * **1962** jubilejní **almanachy** začaly soustavně připomínat baťovské kořeny školských ústavů na Zlínsku: Střední průmyslová škola chemická (1962), strojnická (1964) a mnohé další.
- * **1984** baťovská kapitolka byla zařazena v populárně laděné knížce *Aféry první republiky* a podobných textů brzy přibývalo v žánru **historické publicistiky**.

Kromě toho, že se objevovaly tyto nové typy publikací, pokračovalo v 60.–80. letech vydávání titulů o baťovské firemní historii; a také se nadále objevovala – avšak už v menším měřítku – díla beletristická (Svatopluk Turek, Marie Pujmanová). Novinkou byla knížka pro mládež *O Janíčkovi malérečkovi* s vyprávěním o Janu Kobzáňovi a Tomáši Baťovi.

Jméno Baťa bylo v Československu stále zakázáno, avšak u dějin měst, škol a samozřejmě i podniků nebylo možné vynechávat fakta o baťovských reáliích. Početné publikace s tímto zaměřením, zejména na Zlínsku, v 60.–80. letech

navíc zřetelně signalizují, že vydavatelé v nich opakováním připomínáním historie dávají najevo respekt i hrdost na baťovské počátky. A tak přes všechny snahy komunistických ideologů informace o Baťovi stále pronikaly ke čtenářům, nejen v liberálnějších 60. letech, ale i potom ve dvou normalizačních desetiletích.

Všechny typy publikací, jako byly dějiny podniků, měst, škol a jiných institucí, byly vydávány na Východě i na Západě. Přetrával ovšem rozdíl v tom, že otevřenější informace se mohly uveřejnit pouze na Západě, jak tomu bylo u textů vázaných k Tomáši Baťovi, anebo v případě memoárů významných českých spisovatelů, kteří psali do šuplíku a ujalo se jich exilové nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem (Edvard Valenta, Ludvík Vaculík). Dodejme, že mezi interními texty kanadské firemní centrály jsou také texty proslovů, které Antonín Cekota pronášel na zasedáních exilové Československé společnosti pro umění a vědu roku 1962 a 1968.

Podle tematického zaměření byly nejpočetnější texty o vývoji firmy, jejím řízení a podnikání. Lehárovy *Dějiny Baťova koncernu* (1960) přinesly obdivuhodné množství spolehlivých faktů a na dlouhá desetiletí zůstaly základní práci o hospodářském a sociálním vývoji firmy Baťa (stranou Lehárovy pozornosti zůstaly další okruhy působení firmy – architektura, vzdělávání a výzkum, zdravotnictví, film, dopravní projekty aj.). U dalších baťovských společností se skromnějšího zpracování jejich vývoje dostalo podnikům v Třebíči a Partizánském, dále v jugoslávském Borovu, maďarském Martfű nebo polském Otmetu. Jinak se informování o ostatních podnicích omezilo na nevelké brožury. Úroveň monografií o dějinách měst se od 70. let zvyšovala tím, že se na nich podíleli univerzitní historikové (1972 Napajedla, 1981 Otrokovice). Na přelomu 60. a 70. let se objevila širší škála publikací, které přinášely poznatky k různým oblastem působení firmy Baťa – šlo o filmovou tvorbu, architekturu, soustavu řízení, letectví.

Osobnosti

- BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy*. Toronto – New York 1986. 328 s.
BAŤA, Tomáš: *Mé začátky*. [Úvahy a projevy, 1]. Jonesville, Mich. 1986. 328 s.
BATA, Tomas: *Úvahy a projevy*. New York 1987. 330 s.
CEKOTA, Anthony: *Entrepreneur extraordinary, the biography of Thomas Bata*. Rome 1968, 383 s.
CEKOTA, Anthony: *Bata créateur génial*. Paris 1968. 340 s.
CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*. [Toronto] 1981. 371 s.
Schuhkönig Bata, die ganze Welt zu Füssen. Hamburg 1985. 30 s.

- VALENTA, Edvard: *Žil jsem s miliardářem*. Köln 1980. 224 s.
- HRUBÝ, Jan: *Aféry první republiky, jak se hrálo v zákulisí*. Praha 1984. 207 s.
Kapitola: Baťa v roli stěhováka.

Vývoj firmy

- LEHÁR, Bohumil: *Dějiny Baťova koncernu : (1894–1945)*. Praha 1960. 298 s.
- LEHÁR, Bohumil: *Přehledné dějiny národního podniku Svit před znárodněním 1894–1945*. Gottwaldov 1959. 112 s.
- VEBER, Václav. *Postavení dělnické třídy v českých zemích 1924–1929*. Praha 1965. 197 s. Kapitola: Baťa.
- CEKOTA, Anthony: *The stormy years of an extraordinary enterprise ..., Bata 1932–1945*. Perth Amboy, N. J. 1985. 198 s.
- KRÁL, Václav: *Otzázy hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945, II*. Praha 1958. 474 s. Kapitola: Baťův koncern.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Československo a Latinská Amerika v letech druhé světové války*. Praha 1972. 160 s. Kapitola: Problém Baťa.
- PŘIKRYL, Josef – SLEZÁK, Lubomír: *Jihovýchodní Morava v boji proti okupantům*. [Brno] 1965. 236 s. Kapitola: Baťův koncern střídá prapor.
- VOJTA, František: *K historii ilegální „Inženýrské skupiny“ v koncernu Baťa a.s. ve Zlíně*. [Gottwaldov] 1980. 43 s.
- SINCLAIR, Sonja: *Calzature per tutti*. [1965?].
- SINCLAIR, Sonja: *Shoes anyone?* [1966]. 7 s. (Zvláštní otisk z Canadian Business. The Magazine for Management, February 1966.)
- Bata, the Bata Shoe Organisation*. [1978]. 23 s.

Podniky v Československu

- SIMAJCHL, Josef: *Vzpomínky baťováka*. [Gottwaldov 1961]. 86 s.
- Svit (dříve Baťa) 1894–1962*. [Gottwaldov 1962]. 24 s.
- KLEPÁČ, Jaroslav. *Bombardování zlínských závodů 1944*. Gottwaldov 1963. 15 s.
- Sedmdesát let národního podniku Svit Gottwaldov*. [Gottwaldov 1964]. [76] s.
- Včerejšek a dnešek gottwaldovského Svitu, sborník prací a dokumentů k 70. výročí založení n. p. Svit*. Ed. Jaromír Floryk, Jaroslav Klepáč (eds.). Gottwaldov 1964. 70. s.
- Historie, která zavazuje*. Gottwaldov 1984. 31 s. Kapitola: Zlín a Baťové.
- Závody přesného strojírenství Gottwaldov, n. p., ZPS Gottwaldov, přední strojírenský podnik v ČSSR, 75 let strojíren v Gottwaldově*. [Gottwaldov 1978]. Kapitola: Krátký pohled do historie podniku. Další podobná zpracování: [Gottwaldov 1983, 1988].

- Průmyslové stavby Gottwaldov, n. p., ve fotografii.* [Gottwaldov 1975.] 134 s.
Kapitola: Něco z historie.
- Průmyslové stavby Gottwaldov.* [Gottwaldov 1984]. Kapitola: Z historie podniku.
Centroprojekt, projektová a inženýrská organisace, Gottwaldov. Gottwaldov 1975. Kapitola: 1925–1945.
- SLÁMA, Josef: *Prior, obchodní domy Gottwaldov, Otrokovice, Kroměříž, vznik a historie druhého největšího obchodního domu v ČSSR.* Gottwaldov 1970.
- ČERVENKA, Jan: *25 let trolejbusové dopravy v Gottwaldově 1944–1969.* Gottwaldov [1969]. 30 s. Kapitola: Vznik a vývoj městské dopravy ve Zlíně. Další podobná zpracování: 1974, [1984, 1989].
- HOLUB, Jiří, et al.: *Svit oborový podnik Gottwaldov závod Otrokovice.* [Otrokovice] 1985]. 28 s. Kapitola: Historie závodu.
- KRUMBACH, Jan: *Čtyřicet let letecké výroby v Otrokovicích.* [Brno – Otrokovice] 1973. 117 s. Kapitola Historie letecké výroby.
- Elektrárna n. p. Svit závod Otrokovice nositel Řádu práce.* Petr Krátký et al. [Otrokovice 1978.] 46 s. Kapitola: Vznik elektrárny a její vývoj do roku 1945.
- 50 let Obchodního domu v Otrokovicích.* [Otrokovice 1985]. 24 s.
- Fatra národní podnik Napajedla.* Zpracovala B. Velecká. Napajedla [1980]. Kapitola: Vznik a historie podniku. Další podobné zpracování: [1985].
- MEJZLÍK, Jaroslav: *Dělnické hnutí na Třebíčsku v letech 1917–1937.* Brno 1962. 248 s. Kapitola: Nástup batismu proti třebíčskému dělnictvu.
- MEJZLÍK, Jaroslav: *Dějiny závodů Gustava Klimenta Třebíč – Borovina.* Třebíč 1972. 303 s. Kapitoly: Baťa kontra Třebíč, Baťův třebíčský závod, Boj na obranu republiky bojem i proti batismu, Fašistická okupace 1939–1945.
- KAPUSTA, Pavel: *20 rokov tvorivej práce – Závody 29. augusta Partizánske.* [Partizánske 1959]. Kapitola: Taká je naša história.
- KAPUSTA, Pavel: *ZDA Partizánske, 50 rokov výroby obuvi 1939–1989.* Bratislava 1989. 142 s.
- 120 rokov garbiarstva v Bošanoch, 1857–1977.* Bošany 1978. 141 s.
- Kožiariske závody v Liptovskom Mikuláši.* Sestavil Emil Kufčák. [Lipt. Mikuláš] 1972. 277 s. Kapitola: Charakteristika vývoja firmy Darina, úč. sp.

Podniky v cizině

- The British Bata Shoe Co. Ltd. 1933–1958 : you will be very welcome at East Tilbury to see 25 years of progress, a cordial invitation from British Bata.* [East Tilbury 1958]. [32 s.].
- This is our company.* East Tilbury 1959.
- British Bata East Tilbury.* [East Tilbury 1964].
- Ergens op de Brabantse heide.* Best 1959. 28 s.

- BERKERS, Wim: *Wilhelminadorp tussen Bata en Best : geschiedenis tot 1960.* 1983. 40 s.
- Bata opleiding.* Best, Holland.
- 30 ans Bata France 1930 –1960.* [1960]. 32 s.
- Bata, Bata, Bata, Bata, a story of progress, Bata Shoe Company, Inc. Belcamp, Maryland,* U. S. A. [Belcamp c1970]. 29 s.
- LIPOWSKI, Jerzy – MARCISZ, Przemyslaw: *35 lat fabryki obuwia w Chełmku.* Chelmek 1967. 48 s.
- GUZOWSKI, Zbigniew – JĘDRZEJCZYK, Olgierd: *Czterdzieści lat południowych zakładów skórzanych w Chełmku.* Chełmek 1972. 80 s.
- IWANEK, Henryk – PACTWA, Franciszek – WALA, Jan: *Południowe zakłady przemysłu skórzanego „Chełmek“ w Chełmku.* Chełmek 1982. 39 s.
- Historyczny zarys powstania i rozwoju Ślaskich zakładów przemysłu skórzanego Otmet w Krapkowicach.* Ed. Wladyslaw Piechota et al. Krapkowice 1984. 174 s.
- HRELJA, Kemal – KAMINSKI, Martin: *Borovo jugoslavenski kombinat gume i obuće.* Slavonski Brod 1971. 304 s. Kapitoly: Prodror „Bate“ u Kraljevinu Jugoslaviju, „Bata“ u Jugoslaviju u toku II svjetskog rata 1941 –1945, Radnički pokret u tvornici „Bata“ do 1941. godine, Radnici tvornice „Bata“ u vrijeme okupacije zemlje.
- Padeset godina rada, Borovo 1931 –1981.* Borovo 1981.
- Československo a Jugoslávie od roku 1929 do rozpadu buržoazních společenských, politických a ekonomických systém, sborník prací z vědeckého zasedání česko-slovensko-jugoslávské historické komise v Martině 19.–22. září 1981.* Miroslav Šesták, Vladimír Šťastný (eds.). Praha 1983. Kapitola: M. Kolar-Dimitrijević, Tvorница obuče i gume Bata u Borovu i njen utjecaj na ekonomsko-socijalne odnose u Jugoslaviji od 1931. do 1941. godine.
- HEGEDŰS, Kálmán: *Tisza cipőgyár Martfű.* Szolnok 1974. 216 s. Kapitoly: A Bata-konzern története a II. világháborúig, Bata Magyarországon, A Bata rendszere, A Cikta-Bata fellépések társadalomgazdasági kihatásai Magyarországon, A hadiüzem.

Dějiny měst

- SCHIB, Karl: *Geschichte des Dorfes Möhlin.* Thayngen [1959]. Kapitola: Gründung und Entwicklung der Bata Schuh AG. Möhlin. Další vydání: 1985.
- ZMAJKOVIC, M. – TEŤULA, J.: *O meste pod Tatrami.* Svit 1959.
- GALANSKÝ, Marcel, et al.: *Svit, 50 rokov.* Martin 1984.
- KAPUSTA, Pavel: *Partizánske v bojoch a budovaní.* Bratislava 1964. 225 s. Kapitoly: Batizmus, jeho korene, formy a dôsledky, História podniku do roku 1945, Slovenské národné povstanie.

Napajedla, minulost a současnost města. Redakce Metoděj Zemek. [Napajedla] 1972. 177 s. Kapitoly: Vznik závodu Fatra a vývoj Napajedel 1935–1938, Napajedla v době nacistické okupace.

Otrokovice, dějiny a současnost. Redakce Miloš Trapl. Praha 1981. 262 s. Kapitola: Pod nadvládou Baťova koncernu.

Vzdělávání

Dana a Emil Zátopkovi vypravují. Praha 1960. 255 s. Další vydání: Praha 1962. Kapitoly: Sedmý v pořadí, Těžký začátek lehkého atleta.

VACULÍK, Ludvík: Milí spolužáci, výbor z písemných prací 1939–1979. 2. Kniha dělnická. Køln 1986, 250 s.

Střední průmyslová škola chemická v Gottwaldově, ročenka k 25. výročí trvání školy. [Gottwaldov] 1962. 55 s. Kapitola: 25 let Střední průmyslové školy chemické v Gottwaldově. Další podobné zpracování: [1987].

30 let Střední průmyslové školy strojnické v Gottwaldově, sborník příspěvků učitelů, žáků a absolventů školy k 30. výročí trvání. Zdeněk Vysloužil et al. [Gottwaldov] 1964. 88 s. Kapitola: Historie školy. Další podobná zpracování: 1974, 1983.

Výroční zpráva k 25. letům trvání a činnosti Střední průmyslové školy stavební v Gottwaldově. Gottwaldov 1964. 41 s. Kapitola: Vznik a vývoj školy.

Almanach k 30. výročí Střední ekonomické školy v Gottwaldově-Zlíně 1937/38–1967/68. [Gottwaldov 1968]. 154 s. Kapitola: Historie školy 1930–45. Další podobná zpracování: [1979], 1988.

40 let Střední průmyslové školy kožařské v Gottwaldově. Stanislav Staněk, Alois Kohoutek, Jan Beránek et al. Gottwaldov 1977. 67 s. Kapitola: J. Beránek, Hrst osobních vzpomínek na začátky vzniku středoškolského kožařského studia.

Střední průmyslová škola koželužská v Otrokovicích – 30. výročí trvání školy. [Otrokovice 1963.] 31 s.

50 let koželužského školství v Otrokovicích 1933–1983. Alena Hamšíková (ed.). Otrokovice 1983. 143 s. Kapitola: Jak jsme začínali.

Padesát let Základní školy, Komenského ul. v Otrokovicích 1933–1983, jubilejní almanach. Vlasta Špetlová (ed.). [Otrokovice 1983]. 59 s. Kapitola: Začátky měšťanské školy.

Padesát let základního školství v Otrokovicích na Bahňáku 1935–1985, jubilejní almanach. [Otrokovice 1985]. 61 s. Kapitola: Tempora mutantur....

Film

Gottwaldovsko cestou ke svobodě, sborník vzpomínek. Redakce Josef Přikryl.

Gottwaldov 1965. 52 s. Kapitola: Zabezpečujeme poválečný provoz kudlovských filmových ateliérů.

BROŽ, Jaroslav: *Alexander Hackenschmied*. Praha 1973. 137 s. Kapitola: Ve službách „Krále bot“, Kronikář doby předmnichovské krize, Od „krize“ k filmu „Světla zhasla v Evropě“.

BENEŠOVÁ, Marie: *Hermína Týrlrová*. Praha 1982. 112 s. Kapitola: Zlín a jeho kouzlo, Jak jsme ve Zlíně začínali.

KLOS, Elmar – PINKAVOVÁ, Hana: *Historie gottwaldovského filmového studia v pohledu pamětníků, očima současníků a v dokumentech*. [Praha] 1984. 141 s. Kapitola: Kronika kudlovské stodoly.

Karel Zeman, sborník studií a dokumentů. Milada Hábová, Zdeněk Smejkal (eds.). Brno 1986. 104 s. Kapitola: E. Klos, Řekněte mi něco o sobě!

50 let Filmového studia Gottwaldov. Jaroslav Petřík, Jiří Jilík (eds.). Gottwaldov 1986. 45 s.

Architektura a urbanismus

PODZEMNÝ, Milan – ZIKMUND, Adolf: *Moderní architektura v Gottwaldově 1900–1965, průvodce*. Gottwaldov 1967. 61 s.

STAŠA, Eduard: *Kronika moderní architektury Gottwaldova*. Praha 1985. 42 s.

STAŠA, Eduard: *Od starého Zlína k dnešnímu Gottwaldovu. (Stručná historie stavebního vývoje města)*. Gottwaldov 1986. 26 s.

Soustava řízení

MACHÁT, František: *Dějiny vědeckého řízení v kapitalistickém průmyslu. (Výbrané kapitoly)*. Praha 1967. 291 s. Kapitola: Baťova soustava řízení.

GARLÍK, Vratislav: *Systém řízení a organizace „Baťových závodů“ do roku 1939*. Praha 1989. 71 s.

Letectví

DOUBEK, Oldřich: *Ikarové bez legend a bájí*. Praha 1988. 359 s. Kapitola: Dopravním pilotem (pilot u firmy Baťa, 1934).

Literární věda

MOTORNYJ, Volodymyr Andrejevič: *Za revoljuciju ja otdal golos svoj... : tvorčestvo T. Svatopluka i někotoryje voprosy razvitiya socialističeskogo realizma*. Lvov 1980. 137 s.

MOTORNYJ, Volodymyr: *T. Svatopluk*. Praha 1983. 185 s. Kapitoly: Pravá tvář batismu, „Botostroj“ – do všech jazyků světa, Román na lavici obžalovaných.

Beletrie

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Botostroj*. 5. vydání. Praha 1960, 429 s. Další vydání: Praha 6/1964; 7/1980.

SVATOPLUK, T. (pseud.): *Bez šéfa*. 3. vydání. Praha 1961. 475 s. Další vydání: Praha 1972, 1987.

PUJMANOVÁ, Marie: *Lidé na křížovatce*. 20. (=21.) vydání. Praha 1958. Další vydání: 22/1960; 22/1963; 23/1973; 25/1979; 26/1983; 27/1986; Moskva 1989.

Literatura pro děti

ŠULEŘ, Oldřich: *O Janičkovi malérečkovi*. Praha 1960. 212 s. Další vydání: Praha 1963; Ostrava 1969.

Interní tisky

CEKOTA, Anthony: *Tomas Bata – pioneer of self-government in industry, the effect of self-administration of workshops and departments upon the worldwide growth of the Bata Organization, to the first congress of the Czechoslovak Society of Arts & Science in America. Washington D. C., April 20, 1962.*

CEKOTA, Anthony: *Possibilities of control of aggression and acquisitiveness in man, to the congress of Csl. Society of Arts & Sciences in Washington, D. C., August 30th, 1968.*

KONEC TABU

Dokud v Československu vládl komunistický režim, houževnatě se drželo také tabu kolem jména Baťa. Aspoň pro ilustraci připomeňme, že nanejvýš opatrní byli i lidé ve slušovickém hospodářském velkopodniku; netajili se, že úspěšně uplatňují Baťovy metody, všeobecně se tom vědělo, a třeba spisovatel Stanislav Vácha v knížce *Jak řídí Slušovice* psal roku 1988 o místních krajových tradicích sahajících „ke kapitalistickému podnikateli Baťovi“. Avšak sám mocný František Čuba, předseda slušovického Agrokombinátu, musel navenek zachovávat dekorum a téhož roku se v textu vlastní knížky distancoval od kapitalisty Bati a jeho drastických metod odměňování zaměstnanců.

Zkrátka se ale atmosféra přece jen měnila a roku 1989 vydal Ekonomický ústav Československé akademie věd sedmdesátistránkovou Garlíkovu brožuru

o Baťově soustavě řízení. A také jinde vzrůstala kuráž k podobným krokům – na podzim 1989 měl publicista Ivan Brož hotový text knížky o Tomáši Baťovi, hledal vydavatele – a našel ho v tehdy liberálnější Bratislavě, kde mohla hned v následujícím roce vyjít.

Tabu kolem Bati viditelně sláblo, avšak úplně padlo až se zhroucením Husákovou režimu v listopadu 1989. V prosinci byl Tomáš Baťa junior uvítán v Praze i v Gottwaldově. A vzápětí, už v lednu 1990, se Gottwaldov vrátil k jménu Zlín. Věci se opět octly na svém místě.

VŠECHNO O BAŤOVI (1990–2021)

Hned po listopadu se jasně ukázalo, že bylo nemožné Baťu vymazat z dějin. Skutečnosti potlačované po 40 let nyní vytryskly na povrch a dosavadní vakuum se rychle zaplňovalo. Otevřely se šuplíky a z nich proudily ke čtenářům uschované studie, memoáry a další texty. Už během roku 1990 se objevily skoro dvě desítky knih a brožur. Z jejich vydavatelů nejpohotovější a dobře připravení byli odborníci-ekonomové s tituly o systému řízení (Vratislav Garlík, Josef Nádvorník, Jaroslav Pochylý aj.). K nim se ihned řadili publicisté (Ivan Brož, František Valach). A také se objevily memoáry (podnikatel Tomáš Baťa junior, spisovatel Edvard Valenta). Kromě toho se pulty knihkupectví rychle zaplňovaly velkými náklady reedic prvorepublikových titulů. Pro tehdejší atmosféru je příznačné, že už roku 1991 mělo ve zlínském divadle premiéru dramatické dílo o Tomáši Baťovi. Vydavatelská vlna, která proběhla roku 1990, pokračovala neztenčenou měrou. K odborníkům z oboru ekonomie se vzápětí přidali architekti a historikové (1991) a postupně další specialisté.

Už roku 1991 se konaly první specializované odborné konference a galerijní výstavy na baťovská téma a začaly se objevovat sborníky z těchto konferencí a katalogy výstav. V letech 1991–2019 se konalo dvacet výstav (vedle Zlína také v Basileji, Brně, Praze, Mnichově, Creusotu, Firmini) a deset konferencí a sympozií (Zlín, Bratislava, Praha); dominujícím tématem se stala baťovská architektura a urbanismus (průmyslové město), méně početné byly tyto akce v obořu ekonomie nebo historie. Z většiny konferencí a z mnohých výstav vzešly hodnotné sborníky a katalogy.

Rozsáhlým zdrojem informací, který barvitě přiblížoval baťovskou minulost, se staly memoáry. V první nejsilnější vlně v letech 1990–1998 zaznamenáváme vydání třinácti titulů, mj. od autorů zvučných jmen, jako byli Edvard Valenta, Otto Wichterle, Vladimír Karfík, Ludvík Vaculík. Ve druhé vlně v letech 2004–2020 přibyla dvacítka dalších titulů. K obvyklým záznamům pamětí

jednotlivců můžeme tento okruh rozšířit přidružením dalších útvarů vzpomínkových textů. Nejen tam, kde s pamětníkem úzce spolupracoval profesionál (novinář, publicista), ale také v případech, kdy spisovatel převyprávěl například korespondenci Jana Kobzáně, deníky Antonína Schenka, vyprávění Dolores Bata-Arambasicové atp. Vzpomínkové texty se svým podáním občas přibližují beletristickým formám, avšak někdy je to jen přání autorů, například Jan A. Baťa své texty ve čtyřech svazcích označil za romány, je to však spíš nezávazné vzpomínkové potulování po zašlých časech. V baťovské memoárové literatuře je nejširší škála informací všeho druhu i různého stupně věrohodnosti. Námahu si vyžádají knihy, ve kterých se skoro každé tvrzení musí kontrolovat a obezřetně porovnávat se spolehlivými zdroji. Naopak je radostí poučit se z paměti bystrých a charakterních lidí, kteří pracovali nebo získávali vzdělání v baťovském prostředí, jako byli například Inocenc Krutil, Josef Vaňhara, Stanislav Křeček, Jan Rajlich a mnozí další.

Další velkou skupinou tisků jsou díla určená nejširší veřejnosti k lehčímu čtení – publicistika a literatura faktu. Také zde je velké rozpětí co do kvality a spolehlivosti. Najdeme tu baťovské kapitolky, medailony či portréty v nejrůznějších knížkách, které vyprávějí o světoznámých Češích, významných osobnostech, tvůrcích zázraků, o utajených projektech, předčasných úmrtích atp. Jsou zde korektní texty od historiků (Pavel Bělina, Antonín Klimek aj.), anebo také ustálená opakování oblíbených příběhů a faktů, a vedle toho i originální dílka nadšených amatérů. (Jen pro příklad: v jedné knížce o bicyklech je svižně a poučně napsaná kapitola o Baťovi.) Publicistické texty snadno oslovují čtenáře a bývají velmi vlivné. Například Szczygielova knížka pohotových reportáží *Gottland*, která má obsáhlou baťovskou kapitolu, byla přeložena do několika jazyků, a tak se jejím prostřednictvím i Poláci, Maďaři, Němci a Francouzi dovedí cosi více o Baťovi a vůbec o Češích.

K publicistice se váže žánr literatury faktu a několik autorů věnovalo velkou pozornost i firmě Baťa. Roku 1996 zveřejnil Jaroslav Pospíšil knihu, ve které se podrobně věnoval Zlínu a Zlínsku za druhé světové války (*Hyeny*). O dva roky později vyšel spis Miroslava Ivanova zabírající mnohem širší časové období (*Sága o životě Jana Bati a jeho bratra Tomáše*). Věrohodné portréty členů Baťovy rodiny přiblížil Pavel Hajný v knížkách vydaných v letech 2010–2020 (*Marie Baťová – první dáma Zlína, Tomáš Baťa zblízka, Jan Baťa známý neznámý*). V roce 2021 přišel s obsáhlou knihou ve slovenštině a češtině Jozef Banáš (*Jsem Baťa, dokážu to!*). Literatura faktu se dobře prodává a je u čtenářů oblíbená. Pokud tyto knihy berou do ruky odborníci, zpravidla vědí, že není radno odtud bez kontroly přebírat fakta – a proto překvapuje, když v odborných historických pracích narazíme na citace k nekriticky použitým informacím z knihy

Miroslava Ivanova, která je přece plná nedoložených, podezřelých a zcela mylných tvrzení.

Zajímavá skupinka knih ukazuje, jak se – opět po padesáti letech – oživil ohromný zájem o příběh Emila Zátopka. Nová zpracování v žánrech od publicistiky a literatury faktu až k memoárům, beletrii a komiksu o něm během jednoho desetiletí vydali autoři v několika zemích: Francouz Echenoz (2008), Ital Franzelli (2011), Angličané Broadbent a Askwith a také Češi Kosatík a Kozohorský (2015–2016); další Čech s pseudonymem Jaromír 99 vytvořil na toto téma komiks; a zároveň vyšly ještě přepracované vzpomínky Dany a Emila Zátopkových (2016). Díky tomu všemu se lidé v evropských zemích opět něco více doveděli o vzdělávání mladých lidí v předválečné Baťové škole práce.

Svébytnou skupinou ve vydávání publikací se staly reedice prvorepublikových knih. Jde o okruh osvědčených titulů od Tomáše Bati, Antonína Cekoty a Evžena Erdélyho, které i nyní vycházely v opakovaných nákladech. Záslužná byla i obě novodobá vydání knihy Stanislava Jandíka.

Ve srovnání s jinými žánry byla v daném období jen málo početná díla beletristická. Zato se v letech 2004–2020 nově objevily knížky pro děti a mládež od tří autorek (Anna Kojanová, Michaela Pribilincová, Markéta Pilátová). Vzniklo také více dramatických děl, protože pro zlínské divadlo napsali hry s baťovskou tematikou slovenští autoři Štefan M. Sokol (1991), Silvester Lawrík (2003), Dodo Gombár (2014) a Peter Pavlac (2017).

Knihy a brožury s různými typy textů na téma Baťa vycházely v období 1990–2020 v rostoucích počtech. V počátečním období mezi lety 1990 a 2001 to bylo ročně kolem desítky titulů, a pak nastal kolem roku 2002 rázem vzestup, jako by se teprve v této době otevřela stavidla a v letech 2002–2016 zaznamenáváme kolem 25 titulů ročně. Vидitelný vzestup kolem roku 2002 mohl mít několik důvodů: trval zájem o baťovská téma; projevilo se zvýšení počtu univerzit s větším počtem odborníků a studentů; jistě přispěl i zájem nakladatelů vydávat větší množství populárně zaměřených knih pro širokou veřejnost. Pak došlo zase ke snížení, od roku 2017 zaznamenáváme ročně 10–15 titulů (snad proto, že posílení elektronické komunikace oslabilo tištěnou produkci?). D dejme, že uvedená roční čísla jistě nejsou úplná, protože se nedáří přesně zjistit vše, co se vydává. Knihy, které v daném období registrujeme, jsou tištěny v mnoha jazycích – česky, slovensky, anglicky, francouzsky, italsky, německy, polsky, maďarsky, srbsky, portugalsky.

Vedle počtu vydávaných publikací si povšimneme též široké oborové škály baťovských témat. Vedle vývoje samotné firmy se velmi početné publikace vztahovaly k řadě odvětví: nejpočetněji k architektuře, dále k soustavě ekonomického řízení, vzdělávání, filmu – a potom k dalším méně frekventovaným

okruhům. Stojí za připomenutí, že několik autorů ve svých knihách publikuje také významné archivní dokumenty (Jaroslav Pospíšil, Pavel Hajný, Zdeněk Pokluda).

Vedle české knižní produkce se zajímavá díla objevila v cizině. Impozantní Gattiho výklad o Baťově podnikání ve Francii (2004) udivuje svou obsáhlostí a mnohostranností. Skvěle koncipovaná, podaná a ilustrovaná je Ehrenboldova kniha o baťovské švýcarské společnosti (2012). Ukazuje se, že v silách autora je zachytit baťovské aktivity pro jednu zemi, a v české produkci to dokládá Balabanova kniha o podnicích firmy Baťa v Jugoslávii (2018). Pojmout baťovské působení v celosvětové dimenzi je nad síly jednotlivce. K takovémuto širšímu pojetí zamířila nedávno vydaná kniha *Baťa na všech kontinentech* od trojice autorů (2020, Zdeněk Pokluda, Jan Herman, Milan Balaban), která nabízí základní přehled o působení firmy Baťa ve 145 zemích světa.

Publikace z let 1990–2021

V následujícím přehledu se zaznamenávají knihy a brožury, které v posledních třiceti letech sdělily něco podstatného na téma Baťa. Přitom je vynecháno množství dalších publikací s méně významnými texty (brožury k výstavám, interní tisky firem, ročenky a výroční zprávy spolků a institucí atd.); vynechány jsou také soukromé tisky, které se v posledních dvou desetiletích rozšířily díky tomu, že se výrazně usnadnila výroba tiskovin. A také zůstávají stranou souhrnná zpracování obsahující hesla nebo textové úseky s baťovskou problematikou: encyklopedie, biografické slovníky, celková zpracování dějinných témat (umění, národní dějiny atp.).

Přehled není koncipován jako obvyklá bibliografie. Je sestaven tak, aby přiblížil téma a proporce, takže si můžeme povšimnout, které oblasti přitahovaly nejvíce pozornosti. Ač je firma Baťa chápána především v hospodářských souvislostech, v tomto přehledu si snadno všimneme, jak mimořádně velkou četnost mají texty o architektuře a potom i o dalších oblastech jako vzdělávání a další. Podle těchto hlavních okruhů jsou v následujícím přehledu sestaveny jednotlivé kapitoly. V nich převládá chronologické řazení. V kapitolách o vývoji firmy všeobecně jsou při sobě kládeny texty všeho druhu – odborné, publicistické, memoárové – a je tak podána celá škála různých sdělení, která k tématu Baťa proudila k veřejnosti.

Osobnosti – Tomáš Baťa

BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projekty*. Praha 1990. 246 s. Další vydání: 2002, 2013, 2018.
Z historie řízení, (Tomáš Baťa). České Budějovice 1990. 328 s. (=Úvahy a projekty).

- BATA, Tomas: *Knowledge in action, the Bata system of management (Reflections and speeches)*. Amsterdam 1992. 254 s. (=Úvahy a projevy). Další vydání: 2016.
- BAŤA, Tomáš: *Zámožnost všem*. [Zlín] 2007. 51 s. Další vydání: 2015.
- ERDÉLY, Jenő: *Baťa, švec, který dobyl světa*. Bratislava 1990. 169 s.
- ERDÉLY, Evžen: *Baťa, švec, který dobyl světa*. [Zlín] 1990. 191 s. Další vydání: 2013, 2014.
- ERDÉLY, Eugen: *Thomas Bata, ein Schuster erobert die Welt*. Bonn [2004]. 189 s.
- CEKOTA, Antonín: *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*. Zlín 2004. 272 s. Další vydání: 2016.
- CEKOTA, Antonín: *Entrepreneur extraordinary Tomas Bata*. Zlín 2018. 283 s.
- CEKOTA, Antonín: *Baťa, myšlenky, činy, život a práce*. Zlín 2007. 125 s.
- BĚLINA, Pavel: *Osobnosti ducha českých dějin*. Havlíčkův Brod 1996, 64 s. Kapitola: T. Baťa. Další vydání: 2003.
- TRNKA, František: *Zlínští podnikateli Tomáš Baťa a František Čuba*. Praha 1998. 166 s.
- MARTYNIAK, Zbigniew: *Organizacja i zarządzanie 15 pionierów*. Kraków 1999. 168 s. Kapitola: T. Bata.
- BUBENÍKOVÁ, Ľuba: *Odkaz Tomáša Baťu – zakladateľa*. Partizánske 2000. 31 s.
- HLAVÁČ, Miroslav: *Tvůrci českého zázraku*. Praha 2000. 203 s. Kapitola: T. Baťa.
- HRUBÍŠEK, Ivo: *Osobnost a bicykl, čtení nejen pro cyklisty. I. díl*. Plzeň 2000. 133 s. Kapitola: Tomáš Baťa, Kolo dalo křídla naší touze. Další vydání: 2009.
- BROŽ, Ivan: *Šéfové*. Praha 2003. 187 s. Kapitola: Globální švec (T. Baťa).
- KLIMEK, Antonín: *Vítejte v první republice*. Praha 2003. 301 s. Kapitola: T. Baťa – český Ford.
- POSPEC, Milan: *Verifik 1*. Kostelec 2003. 189 s. Kapitola: Tomáš Baťa.
- WITZEL, Morgen: *Fifty key figures in management*. London – New York 2003. 319 s. Kapitola: Tomáš Baťa (1876–1932).
- BAUER, Jan: *Kdo je největší Čech?, vyberte si z nejvýznamnějších osobností našich dějin*. Třebíč 2005. 277 s. Kapitola: Tomáš Baťa, podnikatel. *Největší Čech, 100 nejvýznamnějších osobností Čech, Moravy a Slezska*. [Pavel Bělina et al.] Praha 2005. 415 s. Kapitola: Tomáš Baťa.
- Osobnosti moravských dějin (1)*. Libor Jan, Zdeněk Drahoš (eds.). Brno 2006. 516 s. Kapitola: Příběh československého selfmademana –Tomáš Baťa.
- NOVOTNÝ, Tomáš: *100+1 světoznámých mužů*. Pardubice 2007. 413 s. Kapitola: Tomáš Baťa.

- HORA-HOŘEJŠ, Petr: *Toulky českou minulostí, dvanáctý díl*. Praha 2009. 223 s.
Kapitola: Příběh o ševci ze Zlína.
- KELLER, Ladislav: *Nehody dopravních letadel v Československu, díl 1. 1918–1939*. Cheb 2009. 279 s. Kapitola: Junkers F-13ge D-1608, 12. 7. 1932, Zlín.
- VRBÍK, Stanislav: *O batismu nadčasovém, Tomáš Baťa – Zámožnost všem*. Zlín 2009. 42 s.
- FOLTIN, Karel: *Největší osobnosti našich dějin, průmyslníci, podnikatelé, bankéři, životní příběhy, úspěchy i prohry významných osobností naší historie*. Olomouc 2012. 151 s. Kapitola: Den má 86 400 vteřin! (Baťa).
- ČERNÝ, Jiří – FIXL, Jiří – JŮZLOVÁ, Jana: *Světoví Češi, příběhy osobností, které proslavily naši zem*. Praha 2015. 77 s. Kapitola: Švec pro celý svět Tomáš Baťa (1876–1932).
- HAJNÝ, Pavel: *Tomáš Baťa zblízka*. Praha 2016. 265 s.
- HODÁČ, František: *Tomáš Baťa, život a práce hospodářského buditele*. Eds. Jan Herman – Zdeněk Pokluda. Zlín 2015. 525 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela, et al.: *Stopami Tomáše Bati*. Zlín 2015. 137 s./ 99 s.
- SCHWARZ, Wolfgang: *Bedeutende Tschechen, zwischen Sprache, Nation und Staat 1800–1945*. München 2015. 194 s. Kapitola: Tomáš Baťa (1876–1932).
- HENDRICKSON, Kenneth E. – CORFIELD, Justin J. – DANVER, Steven Lawrence et al.: *The encyclopedia of the industrial revolution in world history, I*. Lanham 2015. Kapitola: Baťa Tomáš.
- Tomáš Baťa s úsměvem*. Zlín 2016. 74 s. (= Baťa zblízka)
- ČECHTICKÝ, Tomáš: *Předčasná úmrtí zapsaná do dějin*. Praha 2016. 176 s.
Kapitola: T. Baťa.
- POKLUDA, Zdeněk: *Zámek Zlín*. Zlín 2016. 71 s. Kapitoly: Baron Haupt a továrník Baťa, Velkostatkář Haupt a starosta Baťa, Baťovo zahradní město, Haupt a Baťa: finále.
- JECHO, Richard: *Baťovské myšlení a jeho aktuálnost*. [Otrokovice] 2016. 106 s.
- KRAUS, Ivo – KRÁLÍK, Jan – SERVUS, Stanislav: *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích. Svazek druhý, Škoda, Křižík, Kolben, Klement, Baťa*. Praha 2017. 209 s. Kapitola. T. Baťa.
- MIKETA, Kamil: *100 let od začátku svobodného podnikání v Československu, manažeři se lvíčkem*. Praha 2018. 264 s. Kapitola: Tomáš Baťa známý a neznámý ...
- CULÍK KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *99 trefných postřehů Tomáše Bati*. Zlín 2019. 279 s. Další vydání: 2021.
- MAROSZOVÁ, Jana: *Dělník, šéf, člověk: Tomáš Baťa (1876–1932), přehled, myšlenky, výběrová bibliografie = factory worker, Boss, fellow – Tomáš Baťa*

- (1876–1932), *basic information, thoughts, selected bibliography*. Praha 2019. 169 s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Nedělní odpoledne s Tomášem Baťou, 52 krátkých příběhů na každý týden*. Zlín 2020. 147 s.
- BANÁŠ, Jozef: *Jsem Baťa, dokážu to!*, inspirativní příběh geniálního motivátora. Velké Přílepy 2021. 385 s.
- BANÁŠ, Jozef: *Som Baťa, dokážem to!*, inšpiratívny román o geniálnim podnikateľovi. Bratislava 2021. 480 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Inspirace Baťa, jak být silnější a šťastnější podle životních zásad Tomáše Bati*. [Šumice] 2021. 367 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela – VELEV, Pavel: *Myšlenky Tomáše Bati*. Zlín 2021. 147 s.

Osobnosti – Marie Baťová, Tomáš Baťa junior

- HAJNÝ, Pavel: *Marie Baťová první dáma Zlína*. Zlín 2010. 207 s. Další vydání: 2016.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *99 sladkých teček Marie Baťové*. Zlín 2019. 295 s. Další vydání: 2021.
- BATA, Thomas J.: *Bata, shoemaker to the world*. With Sonja Sinclair. Toronto 1990. 341 s.
- BAŤA, Tomáš J.: *Švec pro celý svět*. Praha 1991. 244 s.
- HRABICA, Zdeněk: *Jak jsem je potkal, (postavy i figurky), rozhovory – portréty – svědec*. Třebíč 2001. 228 s. Kapitola: Tomáš Baťa (1914): Češi se musí odnaučit krást.
- Tomáš Baťa, známý i neznámý, vzpomínky na Tomáše Baťu juniora*. Stanislav Knotek (ed.). Zlín 2014. 191 s.
- Thomas J. Bata Remembered, recollections from colleagues and friends*. Stanislav Knotek (ed.). Zlín 2016. 191 s.

Osobnosti – Jan A. Baťa

- BAŤA, Jan Antonín: *Za obchodem kolem světa, Baťova letecká obchodní výprava kolem světa 6. I. – 1. V. 1937*. 2. vydání. Krásná Lípa 2006. 259 s. Další vydání: 2018.
- BAŤA, Jan Antonín: *Těžké časy, román z průmyslového života*. Krásná Lípa 2008. 325 s.
- BAŤA, Jan Antonín: *Budujme stát [pro 40 000 000 lidí]*. 3. vydání. Krásná Lípa 2013. 158 s.
- BAŤA, Jan Antonín: *Román života, román z průmyslového života*. Krásná Lípa 2009. 325 s.

- BAŤA, Jan Antonín: *Uloupené dílo, román z průmyslového života*. Krásná Lípa 2012. 378 s.
- BAŤA, Jan Antonín: *Nové knížectví, román z průkopnického života*. Krásná Lípa 2014. 366 s.
- BAŤA, Jan A.: *Spolupráce, výběr z článků a projevů v letech 1920 –1936*. 2. vydání. Vidžín 2020. 204 s.
- HAJNÝ, Pavel: *Jan Baťa známý neznámý*. Praha 2020. 286 s.
- ARCANJO, Francisco Moacir: *Svět porozumí, příběh krále bot Jana Antonína Bati*. Krásná Lípa 2004. 196 s.
- KUSLOVÁ, Hana: *Národní soud versus Jan Antonín Baťa*. Zlín 2015. 98 s.
- PERNES, Jiří: *Kapitoly z dějin Vysokého učení technického v Brně (Cesta moravské techniky 20. stoletím)*. Brno 2009. 345 s. Kapitola: Promoce Jana Antonína Bati.

Osobnosti – členové vedení

- Člověk na Moravě v první polovině 20. století. Lukáš Fasora et al.(eds.) Brno 2006. 503 s. Kapitola: Manažer – Příklad Dominika Čipery.
- KYBALOVÁ, Jana: *Keramická sbírka Hugo Vavrečky*. Praha 1995. 231 s. Kapitola: O sběrateli a sbírce.
- VAVRIS, Hugo (vlastním jménem VAVREČKA, Hugo): *Život je spis román, výbor z knižně nepublikovaných prací Hugo Vavrečky*. [Nina Pavelčíková, ed.]. Třebíč – Ostrava 1997. 212 s. Kapitoly: Nástup u Baťů, Poslední setkání s Tomášem Baťou, Povaha Tomáše Bati, Dopis Janu A. Baťovi ad.
- JEŘÁBEK, Miroslav: *Za silnou střední Evropu, středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídni a Brnem v letech 1925–1939*. Praha 2008. 302 s. Kapitola: Středoevropan Hugo Vavrečka.
- ZÍDEK, Petr (ed.): *Osobnosti Lidových novin, životní příběhy lidí, kteří vytvářeli nejstarší český deník (1893–1989)*. Praha 2014. 367 s. Kapitoly: (Hugo Vavrečka, Berty Ženatý).
- POSPÍŠIL, Jaroslav: *Světla a stíny v životě Baťova ředitele Ing. Františka Maloty*. Zlín 2011. 142 s.

Soustava řízení (chronologicky)

- GARLÍK, Vratislav: *Baťovy závody, organizace a řízení do roku 1939*. Praha 1990. 66 s.
- GARLÍKOVÁ, Františka, et al.: *Systém riadenia Baťových závodov*. Žilina 1990. 97 s.
- NÁDVORNÍK, Josef: *Baťův systém řízení do roku 1939*. Praha 1990. 152 s.
- POCHYLÝ, Jaroslav: *Baťova průmyslová demokracie*. Praha 1990. 134 s.

- Systém řízení a organizace Baťových závodů, sborník statí.* Ostrava 1990. 72 s.
- JASSINGER, Alfréd: *Baťov systém podnikateľského riadenia.* Nitra 1991. 80 s.
- Teze k přednáškám. I. *Systém řízení a účetnictví firmy Baťa.* II. *Moderní poznatky o systému řízení a organizace.* [Zlín 1991?]. 115 s.
- KŘEČEK, Stanislav: *Pracoval jsem u Baťů.* [Praha] 1992. 241 s.
- MARŠÁLEK, Adolf: *Podnikání všech a pro všechny, „Modifikovaný baťovský systém“.* Praha 1992. 147 s.
- IVANOVÁ, Eva – HORVÁTH, Ludovít: *Samospráva podnikového hospodárenia, strediskové hospodárenie systém Baťa-SPH.* 1993. 51 s.
- STŘÍTESKÝ, Miroslav: *Tvůrčí odkaz Tomáše Bati současným podnikatelům.* Brno 1995. 250 s. Další vydání: 2003.
- SIEKIERA, Tadeusz: *Baťa organizacja i zarządzanie.* Kraków 1995. 256 s.
- RYBKA, Zdeněk: *Základní zásady Baťova systému pro podnikatele a vedoucí pracovníky, studie.* Praha 1999. 76 s. Další vydání: 2008, 2013, 2016.
- LEDNICKÝ, Václav: *Základy managementu.* Ostrava 2000. 165 s. Kapitola: T. Baťa.
- KUDZBEL, Marek: *Baťa, hospodársky zázrak.* Mariánská (Bratislava) 2001. 195 s.
- ZELENÝ, Milan: *Cesty k úspěchu, trvalé hodnoty soustavy řízení Baťa.* Zlín 2001. 58 s.
- KOUBEK, Karel: *Privodce českého podnikatele.* České Budějovice 2001. 75 s. Kapitoly: Koncepční dovednosti, Filosofie podnikání.
- Tvůrčí odkaz Tomáše Bati a současné podnikatelské metody.* Jaromír Černý et al. (eds.). Ostrava 2001. 455 s. (Konference Zlín)
- KUDZBEL, Marek: *Baťov systém riadenia, metódy a zásady, na ktorých vybudoval Tomáš Baťa najúspešnejší svetový podnik vo svojom obore.* Mariánská 2003. 96 s.
- JANDA, Patrik: *Vnitrofiremní komunikace, nástroje pro úspěšné fungování firmy.* Praha 2004. 128 s. Kapitola: Baťova soustava řízení.
- HAVELKOVÁ, Lenka: *Personální a sociální politika Baťova koncernu.* Zlín [2005]. 75 s.
- KORZENIOWSKI, Leszek: *Menedžment, podstawy zarządzania.* Kraków 2005. 425 s. Kapitola: Tomasz Bata.
- LEŠINGROVÁ (VÍTKOVÁ), Romana: *Baťova soustava řízení.* Zlín 2005. 80 s. Další vydání: 2007, 2008.
- ZELENÝ, Milan: *Cesty k úspěchu, trvalé hodnoty soustavy Baťa.* [Kratochvílka] 2005. 155 s.
- Tvůrčí odkaz Tomáše Bati a současné podnikání.* Růžena Petříková et al. (eds.). Zlín – Ostrava 2005. 222 s. (Konference Zlín)

- Baťova regionalistická konference, ekonomika regionů. Oldřich Hájek, Pavel Herot (eds.). Zlín 2005. 51 s.
- KUDZBEL, Marek: *Bata, the business miracle, the story of an Extraordinary entrepreneur*. Mariánské Lázně 2006. 143 s.
- LEŠINGROVÁ, Romana: *Člověk a výkonnost, cílevědomé plánování*. 2006. 78 s.
- LEŠINGROVÁ, Romana: *Člověk a výkonnost, jak udržet slušné mzdy*. 2006. 66 s.
- LEŠINGROVÁ, Romana: *Člověk a výkonnost, vývoj obchodu*. 2006. 60 s.
- LEŠINGROVÁ, Romana: *Člověk a výkonnost, jak budovat obchod*. 2006. 68 s.
- ZELENÝ, Milan: *Neučte se z vlastních chyb, pohlednice z druhého břehu*. Zdena Šťastná (ed.). Praha 2007. 368 s. Kapitola: Rozhovor o Baťově odkazu, čeští, sebevědomí, vzdělání a úspěchu, Zelený: Baťa, to byl originál.
- Společenská odpovědnost organizací. Růžena Petříková et al. (eds.). [Ostrava,] 2008. 184 s. Kapitola: firma Baťa do r. 1945.
- RYBKA, Zdeněk: *Principles of the Bata management system, (study)*. 2. vyd. Zlín 2008. 104 s. Další vydání: 2013, 2017.
- MATHUR, U.: *Retail management, text and cases*. New Delhi 2010. 477 s. Kapitola: Bata Factory Store.
- KRIŠTOFOVIČ, Peter: *Zmeňme seba, zmeníme Slovensko*. [Bratislava] 2010. 53 s. Kapitoly: Darmi ľuďom nepomôžeme, Nepočúvaj, čo ľudia hovoria, Obyčajní ľudia, Istota? ad.
- ZELENÝ, Milan: *Hledání vlastní cesty, listy a reporty o moderním managementu*. Brno 2011. 319 s. Kapitola: Soustava řízení Baťa – základ pro evropský systém podnikového řízení.
- ZELENÝ, Milan: *Všechno bude jinak, z nového světa podnikání*. Bratislava 2011. 175 s. Kapitola: Baťova soustava řízení – inspirace pro nový svět.
- KUDZBEL, Marek: *Actionmanagement, první česko-slovenský manuál baťovského podnikania*. Bratislava 2012. 303 s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Člověk a práce, z ekonomických principů a vizí Tomáše Bati = Man and work, the vision and principles of economics of Tomas Bata*. Zlín 2014. 61 s. Další vydání: 2015.
- WITZEL, Morgen – WARNER, Malcolm: *The Oxford handbook of management theorists*. Oxford 2014. 592 s. Kapitola: Milan Zelený, Roots of the Bata system.
- KŘEČEK, Stanislav: *Má dátí – dal, účtoval jsem u Batů*. Zlín 2015. 359 s. Další vydání: 2018.
- PODSKLAN, Adrián, et al.: *Adaptivní organizace, inspirace od Bati po Jobse na cestě k firemní dlouhověkosti*. Praha 2015. 174 s. Kapitola: Jak to fungovalo u Batů?

BURITA, Ladislav – CHVÁTAL, Jakub: *Historical reference of Tomas Bata for information management to companies and organisations*. Saarbrücken 2016. 104 s.

Architektura, urbanismus, průmyslové město (chronologicky)

STAŠA, Eduard: *Kapitoly ze starého Zlína*. Zlín [1990]. 76 s. Kapitoly: Z historie zlínské nemocnice, Z minulosti náměstí Práce.

ŠLAPETA, Vladimír: *Baťa, architektura a urbanismus 1910–1950*. Zlín 1991. 133 s. (Výstava)

Die Bata-Kolonie in Möhlin. Markus Widmer et al. Basel 1992. 85 s. (Výstava)

NOVÁK, Pavel: *Zlínská architektura 1900–1950*. [Zlín] 1993, 320 s. Další vydání: 2008.

Zlínský funkcionalismus = Funktionalismus von Zlín. Ludvík Ševeček (ed.). [Zlín] 1993. 100 s. (Symposium 1991)

Miroslav Lorenc, Jaromír Krejcar, zlínská moderní architektura a pražská avantgarda. Ed. Rostislav Švácha. Zlín 1995. 79 s. (Výstava)

Kulturní fenomén funkcionalismu = The cultural phenomenon of functionalism. Ludvík Ševeček – Marie Zahrádková (eds.). Zlín 1995. 152 s. (Konference)

NOVÁK, Pavel: *Proměny baťovské architektury Zlína*. Zlín 1996. 61 s.

NOVÝ, Otakar: *Česká architektonická avantgarda*. Praha 1998. 479 s. Kapitola: Zlín, první funkcionalistické město na světě. Další vydání: 2015, 2021.

Satelity funkcionalistického Zlína, projekty a realizace ideálních průmyslových měst – továrních celků firmy Baťa = Satellites of the functionalist Zlín, projects and construction of ideal industrial towns – Baťa company's factory complexes and residential quartet. Ludvík Ševeček – Ladislava Horňáková (eds.). Zlín [1998]. 91 s. (Výstava)

HORŇÁKOVÁ, Ladislava: *František Lydie Gahura, zlínský architekt, urbanista, sochař*. Zlín 1998, 43 s. (Výstava).

The city in Central Europe, culture and society from 1800 to the present. Eds. Malcolm Gee, et al. Aldershot-Brookfield 1999. 276 s. Kapitola: The factory in the garden (Baťa, Zlín).

NOVÁK, Pavel: *Zlín nepostavený*. [Zlín] 1999. 53 s.

NOVÁK, Pavel: *10 + 1 baťovských vil*. Zlín 2000. 120 s.

ŠLACHTA, Štefan: *Vladimír Karfík, architekt 20. storočí = The 20th century architect*. Bratislava [2000]. 20 s.

MELLER, Helen: *European cities 1890-1930s, history, culture and the built environment*. Chichester 2001. 286 s. Kapitola: 3 European responses to the garden city ideal, the extraordinary example of Zlín.

- PÁLKA, Petr: *Komárno včera a dnes*. Komárno – Kroměříž [2001]. 71 s. Kapitola: Kaple sv. Cyrila a Metoděje (F. L. Gahura).
- Architekt Vladimír Karfík, pri príležitosti 100 výročia narodenia. Miriam Fargulová (ed.). Bratislava [2001]. 20 s.
- LIPUS, Radovan – VÁVRA, David: *Šumnná města, první kniha*. Brno 2002. 437 s. Kapitola: Šumný Zlín.
- Vademecum – Moderní umění v Čechách a na Moravě (1890–1938)*. Hana Rousová (ed.). Praha 2002. 415 s. Kapitola: František Lydie Gahura.
- Zlín 1900–1950, une ville industrielle modèle = model industriálneho města. Pavel Novák et al. (eds.). [Creusot –Montceau 2002]. 104 s.
- DULLA, Matúš - MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava 2002. 510 s. Kapitola: Vladimír Karfík a Slovensko.
- KOTALÍK, Jiří T. – VÁVRA, David – FRIČ, Pavel: *Obrazy z dějin české architektury*. Praha 2003. 312 s. Kapitola: Zlín, Luhačovice, Funkčně a úsporně.
- ŠLAPETA, Vladimír – MUSIL, František – JANDÁČEK, Václav: *Funkcionalismus na Moravě*. Brno 2003. 218 s. Kapitola: Výstavba rodinných domků firmy Baťa ve Zlíně.
- GLANCEY, Jonathan: *Moderní architektura, nejvýznamnější světové stavby 20. století*. Praha 2004. 400 s. Kapitola: Baťův Dům obuvi.
- ŠLACHTA, Štefan: *Neznámi známi*. Bratislava 2004. 237 s. Kapitola: Vladimír Karfík.
- LUKEŠ, Zdeněk – VŠETEČKA, Petr: *Vladimír Karfík: budova č. 21 ve Zlíně, památka českého funkcionalismu = Vladimír Karfík: Building No 21 in Zlín:, a monument of czech functionalism*. Zlín 2004. 144 s.
- Zlín Bata, a global communication project for the historic industrial city Zlín = Komplexní komunikační projekt pro historicko průmyslové město Zlín*. [2004].
- ANDĚL, Jaroslav: *Nová vize, avantgardní architektura a avantgardní fotografie: Československo 1918–1938*. Praha 2005. 278 s. Kapitola: Zlín.
- Partizánske, réinventer la ville fonctionnelle = znovaobjavenie funkčného mesta*. Bratislava 2005. 22 + 26 s. (Výstava ve Firmíny, Francie, 2004)
- FRAGNER, Benjamin, et al.: *Industriální stopy, architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000 –2005 = architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic*. Praha [2005]. 167 s. Zlín, Baťův areál budova č. 23. (Výstava)
- MATUŠKA, Petr: *Stavební deník ve fotografiích Františka Řeháka, stavební rozvoj firmy Baťa a města Zlína v letech 1930–32*. [Zlín] 2006. 108 s.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra – FRIČ, Pavel: *20. století české architektury*. Praha 2006. 235 s. Kapitoly: 1932, František Lydie Gahura; Památník Tomáše Baťi ve Zlíně ad.

- Urban industrialization, environment and society, new perspectives of equilibrium in northern, central and southern European countries.* Massimo Scorsone (ed.). [Torino 2006]. 131 s. Kapitola: H. Zemánková, Výstavba meziválečného Zlína = Development of Zlín between the two world wars. (Výstava).
- HORŇÁKOVÁ, Ladislava: *František Lýdie Gahura 1891–1958, projekty, realizace a sochařské dílo*. Zlín [2006]. 99 s. (Výstava).
- Budúcnosť miest s monofunkčným priemyslom, príklady baťovských miest = Future of towns with monofunctional industry, examples of Bata towns.* [Bratislava] 2006. 35 s. (Konference)
- PIVOŇKA, Petr – VALÚŠEK, David – BERGMANN, Ivan: *Evangelický kostel ve Zlíně 1937– 2007, 70 let*. Zlín 2007. 47 s. Kapitoly: Evangelický kostel, Dílo architekta V. Karfíka.
- CHING, Francis. D. K. – JARZOMBEK, Mark M. – PRAKASH, Vikramaditya: *A global history of architecture*. Hoboken 2007. 800 s. Kapitola: Czechoslovakia (Baťa, Zlín).
- Obchodní palác Centrum v Brně*. Eva Josková, Renata Vrabelová (eds.). [Brno 2007.] 75 s. Kapitoly: Historie nepostaveného mrakodrapu, Obchodní dům Baťa, Mrakodrap a cromagnonci. (Výstava).
- RADOVIĆ-MAHEČIĆ, Darja (ed.): *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih = Modern architecture in Croatia 1930's*. Zagreb 2007. Kapitola: Satelitski industrijski grad koncerna Bata.
- KARAČ, Zlatko: *Bata-ville Borovo, urbani razvoj i spomenički značaj industrijskog grada europske vrijednosti*. Vukovar 2008. 32 s.
- Slavné vily Zlínského kraje*. Vladimír Šlapeta (ed.). Praha 2008. 222 s. Kapitola: Zlín Tomáše Bati.
- Zip – česko-německé kulturní projekty, 1968–1989 Kafka, Světy života, Utopie moderny*: Zlín. Ronald Düker et al. (eds.). [Berlin 2008.] 67 s. Kapitoly: Utopie moderny: Zlín, Zlín – uskutečněná moderna; Ani krok bez Bati, Zlín – kultura postavené utopie.
- Fenomén Baťa – zlínská architektura 1910–1960*. Ladislava Horňáková (ed.). Zlín 2009, 275 s. (Výstava).
- The Baťa phenomenon, Zlín architecture 1910–1960*. Ladislava Horňáková (ed.). Zlín 2009. 274 s. (Výstava).
- Zlín, Modellstadt der Moderne*. Winfried Nerdinger, et al. (eds.). Berlin – München 2009. 207 s. (Výstava).
- Utopie moderny, Zlín*. Katrin Klingan et al. (eds.). [Praha – Zlín 2009]. 108 s. (Symposium).
- A utopia of modernity, Zlín, revisiting Baťa's functional city*. Katrin Klingan, Kerstin Gust (eds.). Berlin 2009. 301 s. (Symposium).

- Československé město včera a dnes, každodennost – reprezentace – výzkum.* Slavomíra Ferenčuhová et al. (eds.). Červený Kostelec – Brno 2010. 281 s. Kapitola: Inovace, rutiny a cihly: současnost baťovského bydlení.
- DENTI, Giovanni: *Baťa architettura e industria*. Firenze 2010. 75 s.
- SZCZERSKI, Andrzej: *Modernizacje, sztuka i architektura w nowych państwach Europy śródziemnomorskiej i środkowo-wschodniej 1918–1939*. Lódź 2010. 507 s. Kapitola: Zlín – miasto dobrych butów.
- POKLUDA, Zdeněk: *Baťův Zlín, budování průmyslového a zahradního města (1906–1943) = Bata's Zlin, building an industrial and garden city (1906–1943)*. Zlín 2011. 24 s. Další vydání: 2015.
- POKLUDA, Zdeněk – Nováček Stanislav – Kučera Josef: *440 let Kudlova, obrázky z minulosti 1571–2011*. Zlín 2011. 102 s. Kapitoly: František L. Gahura, Gahura, Baťa a kudlovská škola.
- HERMANOVÁ Hana, et al.: *Rodinné domy Jana Kotěry*. Praha 2011. 103 s. Kapitoly: Vila Tomáše Bati, Kolonie obytných domů pro firmu T. a A. Baťa.
- CHIZZONITI, Domenico: *Josef Gočár, memoria della tradizione e poetica dell'avanguardia*. Napoli 2011. 107 s. Kapitoly: Progetto per il Cinema di Baťa a Zlín, Chiesa e monumento di Tomáš Baťa a Zlín.
- SVOBODA, Jiří: *Jiří Voženílek, architekt ve Zlíně = architect in Zlín*. Brno 2011. 149 s.
- VACKOVÁ, Barbora – GALČANOVÁ, Lucie – FERENČUHOVÁ, Slavomíra (eds.): *Třetí město*. Červený Kostelec – Brno 2011. 228 s. Kapitola: M. Březovská, Město, moře, Baťa, stavení.
- ZARECOR, Kimberly Elman: *Manufacturing a socialist modernity, housing in Czechoslovakia, 1945–1960*. Pittsburgh 2011. 383 s. Kapitola: Baťa and prefabrication.
- Průmyslové dědictví – na hraně*. Nina Bartošová, Jana Hořická (eds.). Praha 2011. Kapitola: Průmyslové dědictví továrních měst firmy Baťa: Na hraně? (Bienále)
- HAVIAR, Tomáš: *Baťovská architektúra na Slovensku*. Martin 2012. 104 s.
- FITZ, Angelika: *Arbeitende Orte, Bürogebäude mit Wert und Mehrwert*. Wien 2012. 191 s. Kapitoly: Baťa-Stadt, Verwaltungsgebäude der Firma Baťa.
- Josef Gočár. Zdeněk Lukeš (ed.). Praha 2010. 425 s. Kapitola: Spolupráce s firmou Baťa.
- JENSEN, Finn: *Modernist semis and terraces in England*. Farnham – Burlington 2012. 243 s. Kapitola: The Bata estate – East Tilbury.
- Architektur aus der Schuhbox, Baťas internationale Fabrikstädte*. Regina Bittner et al. (eds.). Leipzig 2012. 167 s. (Výstava City Inc. Baťas Fabrikstädte, Basel)

- Můj baťovský domek, současné rekonstrukce baťovských domků = My Bata house, contemporary reconstructions of Bata houses.* Jitka Ressová (ed.). 2012. [102 s.] (Výstava)
- Prof. Ing. arch. Vladimír Karfík, Zlín 1930–1946.* Luhačovice [2012]. 30 s.
- Industrial cities, history and future.* Clemens Zimmermann (ed.). Frankfurt – New York 2013. Kapitola: M. Jemelka – O. Ševeček, The utopian industrial city, the case of the Baťa city of Zlín (Republic of Czechoslovakia).
- Baťova města.* Markéta Březovská, Rostislav Koryčánek (eds.). [Brno 2013, 8 s.] (Výstava).
- Company towns of the Baťa concern, history – cases – architecture.* Ondřej Ševeček, Martin Jemelka (eds.). Stuttgart 2013. 311 s.
- COHEN, Jean-Louis: *Le Corbusier, an atlas of modern landscapes.* New York 2013. 403 s. Kapitola: Zlín, Czechoslovakia: Plan for Baťa 1935.
- Jiří Voženílek: *Budovy č. 14 a 15 ve Zlíně – dědictví industriální éry = Jiří Voženílek: Building Nos. 14 and 15 in Zlín – A heritage of the industrial era.* Petr Všetečka (ed.). [Zlín] 2013. 127 s. Kapitola: Před institutem.
- RANDÁK, Jan: *Osobnosti českých dějin.* Praha 2013. 432 s. Kapitoly: T. Baťa, F. L. Gahura, V. Karfík.
- VORLÍK, Petr: *Český mrakodrap.* Praha – Litomyšl 2015. 270 s. Kapitoly: Správní budova firmy Baťa, Dům služeb Baťa v Brně, Hotel Společenský dům a Obchodní dům ve Zlíně, Věžové a Morýsovy domy, Kolektivní dům ve Zlíně.
- CHODĚJOVSKÁ, Eva (ed.): *Zlín.* Praha 2015. 12 + XXIV s. + 50 mapových listů. Kapitoly Průmyslové město, Zlín v letech 1900–1923, Zahradní a průmyslové město, Zlín v období meziválečného Československa. (Historický atlas měst)
- RAPPAPORT, Nina: *Vertical urban factory.* New York 2015. 480 s. Kapitola: Baťa.
- Across space and time, architecture and the politics of modernity.* P. Haughey (ed.). New Brunswick – London 2016. Kapitoly: M. Březovská, The city as business plan, Baťa from Batanagar to the Calcutta Riverside.
- JEMELKA, Martin – ŠVEČEK, Ondřej: *Tovární města Baťova koncernu, evropská kapitola globální expanze.* Praha 2016. 910 s.
- ŠVIHÁLEK, Milan: *Za svědky minulosti, výpravy za technickými památkami a mizejícími řemesly Čech, Moravy a Slezska.* Brno 2018. 484 s. Kapitola: Mrakodrap krále ševců (...).
- KONČALOVÁ, Eva – VŠETEČKA, Petr (eds.): *Testament – manifest, Památník Tomáše Bati = Testament – Manifesto, Tomas Bata Memorial.* Zlín 2019. 319 s.

POKLUDA, Zdeněk: *Zlínský Památník Tomáše Bati, o Památníku – o Baťovi – o Gahurovi*. Zlín 2019. 23 s.

Bydlíme!, život, plánování, stěhování = We moved in!, how we live, furnish, plan & move again. Bára Vacková (ed.). [Zlín 2019.] 67 s. Kapitola: Linie Zlín. (Výstava)

From burden to resource, uses of industrial heritage in East-Central Europe. Dóra Mériai et al. (eds.). Budapest 2021. Kapitola: M. Balaban, The industrial heritage of four Bata company towns in the Visegrad group countries.

Vzdělávání (chronologicky)

KLEGA, Vilém: *Příprava továrního dorostu a další profesní vzdělávání u firmy Baťa, a. s. Zlín, v letech 1894–1945.* [Prešov] 1991. 52 s.

Almanach světového sjezdu absolventů Baťovy školy práce. Svatopluk Jabůrek, Josef Nádvorník (eds.). Zlín 1992, 109 s.

WICHEREK, Jaroslav: *Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech.* Zlín 1992, 23 s. Další vydání: [2005].

VACULÍK, Ludvík: *Milí spolužáci!, výbor písemných prací 1939–1979.* Praha 1995. 684 s. Kapitola: Kniha dělnická (Deník a dopisy 1941–1945).

Baťova škola práce – u příležitosti 70. výročí založení Baťovy školy práce. Josef Nádvorník (ed.). [Zlín 1995]. 23 s.

GLOGAR, Alois: *Study Institute at Zlín, published to commemorate the centenary of the factory manufacture od footwear by the Bata Company.* Zlín 1995. 24 listů.

KOZLÍK, Jaroslav, et al.: *Aktuální historie, kapitoly o zkušenostech pokusných škol ve Zlíně z let 1929–1939,* 1996. 103 s.

Almanach k 60. výročiu založenia Baťovej školy práce v Šimonovanoch-Baťovanoč 1939. Partizánske 1999. 112 s.

Katalog Střední uměleckoprůmyslové školy Uherské Hradiště vydaný k 60. výročí založení školy. [Uherské Hradiště 1999.] 71 s. (Seznam absolventů Školy umění ve Zlíně).

FROLCOVÁ, Milada: *Slovník žáků a absolventů Zlínské školy umění a Střední uměleckoprůmyslové školy ve Zlíně a v Uherském Hradišti (1939–2003).* Uherské Hradiště, 2003. 342 s.

70 let odborného školství v Otrokovicích 1933–2003, almanach. [Otrokovice 2003.] 75 s. Kapitola: Z historie školy.

Baťova škola práce, 80 let. [Zlín 2005]. 10 s.

ROSINA, Štefan: *Môj život s Matadorm.* Mariánska, Bratislava 2005. 185 s. Kapitola: Nástup k Baťovi do Zlína.

RAJLICH, Jan: *Přistřížená křídla.* Brno 2005. 400 s. (Škola umění ve Zlíně)

- KAŠPÁRKOVÁ, Svatava, et al.: *Vliv sociálního programu Tomáše Baťi a Jana Antonína Baťi na vzdělanost zlínského regionu, Historická tradice a současnost*. Brno 2010. 121 s.
- KAŠPÁRKOVÁ, Svatava – KADLČKOVÁ, Leona: *Pokusné reformní měšťanské školy ve Zlíně v období let 1928–1939*. Brno 2010. 121 s.
- LIPOVSKÁ, Dana: *Kongresové centrum Zlín, příběh proskleného diatomu*. Zlín 2010. 111 s. Kapitola: Historie místa (školství v meziválečném Zlíně)
- ĎURIŠOVÁ, Libuše: *Odraž rozvoje firmy Baťa ve struktuře vzdělávací soustavy ve zlínském regionu v letech 1894–1948*. Zlín 2011. 199 s.
- KAŠPÁRKOVÁ, Svatava et al.: *Výchova školní a mimoškolní na pokusných reformních měšťanských školách a možnosti výchovného zhodnocení volného času ve Zlíně*. Brno 2011. 84 s.
- ROSINA, Štefan: *Spomienky po rokoch, Baťova škola práce a naša trieda absolventov r. 1954 na strednej priemyselnej škole chemické v Zúline*. Bratislava 2011. 103 s.
- Univerzita Tomáše Baťi ve Zlíně, první desetiletí a deset desetiletí zpět*. Zlín 2011. [40] s. Kapitoly: Teorie a praxe podle Baťi, Sny o budoucí škole.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Baťovský Zlín, mladé ženy*. Žilina 2012. 126 s.
- Zlínská umprumka (1959–2011), od průmyslového výtvarnictví po design*. Lada Hubatová-Vacková et al. (eds.). Praha 2013. 368 s. Kapitola: Zlín a Škola umění v letech 1939–1945.
- 80 let, *Klub ABŠ, almanach světového sjezdu absolventů Baťovy školy práce*, Zlín – červen 2013. Alois Langer, Aleš Postava (eds.). [Zlín] 2013. 46 s.
- KASPEROVÁ, Dana: *Výchova průmyslového člověka a firma Baťa v meziválečném Zlíně*. Liberec 2014. 162 s.
- KASPEROVÁ, Dana – PÁNKOVÁ, Michaela: *Vzdělávací snahy firmy Baťa – vybrané problémy*. Liberec 2014. 139 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Baťovský Zlín, mladí muži*. Zlín 2014. 260 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Baťovský Zlín, Klub absolventů Baťovy školy práce, z historie po současnost*. Žilina – Zlín 2014. 96 s.
- KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Podnikové vzdělávání Baťa*. Zlín – Žilina 2015. 131 s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Vzdělávání a výzkum ve Zlíně, od Tomáše Baťi po univerzitu*. Zlín 2015. 54 s.
- BOBŮRKOVÁ, Eva – HNÍKOVÁ, Eva – VLČKOVÁ, Eva: *Věda nepadá daleko od stromu, příběhy význačných českých vědců a jejich rodů (...)*. Praha 2015. 248 s. Kapitola: (Wichterle) První úspěchy u Baťi.
- KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana – PÁNKOVÁ, Markéta (eds.): *Meziválečná školská reforma v Československu*. Praha 2015. 326 s. Kapitola: T. Kas-

- per, Výchova a vzdělávání v baťovském Zlíně v kontextu meziválečné české pedagogické teorie.
- Ostrov umění v moři průmyslu, Zlínská škola umění (1939–1949) = An island of art in a sea of Industry, School of arts in Zlín (1939–1949).* Vít Jakubíček et al. (eds.). Zlín 2015. 195 s. (Výstava).
- KOSTKA, Karel: *Tomáš Baťa a baťovské školství*. Frýdek-Místek 2018. 312 s.
- KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana: „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně, ideje, aktéři, místa. Praha 2020. 330 s.
- KOLUMBER, Tereza: *Výuka němčiny v podmírkách baťovské pokusné školy*. Brno 2020. 106 s.

Film

- ANDĚL, Jaroslav: *Alexandr Hackenschmied*. Praha 2000. 137 s. Kapitola: Film Career.
- Tribute to Sasha, das filmische Werk von Alexander Hamid, Regie, Kamera, Schnitt und Kritiken*. Michael Omasta (ed.). Wien 2002. 239 s. Kapitola: A Professional, „Crisis“ and after.
- HORÁK, Antonín: *Světla a stíny zlínského filmu, volné vyprávění*. Vizovice 2002. 94 s.
- BEDNÁŘÍK, Petr: *Arizace české kinematografie*. Praha 2003. 153 s. Kapitola: Ateliéry Host, Bapoz, Foja.
- Kinofikace Moravy*. Karel Tabery (ed.). Olomouc 2004. 148 s. Kapitola: Při budování Baťova Zlína se nezapomnělo na film.
- MALÝ, Svatopluk: *V zajetí filmu, vzpomínky kameramana*. Praha 2008. 384 s. Kapitola: Léta učednická (1942–1944). (Zlínské filmové ateliéry)
- KAČOR, Miroslav: *Zlatý věk české loutkové animace*. Praha 2010. 221 s. Kapitola: Průkopníci a první loutkové hvězdy, Český (moravský) Méliès, Máma.
- Černobílý svět Elmara Klose*. Jan Lukeš (ed.). Praha 2011. 339 s. Kapitola: Libretista baťovského mýtu, Elmar Klos a zestátnění československé kinematografie.
- STRUSKOVÁ, Eva: *Dodalovi, průkopníci českého animovaného filmu*. Praha 2013. 359 s. Kapitola: Schicht, Baťa a ti druzí.
- MADZIA, Jiří: *Začalo to Ferdou Mravencem, 80 filmových let, 55 festivalových let*. Zlín 2015. 75 s.
- FA Kudlov 1, 36–45, Kudlovská stodola, založení a první léta filmových ateliérů ve Zlíně = FA Kudlov 1, 36–45, the Kudlov barn, the establishment and first years of the film studios in Zlín*. Marcel Sladkowski (ed.). Zlín 2016. 255 s.
- Život a smrt v kraji pod Slánskou horou, Slaný a Slánsko ve XX. století*. Slaný [2019]. 182 s. Kapitola: K. Pešatová – P. Novotný, Jaroslav Novotný, příběh učitele z měšťanky, který se stal zakladatelem výukového filmu.

BENDA, Jan: *Týrlová, Zeman a ti druzí, historie zlínského (gottwaldovského) studia animovaného filmu*. Praha 2019. 202 s.

POKLUDA, Zdeněk – MADZIA, Jiří: *Baťovi filmaři (1927–1945)*. Zlín 2020. 109 s.

Letectví

VAŇHARA, Josef: *Zlínské letectví*. Zlín 1993. 60 s.

KOLESA, Václav – POPELKA, Jaroslav – HORÁKOVÁ, Jana: *Jaroslav Chmelík, z africké pouště nad Německo*. [Zlín 2002.] 80 s. Kapitola: Cesta do odboje.

KOLESA, Václav – NĚMEC, Pavel – HORÁKOVÁ, Jana: *Karel Bednářík, s andělem strážným na zemi i ve vzduchu*. Zlín 2003. 78 s. Kapitola: Jan Šerhant – šéfpilot firmy Baťa.

ŠOREL, Václav: *Encyklopédie českého a slovenského letectví*. Brno 2005. 448 s. Kapitola: Zlín Z XII. s.

VOLEJNÍK, Jiří: *Zlínské letectví, ilustrovaná historie 1924–2004*. Zlín 2009. 199 s.

ENGLIŠ, Josef – ENGLIŠ, Petr: *Letadlem kolem světa, s Janem A. Baťou za světovým obchodem 1937*. Luhačovice 2015. 211 s.

HERMAN, Jan: *Baťa létá z Otrokovic*. Otrokovice 2016. 83 s. Další vydání: 2018, 2021.

KRAMOLIŠ, Josef – RECHT, Walter Karl: *Letadlem & lodí světem, s Janem A. Baťou za světovým obchodem 1932–1937*. Luhačovice 2016. 212 s.

DUDEK, Stanislav – BEJČEK, Václav: *Lockheed L-10 Electra, historie významného typu letounu a jeho návrat na evropské nebe*. Praha 2016. 198 s. Kapitoly: Letouny Electra firmy Baťa ad.

ŠERHANT, Jan: *Válečná odysea 1939–46, vzpomínky*. Praha 2019. 123 s. Kapitola: Sobota 11. března 1939. (Pilot firmy Baťa)

DÚBRAVČÍK, Jan: *Věřili v křídla, historie sportovního letectví na Zlínsku v letech 1932 až 1940*. Cheb 2020. 175 s.

Zdravotnictví

WICHEREK, Jaroslav: *Zdravotnictví na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech*. [Zlín] 1992. 34 s. Další vydání: [2005].

BAKALA, Jiří, et al.: *Baťova nemocnice ve Zlíně 1927–2002*. [Zlín 2003]. 123 s.

BAKALA, Jiří: *80 let Baťovy nemocnice v obrazech, faktech a dokumentech 1927–2007*. [Zlín 2007]. 173 s.

MÁŠOVÁ, Hana: *Prostějov a Zlín – dvě moravské nemocnice v první ČSR*. Prostějov 2003. 43 s. Kapitola: Zlín.

KRÁTKÁ, Anna, et al.: *Ošetřovatelství – morální umění, kapitoly z dějin ošetřovatelství ve vztahu k morálnímu profilu sestry*. Praha 2011. 263 s. Kapitoly: Principy organizace podpory péče o zdraví na Zlínsku, Historie porodní asistence v Baťově nemocnici ve Zlíně ad.

Proceedings of the 4th computer science on-line conference 2015, advances in intelligent systems and computing. Radek Šilhavý, Roman Šenkeřík et al. (eds.). Cham 2015. Kapitola: The Tomas Bata regional hospital grounds.

Právo

STASSEN, Harold Edward – VAN DUSEN, Lewis H.: *Bata (Jan) v. Bata (Thomas) U. S. Supreme court transcript of record with supporting pleadings*. [USA 2011]. [73] s.

POSPÍŠIL, Jaroslav – POSPÍŠILOVÁ, Hana. *Rub a líc baťovských sporů*. Zlín 2012. 179 s.

KOLUMBER, David: *Spory o Baťův odkaz*. Ostrava 2016. 170 s.

NEDBÁLEK, Karel: *Baťové versus Československo, aspekt 2021 KN*. Slušovice 2021. 163 s.

Kultura

Městské divadlo Zlín 1946–1996. Lidmila Kraváková, Kateřina Fitzová (eds.). [Zlín] 1997. 202 s. Kapitola: Z. Pokluda: Předhistorie zlínského divadla.

50 let zlínské galerie 1953–2003 = 50 years of the Zlín Gallery 1953–2003. Ludvík Ševeček et al. (eds.). [Zlín 2003]. 133 s. Kapitola: Z historie výtvarného života Zlína, umělecké galerie ve Zlíně a jejích sbírek před založením instituce v roce 1953.

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Ivan Plánka (ed.). [Zlín 2003.] 196 s. Kapitola: Muzeum Baťových závodů.

PODHORSKÝ, Marek – TOUŠLOVÁ, Iveta – MARŠÁL, Josef: *Toulavá kamera*. Praha 2005. 229 s. Kapitola: Obuvnické muzeum Zlín.

Footwear. Memphis 2011. 74 s. Kapitola: Bata shoe museum.

SEVERIN, Jiří: *Hráli jsme jak andělé, proměny lidové hudby v našem kraji*. Zlín 2007. 151 s. Kapitola: Zlín a okolí. Hudební život před Baťou a po něm.

HAMPL, Petr: *Hrají pro radost (a taky dost dlouho), sté jubileum Velkého dechového orchestru města Zlína (1921–2021)*. Zlín 2021. 63 s. Kapitoly: Ve Zlíně bez Bati? – neexistuje, Předválečná doba a protektorát.

Umění

PIPEREK, Lubomír Filip: *Jan Kobzáň, valašský malíř, grafik a spisovatel*. Liptál 2001. 125 s. Kapitoly: Z Liptálu do Zlína, Ze Zlína do Prahy, Zralost,

- zpátky ve Zlíně, Jak jsem to slyšel u nás na Soláni (O mladém Tomáši Baťovi).
- HLUŠIČKA, Jiří – MALINA, Jaroslav – ŠEBEK, Jiří: *Vincenc Makovský*. Brno 2002. 350 s. Kapitola: Válečné intermezzo.
- Bimba – dobrodružství Bohumila Konečného*. Tomáš Pospiszyl (ed.). Řevnice 2008. 93 s. Kapitola: Ve službách firmy Baťa. (Výstava)
- Zdeněk Rossmann, *horizonty modernismu*. Marta Sylvestrová, Jindřich Toman (eds.). [Brno] 2015. 256 s. Kapitola: D. Valůšek, Zdeněk Rossmann a Zlín. (Výstava).
- Rozum versus cit, zlínský průmyslový design 1918–1958*. Vít Jakubíček, Zdeno Kolesár (eds.). Zlín 2019. 112 s. Kapitoly: Stál soustruh MAS R50 Vincence Makovského na počátku zlínského průmyslového designu?, Počátky strojírenské výroby u firmy Baťa, Baťovský letecký průmysl, Bohuslav Ševčík a expanze strojíren. (Výstava).

Sport

- ČINČOVÁ, Yvona: *Sláva zlínského sportu*. Zlín 2011. 243 s. Kapitola: Sportovní klub Zlín – Sportovní klub Baťa Zlín.
- HOŠEK, Arnošt, et al.: *Od S. K. Baťa po současnost 1919–2019, aneb, 100 let zlínského fotbalu*. Zlín 2019. [222] s. Kapitoly: Vznik kopané v městě Zlín, Zakládali a proslavili zlínský fotbal v letech 1919–1945.
- ECHENOZ, Jean: *Courir, roman*. Paris 2008. 141 s. Kapitoly: (E. Zátopek v baťovském Zlíně).
- ECHENOZ, Jean: *Běhat*. Praha 2009. 102 s. Kapitoly: (E. Zátopek v baťovském Zlíně).
- FRANZELLI, Marco: *Zátopek, la locomotiva umana*. [Roma] 2011. 155 s. (E. Zátopek v baťovském Zlíně do r. 1945).
- KOSATÍK, Pavel: *Emil Běžec*. Praha 2015. 285 s. Kapitoly: Do Zlína, Těžký život s Baťou, Pravidla Zlína, Trp kozáče, budeš baťamanem, Emil běží Zlínem ad. Další vydání: 2019.
- ZÁTOPKOVÁ, Dana – ZÁTOPEK, Emil: *Náš život pod pěti kruhy*. Praha 2016. 597 s. Kapitoly: Konec radovánek ad.
- BROADBENT, Rick: *Vytrvalost, pozoruhodný život a doba Emila Zátopka*. [Praha] 2016. 311 s. Další vydání: 2021.
- ASKWITH, Richard: *Today we die a little, the rise and fall of Emil Zatopek, olympic legend*. London 2016. 457 s. Kapitola: Shoemaking.
- KOZOHORSKÝ, Richard: *Zatracenej Zátopek*. Praha 2016. 307 s. Kapitola: Osudové setkání.

Jaromír 99 (pseud.) – NOVÁK, Jan: *Zátopek, ...když nemůžeš, tak přidej!* Praha 2016. Kapitola: Zlín 1937–(1945).

ASKWITH, Richard: *Dnes trochu umřeme, vzestup a pád Emila Zátopka*. Praha 2017. 365 s. Kapitola: V továrně na boty.

JŮZLOVÁ, Jana: *Světoví Češi 2, příběhy dalších osobností, které proslavily naši zem*. Praha 2016. 85 s. Kapitoly: Karel Zeman, Emil Zátopek.

Literární věda

MAREK, Libor: *Bilder und Stimmen des anderen deutschen Ostens, eine kritische Edition der Werke deutscher Autoren aus der Mährischen Walachei*. Zlín 2019. 199 s. Kapitoly: Tomáš Baťa, Karl Klaudy.

Literatura po děti, beletrie, drama

KOJANOVÁ, Anna: *Vyprávěnky*. Zlín 2004. 71 s. Kapitoly: O králi myšlenek, Další vyprávění.

PRIBILINCOVÁ, Michaela: *Baťovídky, příběh medvěda Toma = Baťoviedky, příbeh medveda Toma*. Zlín 2017. 114 s.

PILÁTOVÁ, Markéta: *Jak bratři Baťové obouvali svět = Ako bratia Baťovci obúvali svet*. Uherské Hradiště 2020. 34 + 34 s.

SETH, Vikram: *A suitable boy*. New York – London 1993. 1349 s.

FAJARDIE, Frédéric H.: *Retour à Zlin, nouvelles*. Paris 1997. 190 s. (Povídka Retour à Zlin).

ANDRONIKOVA, Hana: *Zvuk slunečních hodin*. Praha 2001. 285 s. Další vydání: 2008.

ANDRANIKOVA, Hana: *Huk sonečnaha hadzinnika*. Minsk [i. e. Minsk] 2005. 299 s.

Od ogarů po staříčky, 14. díl. Ed. Petr Halenkovský. Vsetín 2002. 183 s. Kapitola: Baťa v pekle.

SEIDL, Walter: *Der Berg der Liebenden, Erlebnisse eines jungen Deutschen*. Wuppertal, c2002. 404 s. Kapitola: 43 Die Stadt des Kommenden (baťovský Zlín – město budoucnosti).

SOKOL, Štefan M.: *Tomáš Baťa I*. Zlín 1991. [12] s. Divadelní program.

LAWRÍK, Silvester: *Hotel Viktoria, (rhapsody in Zlin 1941)*. Zlín 2003. Divadelní program.

GOMBÁR, Dodo: *Baťa Tomáš, živý, „Máš ještě chvíli čas“*. Zlín 2014. 29 s. Divadelní program.

PAVLAC, Peter: *Já Baťa, hra o historii až příliš živé*. Zlín 2017. [29] s. Divadelní program.

Dějiny měst

- POKLUDA, Zdeněk: *Sedm století zlínských dějin*. Zlín 1991. 137 s. Kapitola: Baťovská éra. Další vydání: 2006.
- POKLUDA, Zdeněk: *Zlín (Zmizelá Morava)*. Praha – Litomyšl 2008. 103 s. Kapitola: Postaveno firmou Baťa.
- ŠVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole, továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. České Budějovice – Ostrava 2009. 412 s.
- NOVÁČEK, Stanislav – POKLUDA, Zdeněk: *Zlín ve fotografii (1890–1950)*. Zlín 2008. 315 s.
- NOVÁČEK, Stanislav – POKLUDA, Zdeněk: *Zlín in photographs (1890–1950)*. Zlín 2008. 314 s.
- BOBÁK, Jindřich: *Procházky starým Zlínem*. Vizovice 1999. 110 s. Kapitola: T. Baťa a Zlín.
- BOBÁK, Jindřich František: *Procházky starým Zlínem v konfrontaci starého a nového*. [Vizovice] 213 s. Kapitoly: Tomáš Baťa – nová etapa v životě Zlína, Budování Baťova Velkého Zlína ad.
- NEČASOVÁ, Kamila – VALŮŠEK, David: *Historie zlínských hřbitovů*. Zlín 2006. 173 s. Kapitola: Lesní hřbitov.
- Zlín v proměnách času*. Ed. Ivo Klásek. Zlín 2001. 127 s. Kapitola: Baťův Zlín – centrum obuvnické výroby v ČSR i ve světě.
- ČINČOVÁ, Yvona: *Krásný pozdrav ze Zlína, pohlednice Zlína z let 1898–1945*. Zlín 2004. 93 s. Kapitoly: Tomáš a Jan Antonín Baťovi, Baťovy závody, Nájemní práce, Bydlení zaměstnanců firmy Baťa, Baťova nemocnice.
- BOBÁK, František: *Moje svědectví o listopadových událostech 1989 ve Zlíně*. Zlín 2009. 155 s. Kapitola: Je Zlín ještě Baťův?
- BOBÁK, František: *Zlínská jitra, minipovídky, fejetony, eseje*. Praha 2015. 335 s. Kapitola: Vzpomínky na Baťův Zlín.
- KŘÍŽOVÁ Lenka – MARTÍNEK, Jiří, et al.: *Od Karlova mostu ke Gottwaldovu, osobnosti v názvech měst a míst*. Praha 2017. 226 s. Kapitola: „Baťov, nejmladší město moravské“.
- SHANOR, Donald Read – SHANOR, Constance Collier: *After the Russians, Eastern Europe joint the West*. [Philadelphia] 2004. 363 s. Kapitola: The Czech Republic: Zlin.
- POKLUDA, Zdeněk: *Bahňák – Baťov 1929–1939*. Otrokovice 2014. 85 s.
- VĚRNÝ, Petr: *Dlouhá cesta, snahy o vybudování nového kostela v Otrokovicích*. Otrokovice, 2015. 291 s. Kapitola: (podpora Baťových závodů).
- Napajedla, příroda, dějiny, kultura*. Milada Píšková (ed.). [Napajedla] 1998. 232 s. Kapitola: Fatra.

- JANKOVEC, Otakar – KNOTKOVÁ, Ivana: *Sezimovo Ústí, zánik, vznik, urbanistická proměna města*. Sezimovo Ústí 2006. 346 s.
- Sezimovo Ústí – město, které se zrodilo dvakrát*. Hynek Kliment (ed.). České Budějovice 2009. 91 s.
- Partizánske, história v desaťročiach*. [Partizánske] 2000. 37 s. Kapitola: (období) 1938–1945.
- Partizánske, staré a nové epochy*. Eds. Josef Vladár, Egon Wiedermann (eds.). [Partizánske] 2000. 232 s. Kapitoly: Prichádza Baťa, Slovenské národné povstanie a porážka fašizmu.
- SOJÁK, Marián, et al. *Batizovce v zrkadle dejín 1264–2004*. Batizovce 2004.
- MALOVCOVÁ, Božena, et al. *História jednej myšlienky, Svit (1934–2009)*. Spišská Nová Ves, 2009. 352 s. Kapitoly: Teritoriálne a majetkové vzťahy, Založenie a vývoj Baťovej továrne a osady Svit 1934–1951, Baťova škola práce ako fenomén.

Podnikání v Československu / Česku

- Příběhy věcí, 100 artefaktů za posledních 100 let*. Petra Nováková (ed.). Praha 2017. 253 s. Kapitola: Polobotka – Tomáš Baťa (1932).
- ŠTÝBROVÁ, Miroslava: *Boty, botky, botičky*. Praha 2009. 244 s. Kapitola: Firma Baťa Zlín.
- ŠTÝBROVÁ, Miroslava: *Docela obyčejné boty, boty neobyčejně zvláštní*. Zlín 2017. 262 s. Kapitoly: Vznik a vývoj historické sbírky obuvi, Baťovky ad.
- LEČÍKOVÁ, Silvie: *Baťovský prodavač*. Zlín 2016. 109 s.
- CULÍK KONČITÍKOVÁ, Gabriela, et al.: *Služba, prodej, reklama, Baťa*. Žilina – Zlín 2015. 169 s.
- KOTYZOVÁ, Pavla – HARANTOVÁ, Lenka: *Propagace firmy Baťa do roku 1939*. Zlín 2015. 92 s.
- 600 hesel*. Vilém Veselý (ed.). Zlín 2007. 92 s. Další vydání: 2016.
- 100 let strojírenství ve Zlíně 1903–2003*. Jan Hrdlička, et al. (eds.). [Zlín] 2003. 100 s. Kapitola: (období) 1903–1945. Další vydání: 110 let strojírenství... – 2013.
- 100 years of engineering in Zlin 1903–2003*. Jan Hrdlička, et al.(eds.). [Zlín] 2003. 100 s. Kapitola: (období) 1903–1945. Další vydání: History of engineering... – 2006; 110 years of engineering... 2013.
- ČIŽMÁŘ, Zeno: *80 let PSG (1924–2004)*. [Zlín] 2004. 44 s. (Podnik Průmyslové stavby)
- 50 let trolejbusové dopravy ve Zlíně*. Antonín Macháček et al. (eds.). [Zlín] 1994. 46 s. Kapitola: Historie trolejbusové dopravy ve Zlíně. Další vydání: 2004.

- KUBÍN, Miroslav, et al.: Rozvoj energetiky jižní Moravy. [Brno 1993]. 384 s.
Kapitola: Baťa Výkonnost především!.
- DOLEŽELOVÁ, Michaela: *Historie a současnost vodárenství v bývalém okrese Zlín*. Zlín 2020. 127 s. Kapitola: (vodárenství v baťovském období).
- TICHÝ, Jiří: 75. výročí vzniku průmyslu v Otrokovicích. [Otrokovice] 2002. [14] s.
Otrokovice. Otrokovice 2002. 108 s. Kapitola: Ševcovská historie.
- RAK, Martin: *Zanechali jsme stopu, 20 – 40 – 80 let výroby pneu*. Otrokovice 2012. 69 s.
- Historie závodu Organik v Otrokovicích 1930–1990*. Jiří Tichý, Miroslav Janík (eds.). [Valašské Meziříčí] 1997. 41 s.
- VELECKÁ, Božena: *Fatra 1935–2005*. Napajedla 2005. 53 s.
Fatra 80, 1935–2015. [Napajedla] 2015. 127 s.
- Baťa a. s. výrobní divize Dolní Němčí 1992–2002*. [Dolní Němčí 2002.] 34 s.
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina: *Tichá dřina, dělnictví a třída v továrně Baťa*. Praha 2021. 289 s.
- LEDNICKÝ, Václav: *Hornické aktivity podniku Baťa, a. s.* Zlín. Ostrava 2004. 80 s.
- STAŇKOVÁ, Alexandra: *80 let založení Dolu Tomáš: historie a současnost*. Ratíškovice 2013. 110 s. Kapitoly: Tomáš Baťa, Založení Dolu Tomáš, Stavba, Plnou parou vpřed ad.
- ŠKOLA, Jaromír: *Lignit na jižní Moravě*. 2005. 84 s. Kapitola: Důl Tomáš zahájil etapu (...)
- Ratíškovice, minulostí slovácké obce. Jiří Čejka et al. (eds.). Ratíškovice 2010. 847 s. (Uhelná těžba firmy Baťa)
- Persönlichkeiten und Gewerkschaften*. J. Bair, W. von Ingenhaeff-Berenkamp (eds.). Innsbruck 2015. Kapitola: M. Jemelka, O. Ševeček, Die Baťa-Brüder und ihr Engagement im Bergbau, Die Unternehmungen des Baťa-Konzerns im súdmährischen Lignit-Reviers.
- Historie a současnost podnikání na Hodonínsku. Kyjovsku a Veselsku*. [J. Pajer et al.]. Žehušice 2005. 183 s. (Ratíškovice)
- Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl A-G*. Praha 2002. 622 s. Kapitola: Batův kanál, Otrokovice-Rohatec.
- Přírodní a technická památka Baťův kanál*. P. Čmelík et al. (eds.). 2003. 109 s. Kapitola: Závlahový a plavební kanál – příprava a projekty; stavba, údržba, rekonstrukce.
- JANÁČ, Jiří: *European coasts of Bohemia, negotiating the Danube-Oder-Elbe canal in a troubled twentieth century*. Amsterdam 2012. 273 s.
- Baťův kanál, od myšlenky k nápadu*. Pavel Cenek et al. (eds.). Brno 2018. 175 s.

- ZRNA, Pavel – ŽIŽLAVSKÝ, Bořek: *Chřiby – stopami dálnice*. Buchlovice 2016. 111 s. Kapitola: Historie výstavby dálnice v Chřibech. Další vydání: 2016, 2020.
- Baťa a Slovensko*. Ludovít Koločáni (ed.). Partizánske 2012. 99 s.
- Svit – Chemosvit – Tatrasvit 1934–1994*. [Svit 1994.] 31 s. Kapitola: História.
- DIAČIKOVÁ, Anna – POTOČNÁ, Eva – KURUC, Ján: *Chemosvit 1934–2014, 80 rokov úspešnej cesty*. Svit 2014. 288 s. Kapitoly: (období) 1934–1951.

Podniky v cizině

- PLATEK, Łukasz: *Przemysł obuwniczy w Chełmku w latach 1932–1947*. Kraków 2004.
- PYKA, Jacek: *Działalność firmy Baťa w Chełmku jako inwestora zagranicznego w warunkach społeczno–gospodarczych Polski w latach 1929–1939*. Katowice 2012. 107 s.
- 10 lat 1993–2003 Stowarzyszenia Klubu idei Tomasza Baty v Chełmku. [Chełmek 2003.] 51 s.
- Martfű képes várostörténet*. J. M. Gulyás (ed.). Martfű 2010. Kapitola: A Tisza cipögyár története.
- BALABAN, Milan: *Podnikání firmy Baťa v Jugoslávii*. Zlín 2018. 231 s.
- Labour history in the semi-periphery, Southern Europe, 19th–20th century*. Leda Papastefanaki – Nikos Potamianos (eds.). Berlin – Boston 2020. Kapitola: M. Balaban, Everyday life in the Bata company town Borovo before the second world war.
- BUBALO, Slavko: *Borovo – sumrak jednog svitanja*. Vukovar 2018. 279 s.
- DUIĆ, Ante: *Borovo, od trnja do zvijezda i ...*. Vukovar-Borovo 2005. 407 s.
- EHRENBOLD, Tobias: *Bata, Schuhe für die Welt, Geschichten aus der Schweiz*. Baden, 2012. 174 s.
- Meli-Ryburg – Witt oder witt it, Bilder und Texte bis 1965*. Möhlin 1994. 288 s. Kapitola: Möhlin und „Bata“ – ein Begriff.
- Möhlin, Raum zwischen Sonnenberg und Rhein*. Möhlin 2008. 26 s. Kapitola: Bata-Park, Wiederbelebtes Industriedenkmal.
- Holandsko a my*. Haarlem 1993. 220 s. Kapitola: M. Kabela, Češi a Slováci uvízli v holandských močálech a bažinách.
- Bata, een Tsjechische schoenenfabriek in Nederland. Wendy Jansen et al. (eds.). Waalwijk 1999. [20 s.] (Výstava).
- BIGGELAAR, Kees van den – HURK, Loek van den: *Oenzien in Best*. Best 2007.
- MEIJEL, Leon van – BOUMA, Teake. *Batadorp – ruimtelijke en cultuurhistorische verkenning*. Nijmegen 2011. 107 s.

- GATTI, Alain: *Chausser les hommes qui vont pieds nus, Bata–Hellocourt, 1931–2001, enquête sur la mémoire industrielle et sociale*. Metz 2004. 720 s.
- LE BOT, Florent: *La fabrique réactionnaire, antisémitisme, spoliations et corporatisme dans le cuir (1930–1950)*. Paris 2007.
- SMITH, Joanna: *East Tilbury Thurrock, Essex, historic area appraisal*. Swindon 2007. 68 s.
- RUMSEY, Angela: *The origin and development of the Bata factory and estate and social examination of the community*. East Tilbury 2010.
- ČERMÁK, Josef: *It all started with Prince Rupert, the story of Czechs and Slovaks in Canada*. Luhačovice 2003. 365 s. Kapitola: The Bata Shoe Company, Batawa.
- ČERMÁK, Josef: *It all began with Prince Rupert, the story of Czechs and Slovaks in Canada*. Luhačovice 2005. 453 s. Kapitoly: The Bata Shoe Company, Batawa, The Bata Shoe Museum, Group of Baťa employees from Zlín.
- CARMICHAEL, Larry: *Bata Belcamp, the story of the Bata shoe company in Harford county Maryland from 1932 to 2000*. 2013. 83 s.
- JIRÁNEK, Jiří – BARTEČEK, Ivo: *Češi a Slováci v Chile ve 20. století*. Olomouc 2012. 266 s. Kapitola: Baťovci v Chile (1939).
- YEO, Lay Hwee – TURNER, Barnard: *50 years of Singapore–Europe relations, celebrating Singapore's connections with Europe*. Singapore 2015. 172 s. Kapitola: From Central Europe to Singapore, Bata and Baťa.
- BERÁNEK, Jan: *Pátrání po Silvestrovi, válečné osudy baťovců v Singapuru*. Praha 2020. 366 s.
- CHATTERJEE, S. – SINGH, N. P. – GOYAL, D. P. – GUPTA, Narain: *Managing in recovering Markets*. New Delhi 2015. 484 s. Kapitola: Analysis of perception of customers of Bata India Limited products.

Vývoj firmy všeobecně (chronologicky)

- VALENTA, Edvard: *Žil jsem s miliardářem*. Brno 1990. 243 s.
- BROŽ, Ivan: *Sága rodu Baťovcov, životné príbehy Tomáša Baťu*. Bratislava 1990. 141 s.
- VALACH, František: *Fenomén Baťa*. Praha 1990. 77 s.
Informace Baťa. [Praha 1990]. 2+2 s.
- JARVIS, Derek – WOOD, Stephen G.: *The investment decision, Bata, Ltd, and Africa*. 1990. 20 listů.
- Baťa*. Bata Shoe Organization, [1992]. [32 s.]
- WICHTERLE, Otto: *Vzpomínky*. Praha 1992. 261 s. Kapitola: Zlín 1939–1945.
Další vydání: 1996, 2005, 2007.
- HUSEK, Jozka: *Baťovec Jan Trecha*. Vizovice 1992, 92 s.

- MENČÍK, Ferdinand: *Poskokem u Jana Baťi, Jan Baťa, Spolupráce (články z let 1920–1936)*. Praha 1993. 138 s.
- KARFÍK, Vladimír: *Architekt si spomína*. Bratislava 1993. 329 s. Kapitoly: Roky v Zlíně ad. Další vydání: česky – *Vzpomínky*, Luhačovice 2012.
- The myster(y) of Bata*. New Delhi 1993. 81 s. (World Federation of Trade Unions)
- ŠUMPELOVÁ, Alexandra: *100 let od založení firmy Baťa, výběrová bibliografie z fondů Okresní knihovny*. Zlín 1994. 15 s.
- VAŇHARA, Josef: *Příběh jednoho muže a jednoho města*. Zlín [1994]. 351 s. Další vydání: 2020.
- Obuv v historii = Shoe in history*. Anna Devátá et al. (eds.). Zlín 1995, 95 s. Texty autorů: Zdeněk Pokluda, Vladimír Štroblík. (Konference 1994)
- KRUTIL, Inocenc: *Nevšední osudy Baťova exportéra, o batizmu trochu jinak*. Zlín 1995. 202 s. Další vydání: 2014.
- ANDĚLOVÁ, Oli: *Kam až došlo děvče z Hané*. [1995]. 81 s. (Prodejny – Char-tům aj.)
- SMETANOVÁ, Jindřiška: *TGM: „Proč se neřekne pravda?“ Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*. Praha 1996. 324 s. Kapitola: Druhé zamýšlení.
- POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*. Vizovice 1996. 441 s. Kapitoly: Nekomunistický Zlín za okupace, Ve dvojím ohni, Všední dny protektorátního Zlína. Další vydání: 1998, 2002.
- MORÁVKOVÁ-UDRŽALOVÁ, Libuše: *Naše Roveň*. Praha 1998. 314 s. (Jiří Udržal, Baťa)
- Politická elita meziválečného Československa, kdo byl kdo 1918–1938*. František Kolář (ed.). Praha 1998. 302 s. Hesla: Jan A. Baťa, T. Baťa, D. Čipera, H. Vavrečka.
- IVANOV, Miroslav: *Sága o životě a smrti Jana Baťi a jeho bratra Tomáše*. Vizovice 1998. 382 s. Další vydání: 2000, 2008, 2019.
- Obuv v historii '97*. Zlín 1998. 147 s. Texty autorů: Miroslava Štíbrová, Hana Kuslová. (Konference 1997).
- Obuv v historii = The shoes in history*. Zlín 2001. 234 s. Texty autorů: Marek Tomaštík, Miroslava Štíbrová. (Konference 2000).
- KEARNEY, Mark – RAY, Randy: *I know that name!, the people behing Canada's best-know brand names from Elizabeth Arden to Walter Zeller*. Toronto – Oxford 2002. 312 s. Kapitola: Thomas Bata, Bata Shoe Organization.
- BROŽ, Ivan: *Chlapi od Baťů, osudy baťovců v době, kdy jim šéfoval Jan Baťa*. Praha 2002. 195 s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Ze Zlína do světa – příběh Tomáše Bati = From Zlín into the world – the story of Thomas Bata*. Zlín 2004. 62 s. Další vydání: 2009, 2015, 2019.

- ŠULEŘ, Oldřich: *Nech sa buček zeleňá, dopisování se zbojníkem Jankem Kobzáňem, božím člověkem*. Vsetín 2004. 158 s. (Korespondence – J. Kobzáň o Tomáši Baťovi)
- ŠVIHÁLEK, Milan – TARABUSOVÁ, Zuzana: *Jan Pivečka: „Nikdy se nevzdávej!“* Šenov u Ostravy 2004. 284 s. Kapitoly: Do světa, Nikdy se nevzdávej!, Africké zkušenosti.
- BAŤOVÁ de OLIVEIRA, Edita – VERLANGIERI de OLIVEIRA, Nelson: *Dovětek, sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*. Krásná Lípa 2005. 109 s.
- Unconventional wisdom, counterintuitive insights for family business success.* John L. Ward (ed.). Chichester 2005. 246 s. Kapitola: The law of unintended consequences (T. Baťa, T. J. Baťa, Bata Shoe Organization).
- HLÁVKOVÁ, Veronika: *Budování filiálek firmy Baťa ve 30. letech 20. století v Africe*. Zlín [2006]. 94 s.
- SZCZYGIEL, Mariusz: *Gottland, Reportaż*. Wołowiec 2006. 237 s. Kapitola: (o firmě Baťa).
- Obuv v historii = the shoes in history*. Zlín 2006. Texty autorů: Jana Geršlová, Marek Tomaštík, Václav Lednický, Miroslava Štíbrová. (Konference 2004)
- JANDÍK, Stanislav: *Železní tovaryši, sociologická reportáž o zrození nového věku*. Zlín 2007. 194 s. Další vydání: 2021.
- KRÁLÍK, Jan: *Utajené projekty Škoda, strhující příběh konstruktéra Oldřicha Meduny*. Praha 2007. 115 s. Kapitola: Od traktorů k ložnici pro Baťu.
- SZCZYGIEL, Mariusz: *Gottland*. 1. vydání. Praha 2007. 222 s. Kapitola: Ani krok bez Bati.
- Why is a shoe?* Laurence Boulet (ed.). Lausanne 2007. 144 s. (Bata Brands)
- Tomáš Baťa – doba a společnost*. Marek Tomaštík (ed.). Brno 2007. 364 s. (Konference 2016)
- Jan Antonín Baťa – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati*. Zlín 2007. 127 s. (Konference)
- GORDON, Grant – NICHOLSON, Nigel: *Family wars, classic conflicts in family business and how to deal with them*. London – Philadelphia 2008. 290 s. Kapitola: Bata Shoe – a struggle for strategy.
- STEGER, Ulrich – AMANN, Wolfgang. *Corporate governance, how to add value*. Chichester 2008. 292 s. Kapitola: Bata Shoe Organization.
- SZCZYGIEL, Mariusz: *Gottland, Reportagen*. Frankfurt M. 2008. 271 s. Kapitola: (o firmě Baťa).
- SZCZYGIEL, Mariusz: *Gottland*. Arles 2008. 279 s. Kapitola: (o firmě Baťa).
- HEDIGER, Vinzenz – VONDERAU, Patrick: *Films at work, industrial film and the productivity of media*. Amsterdam 2009. 491 s. Kapitola: Modernism,

- industry, film, a network of media in the Baťa corporation and the town of Zlín in the 1930s.
- SZCZEPAÑIK, Petr: *Konzervy se slovy, počátky zvukového filmu a česká mediální kultura 30. let.* Brno 2009. 526 s. Kapitola: Mediální výstavba „ideálního průmyslového města“, síť médií v Baťově Zlíně třicátých let.
- GLOGAR, Alois: *Inspirace tří Baťů k rozvoji vzdělávání a podnikání.* Zlín 2009. 148 s.
- LEDNICKÝ, Václav: *Tomáš Baťa a jeho následovníci.* Karviná 2009. 110 s.
- Přes práh totality, metodická příručka pro výuku moderních československých a českých dějin po druhé světové válce. Jana Pešatová et al. (eds.). Mladá Boleslav 2009. 129 s. Kapitola: Osudy Jana Antonína Bati a baťovské firmy za druhé světové války a v době poválečné.
- SZCZYGIEL, Mariusz: *Gottland.* Budapest 2009. 259 s. Kapitola: (o firmě Baťa).
- Obuv v historii = the shoes in history.* Zlín 2009, 232 s. Texty autorů: Miroslava Štíbrová, František Šumpela, Marek Tomaštík, Václav Lednický, Veronika Hlávková, Martin Marek, Vladimír Štroblík, Zdeněk Pokluda, Vladimír Štroblík. (Konference 2007)
- KOSATÍK, Pavel: *České snění.* Praha 2010. 398 s. Kapitola: Sen o státě pro 40 milionů.
- SUDROW, Anne: *Der Schuh im Nationalsozialismus, eine Produktgeschichte im deutsch-britisches-amerikanischen Vergleich.* Göttingen 2010. 876 s. Kapitoly: Welthandel und Protektionismus: Der globale Konkurrent Baťa, Massenproduktion bei Baťa.
- ŠAFÁŘÍK, Alois: *Můj docela stručný životopis.* Zlín 2010. 77 s. Kapitola: Ve Zlíně u Baťů.
- KOVANDA, Jaroslav: *Gumový betlém, fiktivní kronika jedné rodiny.* Praha 2010. 401 s. Kapitoly: První máj 1936 ve Velkém Zlíně, Stryče Jana Svedrupa triumfální návrat do Zlína ad.
- POKLUDA, Zdeněk: *Baťovi muži.* Zlín 2012. 167 s.
- Obuv v historii = Shoes in history.* Zlín 2012. 207 s. Texty autorů: Martin Marek, Václav Lednický. (Konference 2010)
- HAUPT-BUCHENRODE, Stefan: *My Memories.* [2012]. 150 s. Kapitoly: Zlin 1899–1928, Switzerland 1918–1920.
- FERNÁNDEZ PÉREZ, Paloma – FEAR, Jeffrey R. – LUBINSKI, Christina: *Family multinationals, entrepreneurship, governance, and pathways to internationalization.* New York 2013. 274 s. Kapitola: Family Capitalism and Internationalization, the case of the czech family firm Baťa up to the early 1940s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Baťa v kostce.* Zlín 2013. 112 s. Další vydání: 2014.

- SAYER, Derek: *Prague, capital of the twentieth century, a surrealist history*. Princeton 2013. Kapitola: Bata company.
- JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pivo, zbraně i tvarůžky, podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*. Praha 2014. 368 s. Kapitola: Tváří v tvář fenoménu jménem Baťa.
- Tomáš Baťa ve vzpomínkách našich prodavačů*. Zlín 2014. 80 s. Další vydání: 2016.
- GROSSOVÁ, Anna: *Stříbrné okouzlení, historické reflexe oživené průzkumem užitkového stříbra dochovaného v mobiliáři zámku Lešná u Zlína*. Praha 2014. 339 s. Kapitola: Původ a peripetie stolního a užitkového stříbra z majetku Batovy rodiny (firmy Baťa?).
- WATSON, Tom: *Eastern European perspectives on the development of public relations, other voices*. Hounds mills 2014. 126 s. Kapitola: The Bata Company.
- VEČEŘA, Pavel: *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací, moravská novinářská kolaborace před Národním soudem*. Brno 2014. 229 s. (Novinář J. Pelíšek v bárovském tisku)
- POSPÍŠIL, Jaroslav – VALÁŠEK, Hubert – POSPÍŠILOVÁ, Hana: *Herr Direktor a ti druzí, Albrecht Miesbach, protektorátní ředitel Baťových závodů*. Zlín 2015. 444 s.
- CULÍK KONČITÍKOVÁ, Gabriela: *Srdcem baťovec, neobyčejné příběhy baťovců v cizině*. Zlín 2016. 216 s.
- SCHWASS, Joachim – GLEMSEK, Anne-Catrin: *Wise family business, family identity steering brand success*. London 2016. 284 s. Kapitola: Bata, when the family name is on the door.
- PILÁTOVÁ, Markéta: *S Baťou v džungli*. Praha 2017. 260 s.
- MAREK, Martin: *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*. Brno 2017. 474 s.
- POKLUDA, Zdeněk: *Baťa – inspirace pro Československo*. Zlín 2018. 68 s.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika československá, 1918–1939*. Praha 2018. 1020 s. Kapitoly: Baťa Zlín, Baťovo impérium.
- PILÁTOVÁ, Markéta: *O tom, jak Jan Antonín Baťa a jeho firma obouvali svět = Sobre como Jan Antonín Baťa e sua empresa calçaram o mundo*. São Paulo 2018. 55 s.
- KOVANDA, Jaroslav: *Třešňové týdny*. [Zlín] 2018. 182 s.
- J. A. Baťa 120, Budování baťovských továren a měst v Československu a ve světě (...). [Uherské Hradiště] 2018. 139 s. (Konference)
- KREJČÍ, Vladimír: *Poznamenaný, deset měsíců s Janem A. Baťou*. Ed. Martin Jemelka. Praha 2019, 295 s.

- PILÁTOVÁ, Markéta: *Z Baťą w dżungli*. Wrocław 2019. 363 s.
- PILÁTOVÁ, Markéta: *Sa Batom u džungli*. Beograd 2019. 268 s.
- PILÁTOVÁ, Markéta: *Con Bata nella giungla*. Torino 2020. 347 s.
- PILÁTOVÁ, Markéta: *Mit Baťa im Dschungel, Roman*. Klagenfurt 2020. 379 s.
- JEMELKA, Martin: *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů, náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*. Praha 2020. 492 s.
- Kapitoly: Baťovo kázání panáčkům, Interkonfesijní zápas o dělníkovu duši, Kostel pro zlínské „Amerikány“.
- POKLUDA, Zdeněk – HERMAN, Jan – BALABAN, Milan: *Baťa na všech kontinentech*. Zlín 2020. 275 s.
- MAREK, Martin: *Práci čest, 1. máje ve Zlíně/Gottwaldově*. Brno 2020. 111 s.

MEMORABILIE

MEMORABILIE**Vzpomínka na založení
Česko-slovenské/Slovensko-české
komise historiků****JAN RYCHLÍK**

Myšlenka založit Česko-slovenskou komisi historiků vznikla v roce 1993, tedy krátce po zániku ČSFR. Pro založení komise hovořily dva hlavní důvody. První by se dal označit jako „metodologický“. Vznikem dvou samostatných států 1. ledna 1993 se slovensko-české vztahy dostaly na kvalitativně zcela novou úroveň. Zároveň ale vznikem dvou států nezmizelo 74 let společné historie v rámci československého státu. V době existence Československa zde byla snažena vykládat dějiny Čechů a Slováků pro období do roku 1918 paralelně, ale pro období po roce 1918 jako jeden celek. Bylo žádoucí, aby i v nových podmírkách byly dějiny Československa vykládány jako dějiny společného státu, který utvářely oba národy. Existovala totiž dvě nebezpečí: na české straně to bylo redukování dějin Československa na české dějiny, tj. výklad dějin Československa jako v podstatě českého státu, který se pouze na přechodnou dobu 74 let (a to ještě s cézurovou v letech 1939–1945) teritoriálně rozšířil směrem na východ. Na Slovensku zase existovalo nebezpečí, že Československo bude vykládáno jen jako kulisa pro dějiny Slováků, a především že celé období 1918–1992 bude z politických důvodů účelově redukováno na zápas slovenského národa nejprve za autonomii, potom za federaci a nakonec za samostatný stát. Jinak řečeno: výklad dějin Slovenska ve dvacátém století by dostal jednoznačně protičeskou podobu.

Druhý důvod spočíval v potřebě udržet pokud možno v plné míře kontakty mezi českými a slovenskými historiky a českými a slovenskými akademickými

institucemi, rozvíjet nadále společné badatelské projekty, zajistit volný přístup k archivům ve druhé republice a podporovat výměnu badatelů, vysokoškolských pedagogů i studentů historie mezi oběma republikami.

Konkrétní úvahy a myšlenky na založení česko-slovenské komise byly formulovány na „nultém zasedání“ v roce 1993 v Brně. Na tomto zasedání jsem ale nebyl, a proto se k jeho obsahu nemohu vyjádřit. K faktickému vzniku komise došlo o rok později při příležitosti mezinárodní konference k padesátému výročí Slovenského národního povstání, která se konala na Donovalech v Nízkých Tatrách 26.–28. dubna 1994.¹ S návrhem založit komisi zde po skončení programu vystoupil Vilém Prečan, tehdejší ředitel Ústavu pro soudobé dějiny (ÚSD) AV ČR. Nepamatuji si již přesně, kdo se ustavující schůze komise zúčastnil: vím, že přítomni byli každopádně Vojtech Čelko z ÚSD, Karel Pichlík z Historického ústavu Armády ČR a s největší pravděpodobností ještě vojenský historik Jozef Bystrický a Dušan Kováč, Lubica Kázmerová a Ivan Kamenec, všichni z Historického ústavu SAV.² Na této schůzce byl stanoven i rámcový program komise pro nejbližší období. Vedle úkolů, které jsem již uvedl, se zde také objevil požadavek na vydávání zvláštního odborného časopisu komise, nazvaného pak *Česko-slovenská historická ročenka*. Byl zde i ambiciózní plán na zřízení slovakistického pracoviště na některé z českých univerzit a recipročně také zřízení nějakého kabinetu pro historickou bohemistiku na některé slovenské vysoké škole. Tento plán se bohužel naplnit nepodařilo. Po několik let sice na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy existoval kabinet slovakistiky, avšak nakonec při reorganizaci zanikl. Podařilo se alespoň to, že Ústav českých dějin FF UK – zřejmě jako jediný v České republice – pořádá kurz slovenských dějin.

Pamatuji se také, že na ustavující schůzce na Donovalech jsme řešili i čistě praktický problém, který nás velmi tížil. Do českých vědeckých knihoven od 1. ledna 1993 přestaly docházet slovenské knihy a časopisy, které do té doby tyto knihovny získávaly v rámci povinných výtisků. Totéž samozřejmě platilo o českých knihách a časopisech ve vědeckých knihovnách na Slovensku. Knihovny šetřily a knihy z druhé republiky prostě nenakupovaly. Nešlo přitom jen o cenu knih, ale i o jejich dopravu: poštovní sazby pro zaslání balíků do druhé republiky se po rozdělení Československa samozřejmě řídily mezinárodním tarifem. Zaslání knih se tak stalo velmi drahým, u těžších knih bylo často poštovné vyšší než cena samotné knihy. Dnes jsme zvyklí posílat po celém světě knihy v elektronické podobě přes internet, avšak v roce 1993 podobná mož-

1 Příspěvky z této konference byly publikovány ve sborníku *SNP v pamäti národa*. Bratislava – Banská Bystrica 1994.

2 Vycházím z porovnání seznamu účastníků konference a seznamu pozdějších členů komise. Seznam účastníků konference viz *SNP v pamäti národa*, s. 380–383.

nost ještě neexistovala, alespoň ne u nás. Karel Pichlík tehdy vyslovil památnou větu „Knihy vozit!“. Od té doby každý z nás vždy, když jel někdo do druhé republiky (především pokud jel autem), vozil knihy, které se pak případně v druhé republice dávaly na poštu a rozesíaly za vnitrostátní tarif. Později se podařilo iniciovat výměnu literatury mezi Národní knihovnou v Praze a Slovenskou národní knižnicí v Martině.

Komise získala dva spolupředsedy, každého z jiné republiky. Předsedou české části komise se stal Vilém Prečan, tajemníkem Vojtech Čelko, předsedou slovenské části Ivan Kamenec a tajemníkem Roman Holec. Už na Donovalech bylo rozhodnuto, že komise se bude scházet dvakrát ročně, vždy na jaře a na podzim, a to střídavě v obou republikách, pokaždé na některém akademickém pracovišti. Ve spolupráci s těmito pracovišti měly být organizovány vědecké konference a semináře. Kromě toho komise později převzala odbornou záštitu nad pravidelnými česko-slovenskými semináři pořádanými každoročně v srpnu na Technické univerzitě v Liberci a nad konferencemi mladých českých a slovenských historiků, které se konaly na univerzitě v Hradci Králové.

Nebudu zde rekapitulovat jednotlivá zasedání komise ani jednotlivé konference a semináře – jednak si je už nepamatují a jednak by to bylo zbytečné, protože jejich obsah si každý může dohledat v jednotlivých číslech Česko-slovenské ročenky. Chtěl bych nicméně věnovat vzpomínku na jednu aktivitu komise v letech 1996–1997. Po vzniku třetí vlády Vladimíra Mečiara na podzim 1994 vznikla na Slovensku v historické obci komplikovaná situace. Demokraticky orientovaní historici renomovaných akademických pracovišť, především z Historického ústavu SAV a Filozofické fakulty Univerzity Komenského, se stali pro své (údajně) „nevlastenecké“, „protislovenské“ a „čechoslovakistické“ názory terčem nevybírávých útoků tzv. národně orientovaných historiků z okruhu Národního historického ústavu Matice slovenské. Šlo o epigony exilových ľudáckých a neoľudáckých historiků Milana Stanislava Ďurici a Františka Vnuka, kteří od roku 1989 rovněž působili na Slovensku. Cílem jejich snažení bylo za každou cenu rehabilitovat válečnou autoritativní Slovenskou republiku a především jejího prezidenta Jozefa Tisa a zpochybnit význam Slovenského národního povstání. Tato koncepce moderních slovenských dějin sice byla rozhodně menšinová, přesto však našla mezi historiky několik epigonů. Záštitu nad nimi převzala Matica slovenská, konkrétně matiční Slovenský historický ústav. Při přípravě nového zákona o Matice slovenské se objevilo nebezpečí, že Historický ústav SAV bude jako takový vůbec zrušen, resp. vyčleněn ze Slovenské akademie věd a spojen právě se Slovenským historickým ústavem Matice slovenské. Pro většinu historiků bylo ale podobné řešení nepřijatelné, protože by pro ně znamenalo konec možnosti svobodného bádání. Komise se

rozhodla, že pro takový případ bude vhodné zajistit slovenským historikům možnost pracovat a především publikovat v českém akademickém prostředí. Nový zákon o Matici slovenské sice skutečně přijat byl, avšak činnost Historického ústavu SAV se podařilo uhájit. Po změně politické situace na Slovensku v roce 1998 se celá věc stala bezpředmětnou.

Členem Česko-slovenské komise historiků jsem již od jejího založení, nadto jsem byl v letech 2013–2021 předsedou její české části. Ne vše, co jsme si na Donovalech představovali a co jsme chtěli, se povedlo realizovat, jedna věc však ano: čeští a slovenští historici se vzájemně neodcizili a úspěšně vzájemně spolupracují dodnes. A to rozhodně není málo.

RECENZE | ZPRÁVY

RECENZE | ZPRÁVY**Ľud očami historikov a sociológov****MICHAL MAKO**

BENKO, Juraj – KOVÁČOVÁ DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: „*S ľudom a pre ľud*“. Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky. Bratislava 2020, 400 s.

V roku 2020 sa na pultoch kníhkupectiev, knižníc a v online priestore objavila nová kolektívna monografia 10-členného autorského kolektívu pod vedením historika Juraja Benka a historičky Gabriely Dudekovej Kováčovej z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. V knižnej novinke si autori a autorky stanovili za cieľ rozanalizovať tzv. demokratizáciu spoločnosti prebiehajúcu v (česko)slovenskom geografickom priestore v období od konca 19. storočia do 30. rokov storočia nasledujúceho, pričom za jej hlavný historický míľnik považujú rok 1918, a teda vznik prvej Československej republiky.

O podobné zachytenie fenoménu modernizácie, a s tým súvisiacou demokratizáciou slovenskej spoločnosti, sa už v nedávnej minulosti pokúsili viacerí slovenskí autori a autorky. Ako príklad môžu poslúžiť niektoré syntetizujúce práce z pera historika Dušana Kováča, taktiež jedného z autorov tejto recenzovanej publikácie. Z ich širokej palety vyberám napr. kolektívnu monografiu *Na začiatku storočia: 1901–1914. Slovensko v 20. storočí* z roku 2004. O päť rokov neskôr vyšla kniha slovenskej historičky Natálie Krajčovičovej s názvom *Slovensko na ceste k demokracii*, v ktorej sa autorka sústredí na československú „demokratickú revolúciu“, resp. demokratizačné zmeny až po vzniku Československej republiky v roku 1918. Obe sledované historické obdobia týchto spojenutých prác a skúmanie modernizačných, demokratizačných tendencií v nich preklenuje recenzovaná publikácia.

„S ľudom a pre ľud?“ Pýtajú sa v samom úvode vedúci a vedúca autorského kolektívu. Táto krátka úvodná otázka naznačuje, že autori a autorky publikácie nechápu historickú demokratizáciu (nielen) slovenskej spoločnosti ako jednoducho uchopiteľný proces, ako jednoduchý priamočiary a jednoliaty dejinný sled udalostí. Práve naopak. K téme pristupujú kriticky. Poukazujú na nejednoznačnosť, rôznorodosť kategórie „ľudu“, a teda nového mocného hráča na poli politiky, ktorý mal v modernom demokratizujúcim sa štáte určovať smer. Poukazujú na ohromnú mobilizáciu mäs „ľudu“ na sklonku 19. storočia, a na ich rozličné, niekedy radikálne predstavy o modernizácii sveta. Poukazujú na limity demokracie, na podmieňovanie demokratizácie spoločnosti politickými, ekonomickými, sociálnymi, ale aj kultúrnymi faktormi. Taktiež na mnohé predsudky, stereotypy, zakorenенé mentálne vzorce, ktoré aj po legislatívnej demokratizácii ostávali v spoločnosti silnou doménou.

Desať kapitol v troch tematických blokoch tak sleduje rôzne podoby kontinuity aj diskontinuity demokratizačného procesu a jeho špecifík v období monarchie a medzivojnevej republiky. Zameriavajú sa jednak na vzťah elít k otázkam demokratizácie a taktiež na politickú mobilizáciu nižších spoločenských vrstiev. Pri koncipovaní publikácie vychádzali autori a autorky z veľkého množstva slovenských, českých, rakúskych a maďarských prameňov. Využívali archívne pramene, niekoľko edícií prameňov a memoárov, slovenskú a maďarskú dobovú periodickú tlač, dobovú a odbornú literatúru. Každý rozličnou mierou, samozrejme s ohľadom na špecifikáciu svojho príspevku.

Základnú štruktúru publikácie tvoria tri tematické bloky vždy s minimálne tromi kapitolami. Prvý z nich s názvom *Cesty demokratizácie a limity demokracie* otvára historik Juraj Benko štúdiou *Rok 1918 a demokratizácia Slovenska. Bodka za dlhým vývojom?* Autor v nej priam sociologicky približuje dlhý proces demokratizácie spoločenských pomerov na Slovensku, pričom za jej hlavný počiatočný symptom a zároveň úsvit masovej politiky považuje povolenie a rozvoj robotníckych spolkov. Tie sa totiž výrazne zasadzovali za zavedenie všeobecného volebného práva. Pri analýze procesu demokratizácie vychádza autor najprv z teórie amerického politológa Samuela Huntingtona o demokratizačných vlnách, v rámci ktorej považuje rok 1918 za vrchol demokratizačnej vlny na Slovensku. Obdobie v rokoch 1918 až 1920 (do prvých volieb) následne chápe ako dôležitý referenčný bod pre vnímanie celého demokratizačného vývoja. Pracuje tiež s ďalšou koncepciou, tentokrát nórskeho politológa Steina Rokkana, ktorá prináša typológiu demokratizačných zmien – štyri stupne demokratizácie, a to prah legitimizácie,¹

1 Nástup liberálnych reforiem v ekonomike a zákonné úpravy v prospech zavedenia petičného a spoločovacieho práva vrátane slobody tlače – vznik legálnej politickej opozície, občianske slobody.

inkorporácie,² reprezentácie³ a prah výkonnej moci.⁴ Historik Juraj Benko následne poukazuje na rozličnú mieru demokratizácie spoločnosti v uhorskej a rakúskej časti habsburskej monarchie, teda v zmysle používanej koncepcie – na odlišne prekonávané prahy. Na území Slovenska podľa neho trval prechod medzi prvým a druhým prahom pomerne dlho, pričom veľkým skokom cezenn bolo práve obdobie rokov 1918 až 1920, keď sa spoločnosť dostala rovno aj cez posledný prah. Ďalej sa venuje práve situácii po vzniku nového Československa. Popisuje politickej socializáciu slovenských prvoličov z roku 1920 a tiež obavy, resp. postoje štátnych elít k miere politickej emancipácie, ale aj nebezpečnej nevyspelosti obyvateľstva. Rok 1922 autor považuje v súlade s používanými politologickými konceptami za celoeurópsku demokratizačnú protivlnu, ktorú na území Československa neskôr reprezentovali ľudácke a komunistické sily. Je škoda, že veľmi zaujíma vú a perfektne kontextovo zasadnenú štúdiu autor neobohatil o stručný zhrňujúci záver tak, ako to urobili všetci jeho kolegovia a kolegyne. Rušivým elementom kapitoly je zase veľmi časté opakovanie už napísaného obsahu. S tým sa stretávame aj pri neskoršej, druhej štúdii autora.

Druhú kapitolu *Idea demokracie a vstup „štvrteho stavu“ do spoločenského a politického života na Slovensku. Socializmus, kresťanský socializmus a agrarizmus: partneri a protivníci*. otvára už spomínaný slovenský historik Dušan Kováč náhľadom k udalosti z 27. 8. 1905 z Prešportka (Bratislavu), keď sa na veľkom zhromaždení za nadobudnutie všeobecného volebného práva stretli spolupracujúce tri inak nezmieriteľné prúdy slovenskej politiky – agrárniči, ľudáci a sociálni demokrati. Autor poukazuje na nedostatočný priestor venovaný tejto udalosti v slovenskej historiografii a dodáva, že ide o kľúčové miesto v dejinách pohybu politicky bezprávnych obyvateľov Uhorska a Slovenska. Následne sa vracia do 19. storčia, v ktorom podobne ako jeho predošlý kolega popisuje formovanie občianskej spoločnosti v slovenskom geografickom priestore. Potom charakterizuje špecifík spomínanych troch prúdov slovenskej politiky najmä s ohľadom na ich organizačnú činnosť. Analyzuje dynamiku ich vzájomných vzťahov, poukazuje na okamihy ich zjednotenia, na „krátke spojenectvá“, ktoré po dosiahnutí národnostných práv Slovákov a politickej demokratizácie v československom štáte neskôr opäť vystriedala otvorená nevraživosť. V kvalitnom vyčerpávajúco podanom historickom popise sa môže občas čitateľ na niektorých miestach stratiť, najmä ak v danej problematike nie je úplne „doma“. Aj keď sa autor sice snaží o zasadenie udalostí do širšieho kontextu, o základnú charakteristiku jednotlivých vystupujúcich osobností v historickom príbehu,

2 Všeobecné volebné právo pre všetky vrstvy obyvateľstva, aj socialistické hnutie.

3 Politické hnutia majú svoje zastúpenie v parlamentoch, aj socialisti.

4 Zodpovednosť exekutívny parlamentu. Nástroj participácie voličstva.

nie vždy sa mu to podarí. Príkladom je Ludovít Bazovský na str. 81, ktorý sa tu bez akejkoľvek predošej zmienky alebo širšieho zakomponovania do dej a zrazu objaví a spoluutvára výklad.

Prvé dve obsiahlejšie poňaté kapitoly strieda originálna štúdia historika Petra Macha s názvom *Cirkev ako bojové pole nacionalizmu. Biskupské voľby na pôde Preddunajského dištriktu evanjelickej cirkvi v roku 1890*. Autor v nej prostredníctvom sondy do fungovania slovenskej evanjelickej komunity okoreňuje tému celej publikácie. Udáva príklad toho, že už pred vznikom Československej republiky v roku 1918 mali niektorí slovenskí muži praktické skúsenosti s aktívnym aj pasívnym volebným právom, a teda s jednou zo základných demokratických procedúr. Tento fenomén aplikuje na príklade volieb biskupa Preddunajského dištriktu, jedného zo štyroch autonómnych teritoriálno-administratívnych jednotiek luteránskej cirkvi, v roku 1890. Najprv približuje základnú organizačnú a územno-správnu štruktúru evanjelickej cirkvi, potom podrobne popisuje pravidlá voľby podľa cirkevného poriadku, až sa napokon dostáva k hlavnému súboju dvoch kandidátov – slovenského knaza Fridricha Baltíka a maďarského knaza Ferencza Trsztyénszkeho, na ktorého pozadí sa rozprúdil rozsiahlejší politický, nadkonfesionálny a nacionalistický boj. Historik Peter Macho poukazuje na okázalé zasahovanie svetskej moci, štátu do vnútrocirkevných záležitostí, na prekračovanie kompetencií, na vysokú mieru ovplyvňovania voličov, a to všetko veľmi hutne na konkrétnych regionálnych prípadoch na Slovensku. V závere práce tiež zdôrazňuje deficit v preskúmaní úlohy žien pri voľbách do orgánov evanjelickej cirkvi augsburgského vyznania, a tým motivuje k ďalšiemu potrebnému výskumu.

Posledná, štvrtá kapitola prvého tematického bloku od historika Attilu Simona nesie názov „*Ich štát*: *limity demokracie prvej republiky a prekážky integrácie maďarskej komunity*. Názov necháva tušiť, že sa koncentrovanie pozornosti obracia ku dnes už z môjho pohľadu klasickej kritike prvej Československej republiky – k problémom národnostných minorít. Podľa autora však v českej a slovenskej historiografii nadalej pretrváva idealizácia prvej Československej republiky, pričom je akákoľvek kritika fungovania jej politického systému často označovaná za útok na demokratické hodnoty. Historik Attila Simon sa s tým nestotožňuje a chce preto jasne poukázať práve na nedostatky demokracie medzivojnovej republiky. V prvom rade upriamuje pozornosť na nie celkom vrúcne prijatie novej republiky zo strany obyvateľstva žijúceho na Slovensku v prvých mesiacoch po jej vyhlásení. Zrod republiky a jej úvodné niekoľko-mesačné fungovanie označuje za národnú diktatúru Čechov a Slovákov, pričom približuje jej podoby. Neskôr, po stabilizácii pomerov v republike podľa neho nadalej prevládal paternalistický prístup, vízia národného štátu Čechov

a Slovákov, čo vyústilo do otvorenej diskriminácie príslušníkov maďarskej menšiny v rôznych rovinách. Tí boli zo štátno-bezpečnostného hľadiska naďalej považovaní za „nespoľahlivých občanov“. Štátny prístup významnou mierou kroval vzťah menších k nemu samému. Autor teda podporuje myšlienku, že národnostné menšiny (v tomto prípade maďarská) výlučne neodmietať režim Československej republiky. Na str. 128 píše, že väčšina Maďarov dokonca pozitívne hodnotila liberálnu parlamentnú demokraciu v Československu a okrem toho tiež rôzne spoločenské zmeny, ktoré nastali po rozpade monarchie a vzniku republiky – napr. zrušenie feudálnych prežitkov, emancipáciu žien a všeobecné zmiernenie spoločenských rozdielov. Toto generalizované tvrdenie však v texte nie je priamo doložené žiadnou štatistikou alebo prácou, zdrojom. O akej väčšine Maďarov teda autor v tomto kontexte hovorí, tu nie je vôbec jasné. A navyše je podľa môjho názoru zjavné, že prístup „väčšiny“ maďarského obyvateľstva môže byť k problematike zrušenia feudálnych prežitkov a zároveň k emancipácii žien (akého druhu?) absolútne odlišný, preto takéto hrubé zovšeobecnenie bez uvedených konkrétnych dát nie je presvedčivé.

V druhom tematickom bloku publikácie sa dvaja autori a jedna autorka pohrali na *Politickú mobilizáciu v ére masových strán*. Prvým z nich je opäť historik Juraj Benko, tentokrát s príspevkom „Organizujme sa!“ *Politická mobilizácia, masové politické strany a sociálnodemokratický vzor v prvej štvrtine 20. storočia*. Autor v nom v podstate nadvázuje na jeho predošlú prácu v prvom tematickom bloku. Ešte raz pripomína, že za politickou mobilizáciou emancipujúceho sa tzv. štvrtého stavu stáli ako priekopníci v dejinách sociálni demokrati, resp. sociálnodemokratické alebo aj robotnícke hnutie. Centralizovaná a disciplinovaná organizácia mäs tohto hnutia ustanovila model hodný nasledovania aj pre ďalšie politické prúdy. Autor sa tiež pristavuje pri evolúcii sociálneho protestu z pôvodne násilných živelných foriem a pouličných nepokojo, ktoré neskôr naberali podobu pokojnejších, disciplinovaných a organizovaných štrajkov. Popisuje jednak nástrahy, no tiež prednosti masovej organizácie. Rovnako tiež konkrétnie podoby fungovania, resp. budovania socialisticky orientovaných politických strán v stredoeurópskom kontexte a preberanie ich organizačných vzorcov ďalšími stranami, najmä ľudovými, ktoré ich napokon po vzniku medzivojnevej republiky dokázali prekonáť v masovom politickom boji. Historik Juraj Benko opäť veľmi výstižne, pútavo a kvalitne približuje širšie spoločenské fenomény a aplikuje ich na konkrétnych príkladoch v slovenskom prostredí. V tomto prípade sa už na konci kapitoly sice formálny záver nachádza, avšak opäť nie je dostatočným zhrnutím textu, skôr len jeho doplnením. Dozvedáme sa v nom napríklad to, že vychytený sociálnodemokratický model najlepšie ap-

likovalo v medzivojnovom období agrárne hnutie. Táto podstatná informácia však v hlavnom teste nedostala žiadny priestor. Zrejme bolo autorovým zámerom otvoriť cestičku k nasledujúcej štúdii.

Historik Matej Hanula tak prechádza od mobilizácie a získavania mäs socialistami k mobilizácii a získavaniu mäs agrárnikmi, a to v kapitole *Agrárna strana a jej metódy získavania prívržencov v prvých rokoch po vzniku Československa*. Deskriptívna štúdia približuje formy organizácie a agitácie agrárneho politického hnutia na Slovensku v medzivojnovom období. Popisuje vývoj budovania jeho organizačnej štruktúry, siete regionálnych straníckych, ako aj pridružených organizácií. Rovnako tak boj agrárnej strany o voličstvo – napr. špecificky o maďarskú národnostnú menšinu na južnom Slovensku alebo tiež o miestne autority, predovšetkým pedagógov. Autor sa tiež venuje straníckej propagande, v rámci ktorej je väčší priestor určený pozemkovej reforme ako jednej z jej nástrojov. Kapitola v podstate výstižne zobrazuje to, akým spôsobom agrárna strana využila model masovej politickej strany pri organizovaní a mobilizovaní nižších spoločenských vrstiev, o ktorom písal v predošej štúdii Juraj Benko. Ako sa práve vďaka tomuto modelu stala agrárna strana najmocnejším politickým subjektom v Československu v sledovanom období. Historik Matej Hanula predložil kvalitný historický výklad, avšak na jednom mieste sa podľa môjho názoru dopustil hrubého zovšeobecnenia. Mám na myсли autorovo tvrdenie na str. 179, kde označil získanie všeobecného volebného práva pre ženy po vzniku prvej Československej republiky za „všeobecný, možno povedať celosvetový trend“. V tomto prípade si dovolím autorovi oponovať. Podstatná časť sveta totiž v roku 1920 či v bezprostredných rokoch po prvej svetovej vojne ešte neprijala volebné právo pre ženy. Navyše autor označením „trend“ zrejme nevedome devaluje význam dlhotrvajúceho boja a následne ľažko nadobudnutého práva žien, ktoré sa ani po jeho získaní nemuselo stať nedotknuteľnou realitou – ako demonštrujú samotné kolegyne autora v poslednom tematickom bloku recenzovanej publikácie. Takéto hrubé zovšeobecnenia tiež neberú ohľad na interseksionalitu, a teda násobnú diskrimináciu – napr. v prípade Austrálie či Kanady, v ktorých sa volebné právo pre ženy prvotne netýkalo černošských žien.

Druhý tematický blok uzatvára historička Linda Osyková s príspevkom *Sociálni demokrati verus komunisti. Politické a sociálne nástroje agitácie pred voľbami v rokoch 1920 a 1925 na Slovensku*. Zameriava sa tak na predvolebnú politickú komunikáciu, agitáciu a osvetu sociálnodemokratickej a komunistickej strany na Slovensku špecificky pred prvými a druhými voľbami do československého parlamentu. Autorka pomerne encyklopédicky popisuje agenda sociálnej demokracie pred prvými voľbami v roku 1920. Venuje sa predvolebným schôdzam a ich ohlasu, zacieleniu agitácie na konkrétnie spoločenské vrstvy

obyvateľstva, celkovo podobám komunikačnej a mobilizačnej práce. Následne prechádza do roviny komparácie predostretých aspektov, keďže v roku 1921 sa od sociálnych demokratov odštiepili komunisti. Pri agende Komunistickej strany Československa si historička Osyková všíma najmä radikalizovanie sociálnych požiadaviek a politického programu bývalých spolubojovníkov – sociálnych demokratov.

V treťom, poslednom tematickom bloku s názvom *Ženy ako nový aktér na politickej scéne* predstavili svoju prácu štyri historičky v troch kapitolách. Prvá kapitola *Vzdelením k politice aneb Cesta žen k občanským a politickým právam* je vyčerpávajúcou, detailne spracovanou štúdiou dvojice českých autoriek Jany Malínské a Marie Bahenské o politickej emancipácii žien osobitne v českých krajinách. Sústredujú sa na spoločenskú emancipáciu žien vo verejnej sfére prostredníctvom iniciatív na vzdelávanie žien v českom jazyku a prostredníctvom spolkov a časopisov. Sledujú postupnú politizáciu rôznych ideologických prúdov českého ženského hnutia. Detailne sa zaoberajú rozvojom, ale aj úpadkom volebného práva pre ženy v rakúskej časti habsburskej monarchie, neskôr tiež v Československej republike. Zdá sa, že túto tému pojali autorky príliš zoširoka. Pri ohromnom množstve podaných informácií, rôznorodých vývojových tendencií, v splete veľkého počtu dátumov, nariadení, zákonov a pod. sa čitateľ môže veľmi ľahko stratit. Z textu niekedy nie je jasné, čo má byť pri popise vývoja naozaj podstatnou informáciou a čo je iba balastom. Zapríčinuje to občasné odbiehanie príliš ďaleko od hlavnej línie výkladu. Je úplne zjavné, že autorky sú expertky vo svojom odbore, podaný text si žiada rovnako fundovanú pripravenosť čitateľov a čitateliek.

To, čo bolo v predošej štúdii nejasné alebo príliš zložité však vyjasňuje historička Jitka Gelnarová v príspevku „*Volte ženy!*“ *České feministické hnutí a politická mobilizace žen mezi lety 1905 a 1938*. V úvode práce sa čitateľ jasne a stručne oboznamuje s rámcovaním štúdie, s jej cielmi, s využívanými koncepciami, pojмami a metódami, tiež s presným popisom prameňov, s ktorými autorka pracuje. Následne primerane zhŕňa informácie z predošej štúdie, a teda hlavné atribúty postavenia žien v českých krajinách vo vzťahu k politike, ich účasť v rôznorodých spolkoch, ich politickú participáciu a mobilizáciu. Autorka sleduje činnosť a význam liberálneho prúdu českého feministického hnutia. Snaží sa odpovedať na otázku, či Československá republika a jej politické zrovnoprávnenie žien de iure prinieslo zásadnú zmenu cieľov a diskurzu, resp. diskurzívnych stratégii aktivistiek. V rámci týchto stratégii pozoruje úlohu, ktorú zohrávala kategória rodu, národa a triedy. Zachycuje najmä podoby kontinuity medzi obdobím monarchie a republiky. Hlavným cieľom ženského hnutia v rámci politickej mobilizácie totiž zostávalo využitie politického práva k re-

prezentáciu „ženského záujmu“ a „ženského prístupu“ v politike. Boj za volebné právo pre ženy sa neskôr pretransformoval v boj za zastúpenie žien v politike. Je škoda, že sa autorka v závere svojej skvelej práce výraznejšie nezamyslela nad úspešnosťou tohto boja v období prvej Československej republiky, resp. že sa napr. nesnažila reflektovať to, do akej miery dokázalo hnutie aktivizovať voličstvo, aby hlasovalo za ženské kandidátky. V texte sa tak nedozvieme, aký počet z akého počtu ženských kandidátok bol v tomto období zvolený. Ktoré ženy boli, a ktoré neboli zvolené. A rovnako nepoznáme reflexiu samotného hnutia k tejto otázke.

Posledný tematický blok a celú publikáciu zakončuje vedúca jej autorského kolektívu historička Gabriela Dudeková Kováčová s kapitolou *Vojna ako akcelerátor? Politická participácia žien v Uhorsku a v Československej republike*, v ktorej čitateľa prinavracia opäť do slovenského prostredia. Autorka vo svojej solídnej štúdii dopodrobna rozanalizovala vývoj emancipácie žien v prevažne konzervatívnej slovenskej spoločnosti v kontexte diferenciácie ženských hnutí v Uhorsku. Nalinkovaný hlavný vývoj výborne zasadzuje do širších historickejých súvislostí. Snaží sa odpovedať na otázku, do akej miery urýchliala prvá svetová vojna proces politickej participácie žien v slovenskej politike. Nachádza tu dvojakú cestu, ktorá bola závislá od triedneho hľadiska. Ženy z nižších vrstiev, z ľavicového krídla ženského hnutia sa podľa nej radikalizovali skôr, a to už na konci vojny. Poukazuje však aj na najnovšie historické výskumy, ktoré dokazujú, že zlom v politickej participácii žien na Slovensku nastal už krátko pred vojnou, keď Slovenská národná strana začala prijímať ženy za členky svojich politických klubov a reálne s nimi počítala ako s budúcimi voličkami. V súvislosti s otázkou akcelerácie politickej participácie žien došlo v texte k istej disproporcii. Autorka si totiž na str. 347 pokladá túto otázkou v špecifickej podkapitole *Akcelerátor politickej participácie žien: vojna alebo prevrat?*, pričom na ňu už odpovedala napr. na str. 340: „Slovenské aktivistky spájali politickú emancipáciu...nie s vojnou, ale so vznikom Československej republiky. [...] Ak chápeme rozpad habsburskej monarchie a vznik Československa ako dôsledok vojny, tak vojna skutočne priniesla volebné právo ženám.“ Ďalej sa venuje tiež prekážkam politickej inkluzie žien v Československu, pričom kriticky poukazuje na to, že ostala iba v rovine symboliky.

Po poslednej kapitole nasleduje zhrnutie jednotlivých príspevkov a celej publikácie v angličtine, bohatý zoznam prameňov a literatúry, menný register a krátky zoznam autorov práce spolu s ich odborným pôsobiskom a emailovou adresou.

V celkovom zhodnotení tejto publikácie by som rád upriamil pozornosť na niekoľko bodov. Za asi najväčší problém kolektívnej monografie možno

označiť jej nekompaktnosť, neproporčnosť v niektorých prípadoch. V druhom tematickom celku sa autori (Juraj Benko, Matej Hanula) a autorka (Linda Osyková) napr. špecificky venujú politickej mobilizácii a agitácii s ohľadom na tri politické prúdy – agrárnikov, socialistov a komunistov. Nie je však jasné, prečo sa v tomto pomere opomínajú ľudáci. Autori a autorky sice vo svojich štúdiách parciálne narážajú aj na nich, no nevenuje sa im ako najsilnejšej politickej strane na Slovensku v období Československej republiky samostatná kapitola. Kompaktnosť práce následne sčasti narúša posledný tematický celok venujúci sa ženám ako novým aktérkam na politickej scéne. V tomto prípade je zase väčšina priestoru zretelne venovaná českým krajinám, pričom si publikácia kládla za cieľ predstaviť „cesty k demokracii na Slovensku“. Vedúci a vedúca autorského kolektívu sa túto nesúrodosť snažia obhájiť v úvode na str. 22 : „*České ženské hnutie bolo významné pre slovenský kontext...*“, avšak táto obhajoba, resp. zmysel nie je integrálnou súčasťou pojednávaných kapitol, skôr len matným náznakom. Len výnimco ne sa tu udávajú širšie súvislosti alebo prepojenie so slovenským prostredím. Prvé dve kapitoly posledného tematického celku preto pôsobia skôr ako násilné vyplnenie priestoru v knihe.

Občasne je v textoch prítomný balast, nie úplne ľahko čitateľný, jasný výklad. Inokedy je spomínaná neproporčnosť aj súčasťou jednotlivých kapitol. Na tieto drobné nedostatky som už poukázal vyššie pri ich popise. Je tiež škoda, že kniha nie je obohatená o ilustrácie historických prameňov, ktoré by do textov mohli vniest viac života. Uvítal by som najmä ilustrácie volebných brožúr, plagátov či kandidátnych listín, o ktorých autori a autorky písali. Ide však iba o vec vekusu, nie podstatný nedostatok.

Každopádne, v recenzovanej kolektívnej monografi určite prevládajú pozitíva nad negatívmi. Za jednu z najsilnejších stránok publikácie považujem prácu autoriek a autorov so stanovenou tému. Zdarné problematizovanie témy demokracie umožnilo hlboké premýšľanie nad jej podobami, nad jej kvalitou. Autorský kolektív vystihol mnohé nedostatky ustanovujúcej sa československej demokracie. Páči sa mi, že budovanie demokracie alebo jej získavanie autori a autorky nechápu ako lineárny proces alebo tiež ako niečo, čo sa nado búda jedným zlomom. Poukazujú skôr na kontinuálnosť vývojových procesov, na ďalekosiahle prekračovanie pomyselných historických medzníkov. Skvelé je tiež to, že sa téme ženských práv, najmä teda ženskému volebnému právu, výčlenila tretina práce, pretože práve aspekty vylúčenia sú veľmi dôležitým lakovým papierikom demokracie. Rovnako dôležité je v tomto kontexte za-komponovanie národnostného hľadiska a útlaku, ktoré popísal historik Attila Simon.

Kniha kvalitne syntetizuje poznatky o historickej demokratizácii (česko-slovenskej spoločnosti v 19. storočí a na začiatku toho nasledujúceho. Je postavená na bohatom a vhodne vybranom pramennom materiáli. Väčšina príspevkov je dobre čitateľná, dobre zasadnená do širších kontextov a historických súvislostí. „Veľké“ rozprávanie dejín (najmä Juraj Benko, Dušan Kováč, Gabriela Dudeková Kováčová) je skvelo obohatené o náhľady k „malým“ príbehom dejín (najmä Peter Macho, Attila Simon, Jitka Gelnarová). Autori vystihujú snahy politiky o prienik do mnohých sfér života spoločnosti. Jednotlivé kapitoly na seba logicky a dobre nadväzujú, až na menšie excesy spolu utvárajú kompaktný celok, čo je práve často veľkou výzvou pre kolektívne monografie, v ktorých sa stretáva väčšie množstvo rôznorodých odborníkov so špecifickými kvalitami a štýlom. Najinšpiratívnejšie a najlepšie podané mi vo svojom celku prišli práce Juraja Benka a tiež kapitola Jitky Gelnarové. Za autora najoriginálnejšej štúdie zase považujem Petra Macha. Publikácia *S ľudom a pre ľud* je určite obohacujúcou prácou, ktorá prináša rad podnetov nielen k historickému bádaniu, ale tiež k premýšľaniu o živote a spoločnosti vôkol nás.

RECENZE | ZPRÁVY**Ve znamení stížnosti a kritiky
socialistického systému zdola.**

Třicátý liberecký seminář o česko-slovenských
vztazích, konaný 16.–17. srpna 2021

MILAN DUCHÁČEK

Pandemie koronaviru a s ní spojená ochranná opatření zasáhly i tradiční severočeské setkání věnované česko-slovenským vztahům. Jubilejní třicáté setkání, jež mělo být věnováno komemoraci druhé světové války, se v roce 2020 bohužel nekonalo. O to více organizátoři usilovali o uskutečnění semináře v roce následujícím. Uspořádání odloženého jubilea se ujaly vedle hostující Katedry historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (KHI FP TUL) také Vzdělávací nadace Jana Husa, Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Hlavním tématem byly sondy do „hnutí stěžovatelů“ v období 1948–1989. Jádro odborné části referátů tvořily výstupy z grantového projektu Grantové agentury České republiky, jehož řešení se na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v posledních třech letech věnoval tým Tomáše Vilímka. Součástí programu se proto stala i prezentace knihy Jaroslava Pažouta a Tomáše Vilímka „*Barometr nálad, studnice informací. Dopisy občanů vedoucím představitelům a orgánům Komunistické strany Československa v letech 1988–1989*“.

Odbořený třicátý seminář se konal 16. a 17. srpna 2021 v budově G Technické univerzity v Liberci. Patronát nad akcí opět převzala Česko-slovenská komise historiků a záštitu náměstek primátora statutárního města Liberec PhDr. Ivan Langr. Slavnostního zahájení v pondělí ráno 16. srpna se vedle zástupců hostitelských institucí ujal slovenský velvyslanec v Praze Rastislav Káčer.

První jednací den naplnily tematické sondy do stížnosti československých občanů, adresovaných různým politickým a správním institucím a jejich představitelům. Tento materiál představoval při neexistenci názorové plurality a nezávislých médií jeden z mála kanálů, díky němuž si odpovědné orgány mohly činit představu o náladách obyvatelstva. Zároveň však umožňoval formulování převážně opatrné, ale mnohdy pozoruhodné kritiky nešvarů postupně korudujičího socialistického systému zdola. Den druhý byl jako obvykle věnován mediálním a didaktickým rovinám hlavního tématu a také workshopům, na nichž si zájemci z řad pedagogické veřejnosti mohli vyzkoušet různé možnosti využití archivních materiálů a jiných pramenů ve školní či muzeologické praxi.

Tradičně třídenní jednání bylo o den kratší, účastníci byli ochuzeni o tematickou exkurzi a některé příspěvky i dílny bylo nutno zprostředkovat v poněkud méně osobní formě online. Publikum čítající bezmála sedm desítek účastníků (navzdory absenci slovenské pedagogické veřejnosti) i barometr nálady večerního přátelského posezení účastníků semináře však prokázaly, že všem restrikcím navzdory se zdařilo vytvořit atmosféru, jakou si jubilejní setkání zaslouží.

Konferenční jednání otevřel Tomáš Vilímek iniciočním referátem, v němž předstřel žánr stížností jako ambivalentní typ pramene, tedy nejen jako zdroj svědectví o názorech a náladách běžných obyvatel Československa, ale také jako „měkký“ prostředek sebereflexe a stabilizace výkonu státní správy. Tomáš Bursík (Archiv bezpečnostních složek) se následně věnoval agendě stížností československých občanů na ministerstvu vnitra v 60. letech 20. století. Závěrečné dva příspěvky prvního bloku se soustředily na každodennost: Prokop Tomek (Vojenský historický ústav Praha) se zaměřil na stížnosti dokládající dilemata soužití a střetávání civilního obyvatelstva s vojáky Sovětské armády v letech 1969–1989. Michal Ulvr (KHI FP TUL) pak na základě analýzy korespondenční rubriky časopisu *Svět motorů* pojednal o strastech československých motoristů, stížnostech na obtíže s distribucí, (ne)dostupnost žádaných typů či náhradních dílů i na technologickou úroveň vozů z československé produkce.

Odpolední trojici referátů zahájil Jan Rychlík (KHI FP TUL) zaostřením na téma své starší monografie, když vylíčil obtíže cestování mimo ČSSR prostřednictvím normalizačních stížností na zamítnutí žádostí o devizový příslib. Jaroslav Pažout (KHI FP TUL – ÚSTR) navázal příklady porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny (rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, korupce, protekcionářství, lajdáctví či zneužívání funkcí a dalších údajných „přežitků maloměšťáctví“), jak se během 80. let 20. století jevily ve stížnostech československých občanů adresovaných ústřednímu výboru strany,

ale i ve státně bezpečnostních zprávách či informacích o průběhu členských schůzí KSČ. V prvním online vstupu pak Norbert Kmeť (Ústav politických věd Slovenské akademie věd) uzavřel odpolední blok nástinem příznaků krize normalizačního režimu na základě dopisů občanů SSR, adresovaných nejvyšším slovenským státním orgánům. Večernímu společenskému programu předcházela krátká komentovaná prohlídka Liberce.

Úterní ranní blok zahájila v online vstupu Alžbeta Šniežko (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika Košice) referátem, v němž se pokusila nastínit aktuální didaktické výzvy na Slovensku. Aleš Sedlmeier (ZŠ Strossmayerovo náměstí, Praha) se pak na základě zkušeností zejména s francouzskými metodologickými podněty zabýval konstruktivistickým přístupem k výuce dějepisu v online prostředí. Iva Vachková (Muzeum hlavního města Prahy) nastínila možnosti didaktického využití vybraných motivů ze stížnosti československých občanů. Na teoreticky vymezenou škálu didaktických metod navázaly tři workshopy. Dagmar Erbenová (První české gymnázium v Karlových Varech – Paměť národa) otevřela problematiku emigrace na příkladu individuálního osudu. Iva Vachková téma svého referátu aplikovala v diskusi nad vybraným materiálem z televizního archivu (Proč psal učitel Petr do televize?), v němž se podobně jako v úvodním vstupu Tomáše Vilímka vyjevily mnohovrstevnatost a interpretační úskalí jazyka stížnosti. Katarína Siposová (oddělení galerijní didaktiky Slovenské národní galerie) nabídla zájemcům v online podobě dílnu směřující k výtvarnému uchopení listopadu 1989 na základě dobové plakátové tvorby.

Závěrečný blok byl tradičně věnován filmu. Zasvěceným vzhledem do kariérních dilemat protagonisty filmu režiséra Františka Filipa *Hrdina má strach* (1965) jej otevřel Jan Bárta (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy). Do hledáčku Petra Bednářka (Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy) se dostaly motivy stížnosti a vstřícnosti vůči systémové kritice v normalizační dramatické televizní tvorbě. Na jeho výhled navázal Jaroslav Kratochvíl (FAMU) očekávaně diskusní sondou do téže problematiky v televizní publicistice, v níž poukázal na strojenost a formální vyprázdněnost projevů kritiky systému v reportážním a zpravodajském žánru. Navzdory pokročilé hodině vzbudily mediální sondy živou diskusi, doprovázenou i pamětnickým vstupem mnoha účastníků.

Jak je již zvykem, výstupem ze semináře bude opět kolektivní publikace vydaná ve spolupráci liberecké katedry historie, Ústavu pro studium totalitních režimů a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. 31. ročník semináře, plánovaný na 15.–17. srpna 2022, bude zaměřen na místa paměti druhé světové války. S chystaným programem se zájemci budou moci seznámit na webu www.cesko-slovenske-vztahy.cz.

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

Prof. PhDr. Roman Holec, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

PhDr. Ludovít Hallon, DrSc.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Mgr. et Mgr. Milan Balaban, Ph.D.

Mgr. Jan Herman

PhDr. Zdeněk Pokluda

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně – Informační centrum Baťa, Zlín

Doc. PhDr. Igor Lichtej, CSc.

Užhorodská národná univerzita, Užhorod

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity
v Liberci, Liberec

Mgr. Michal Mako

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity
v Liberci, Liberec

POKYNY PRO AUTORY PŘÍSPĚVKŮ DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů)**, které **ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci**. Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se komplikace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat a budou publikovány v češtině, slovenštině, angličtině a němčině. Nedlouhou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Casopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora/autorky vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): <http://publicationethics.org/resources/guidelines>; <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

Autor(ka) příspěvku se zavazuje, že se při jeho tvorbě zdržel jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení jejího zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor(ka) příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

- 1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).

- 2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.
- 3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.
- 4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (-) a spojovník (-).
- 5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné čislování 1, 2, 3...). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c...) a věcné (1, 2, 3...) poznámky vždy za jednotlivý dokument.
- 6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či *.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.
- 7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací – , karton – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, ...)

V odkazech na **dobová periodika** dodržujte toto pořadí údajů: **deníky** – Autor statí (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název deníku* (kurzivou), datum, strana (např. FEJEŠ, Ján: Důsledně prosazovat zákonnost, disciplínu a pořádek, in: *Rudé právo*, 8. 1. 1985, s. 3); **časopisy** – Autor statí (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo, datum, strana/rozmezí stran (např. HAVEL, Václav: Na téma opozice, in: *Literární listy*, roč. 1, č. 6, 4. dubna 1968, s. 4; NĚMEC, Jan: Současné úkoly justice, in: *Socialistická zákonnost*, roč. 18, č. 1, 1970, s. 3)

Student, roč. 3, č. 5, 1967, s. 1; případně Literární noviny, roč. 16, č. 1, 7. ledna 1967, s. ... - název zase v kurzivě.

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora(ů) (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): Název. Podnázev (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.)

Stať ze sborníku – Autor statí (viz výše): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: Název sborníku. Podnázev (obojí kurzivou). Editor/Editori (zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘESTAN, Jiří: Opozděná reportáž o neopozděném kultu. Vyhnaní Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference. Eds. Zilinská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.)

Stať z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): Název. Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), 1999, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116.)

Při opakovém citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989*, s. 265. U statí ze sborníku při opakovém citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: název stati, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě* 77, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové“ formě i v podobě digitální. Autoři zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby jejich příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

Česko-slovenská historická ročenka

Peer-reviewed scientific journal

Roč. 23, 2021, č. 2

Redakcia/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz

PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek

Korektury českých textů: Mgr. Bc. Lenka Křížová, PhD.

Korektury slovenských textů: PhDr. Lucia Tokárová, PhD.

Překlady do anglického jazyka: Mgr. Zdeněk Hartmann

Všechny práva vyhrazena.

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Masarykova univerzita, Brno

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rozsah: 180 s.

www.csckh.sk

ISSN 1214-8334

